

УКРАЇНСЬКА
ДИВІЗІЯ
ГАЛИЧИНА

МАТЕРІЯЛИ
ДО ІСТОРІЇ

UKRAINIAN DIVISION
"GALICIA"
(MEMOIRS AND ESSAYS)

1990

Brotherhood of Veterans
of the 1st U.D. of the U.N.A.

Toronto - New York

УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ
"ГАЛИЧИНА"
(МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ)

diasporiana.org.ua

1990

Братство кол. вояків
1-ої УД Української Національної Армії
Торонто - Нью-Йорк

ISBN 0-921537-05-0

Обкладинка: Роман Раделицький

Cover: Roman Radelicki

Printed by The Basilian Press, 286 Lisgar St., Toronto, ON, M6J 3G9

ЗМІСТ

	стор.
Передмова	7
Мирослав Малецький: Вступ	9
Володимир Кубійович: Початки Української дивізії "Галичина"	14
Кость Паньківський: Військові справи - Дивізія "Галичина"	25
Лев Шанковський: УПА й Дивізія	70
Павло Шандрук: Правда про 1-шу Українську дивізію і Українську Національну Армію	80
Вольф-Дітріх Гайке: Кінцеві зауваження до споминів "Українська дивізія "Галичина"	101
Джон Армстронг: Чи "легіонова політика" така безнадійна?	104
Про авторів	120

Передмова

Події в середній та східній Європі, частково викликані гаслами гласности і перебудови, різко підняли питання фальсифікації і фальсифікаторів історії недавнього минулого. У цьому фальшуванні "найуспішнішими" виявилися Комуністична Партія Радянського Союзу та її сателітні подруги. Вони описували події, згідно з потребами кожного часного партійного керівництва, при чому часто їх міняли, переписували і... знову міняли. Невигідні їм події промовчувано, а як уже про них згадувалося, то їх фальшовано, жахливо спотворюючи. Промовчування тепер називають "білими плямами", а фальсифікацію хіба приходиться окреслити як "чорні плями" пропагандивної радянської історії.

До цих чорних плям належить боротьба українського народу за самостійність, а зокрема тих синів і дочок України, які збройно боролися за її свободу проти більшовизму. Оця боротьба велася у різних формах - у формі підпільних організацій, громадського спротиву і опозиційних зговорень, та, врешті, ця боротьба змушувала навіть одягати чужий, часто ненависний, мундир.

Між тими, які в дуже молодому віці побачили жорстокість більшовизму на тисячах невинних жертв у тюрмах Галичини при втечі перед німецьким наступом 1941 року та пізнали нищівну силу російського комунізму для України, опинилися ті, яким майже п'ятдесят років тому прийшлося одягнути німецький мундир. Їх називають "дивізійниками", а були вони вояками дивізії у системі німецької зброї СС (Waffen-SS), яку спершу називали "Галичина", а згодом - 1-ою Українською дивізією Української Національної Армії.

Український народ опинився під час 2-ої світової війни в кліщах двох імперіяльних потуг - Німеччини і Радянського Союзу. На дорозі до самостійности деякі українці були в той час примушені вибрати між двома злами - комунізмом і

нацизмом. Свідомі, що Україна зазнала великої шкоди і багато терпіння під час німецької окупації, вони вважали, що слід використати нагоду для створення сильного, модерно вишколеного, українського військового з'єднання в німецьких збройних силах, яке у відповідних обставинах могло б стати ядром української армії, бо Німеччина у відступі і закінчить війну поразкою. Про окремі українські з'єднання в Червоній Армії не було мови. Політика Сталіна щодо України і українського народу була ним самим висловлена - він був би знищив і переселив усіх українців, якби їх не було так багато.

Сьогодні, в час гласности й перебудови, виявляється, які страшні спустошення спричинив комуністичний імперіалізм на Україні - штучний голод, гулаги, тортури, розстріли, русифікація, яничарство - годі все перерахувати. Незважаючи на це, були навіть і такі, які добровільно хотіли будувати Україну в спілці з російськими комуністами. Багато з них заплатило життям за свою "помилку", частина тепер прозріла і вони включились до тих, які прямують до самостійності. Мабуть, багато є і таких, які радо повернулися б до практики минулих років, але історична нагода для них проминула.

Свідомі народи оцінюють події свого минулого, вживаючи одного мірила - свого національного інтересу. Чому в нас мало б бути інакше?

У цьому виданні, яке пропонуємо читачеві, передруковуємо документальні писання учасників і свідків подій, пов'язаних із формуванням дивізії, навчанням її вояцтва, командуванням і переходом її до Української Національної Армії. Включаємо теж аналітичний огляд чужого науковця, який простудював тогочасну історію Східньої Європи. Із цих матеріалів читач може виробити собі свою власну думку на події з-перед п'ятидесяти років.

Статті були друковані в різних виданнях у різний час. В них, в основному, збережено мову й правопис оригіналів.

Видавництво

Вступ

По полтавській невдачі Гетьмана Мазепи (1709 р.) український народ попав у важку неволю, яка на довгий час приспала його національну свідомість. Щойно XIX століття зановувало перші проблиски національного відродження.

Перша світова війна застала наш народ ще не зовсім пригтованим, хоч твердо вже на дорозі до самостійного життя. Спроби відновити українську державність не вдалися. Дослідники вважають, що достатньо незріла національна свідомість народу, політична невиробленість його провідників, ворожість сусідів та брак приятелів серед переможців довели українську боротьбу в безвихідний "чотирикутник смерти". Однак досвід тих воєнних років здобув нові лави свідомих борців за самостійність серед широких мас нашого народу та дуже наглядно осмислив усім конечність власних збройних сил, які єдині можуть запевнити успіх визвольної боротьби.

Тому і самозрозумілими виглядають спроби, вже від самого початку Другої світової війни, використати існуючі можливості для того, щоб молоді люди навчилися військового діла. При цьому довелось ініціаторам оцих спроб шукати підтримки в тих, які вже були або з часом стали ворогами української державности, вважаючи українські землі своїм тереном експансії.

Союз гітлерівської Німеччини з СРСР уможливив скорий розгром та поділ Польщі, але не спинив вибуху війни. Союз спілників у злочині не вдержався довго. Недовіряючи один одному, "союзники" плянували крадькома в відповідний час напасти один на одного. Скоріше вирішив зробити це Гітлер і всією своєю мілітарною потугою вдарив на Радянський Союз.

Підготовляючись до походу на схід, німецькі штаби розглядали можливості співпраці, принайменше часткової, з поневоленими більшовиками народами. На це вказує дозвіл створити два курені з українців, завербованих і перевірених

Організацією Українських Націоналістів (ОУН) під проводом Ст. Бандери. Для німців зформування цих двох куренів Дружин Українських Націоналістів (ДУН), "Нахтігаль" і "Ролянд", мало більше пропагандивне, ніж бойове значення. Натомість організація мала на меті військовий вишкіл української молоді, знаючи, що вишколений вояк потрібний у боротьбі за українську державу. "Нахтігаль", організований і вишколений в Нойгаммер (Сілезія), 29 червня 1941 р. ввійшов до визволеного від більшовиків Львова, а "Ролянд", зформований в околицях Відня (Австрія), виїхав у перші дні війни до Румунії з призначенням в рамках 6-ої німецької армії пробитися з півдня на українські землі. Однак на самому початку війни стало ясно, що Німеччина і не думає сприяти відновленню української державності. Німецький уряд не погодився на проголошену 30-го червня 1941 р. самостійність України. Сп'янілий від мілітарних успіхів протягом перших двох місяців війни, він не допустив до дальшої участі в ній обидвох куренів, твердих речників незалежності України. Оба курені перевезено до Німеччини (Нойгаммер). Там їх переорганізували і створили з них поліційний батальйон, який пізніше взяв участь у боротьбі проти червоних партизанів в Білорусії.

В грудні 1942 р. німці розпустили цей батальйон; вояків і пістаршин звільнили і відіслали до Галичини, а декількох старшин арештували. Їм пізніше дали змогу вступити до дивізії "Галичина". Інші старшини пішли до Української Повстанської Армії, а Роман Шухевич став її головнокомандуючим як генерал Тарас Чупринка.

Тим часом війна продовжувалася. Прийшов 1943 рік, який приніс катастрофу 6-ої німецької армії під Сталінградом і вивідку союзних військ у Північній Африці. Втрати на фронтах війни послабили німецьку воєнну машину і людські резерви. Тому можна було сподіватися, що німецький уряд змінить свою самовбивчу політику відносно східно-європейських народів. Ситуація сприяла тим німецьким політикам, які бажали ближчої німецько-української співпраці. Так дозріла і набрала

конкретних форм думка губернатора Галичини Вехтера створити при німецькій армії українські військові частини. Це, на його думку, скріпило б німецькі військові резерви і, можливо, припинило б або принаймі зменшило б протинімецькі акції українського збройного підпілля. Це був час, коли українська молодь масово вступала в лави УПА, яка вже успішно протиставилась окупаційній владі та її теророві.

28 квітня 1943 р. проголошено проклямацію про створення дивізії. Оформилась Військова Управа з полковником А. Бізанцом у проводі (старшина Української Галицької Армії) та з уповноваженими по округних і повітових містах Галичини. Почався набір добровольців, який у короткому часі (травень, червень) дав понад 80 тисяч. Однак до дивізії покликано всього 13 тисяч. Перші транспорти добровольців виїхали зі Львова вже 18 липня того ж року. Із збірних пунктів більшість скеровувано до вишкільних місць, розкисних по цілій Німеччині та окупованих нею територіях. Старшини - добровольці, які брали участь у визвольних змаганнях, та ті, які служили в інших арміях, пройшли перевишкіл у старшинських школах і після закінчення одержали рекомендований школою військовий ступінь. Формування дивізії почалося восени 1943 р., а закінчилося весною 1944 р. в Нойгаммері на Сілезії.

Німецьке командування спочатку плянувало ужити дивізію на південно-східньому відтинку фронту в районі Станиславова-Коломиї. Сталось, одначе, інакше. Підготовка наступу Червоної армії в напрямі Львова змінила це рішення. Дивізію кинули в район Бродів, де вона укріпилась у другій оборонній лінії. Початок наступу швидко (половина липня) поставив дивізію у фронтову лінію. Дивізія опинилася, разом із XIII німецьким корпусом, у середині оточувального маневру Червоної армії. З 11 тисяч офіцерів і вояків дивізії тільки приблизно 3 тисячі вирвались з того кільця і дістались на захід. Решта попала в полон, згинула або перейшла в лави УПА. З поворотів з-під Бродів та нових рекрутів у Нойгаммері створено відносно скоро (вересень-жовтень) нову дивізію. Частина її - бойова

група Вільднера (ім'я підполковника, який нею командував) - переїхала на Словаччину в околиці Банської Бистриці та приєдналась до відділів, які боролись проти червоних партизанів. Незабаром також основна частина дивізії прибула на Словаччину. В районі Жіліни вона далі поповнювалась і вишколювалась, при чому деякі її частини принагідно зводили менші бої з партизанами. З початком 1945 р. дивізія перейшла із Словаччини через Східню Австрію до Північної Югославії, де відразу почала тяжкі бої з тітовськими партизанами. Врешті, перекинута в район Фельдбаху (біля Грацу в Австрії), звела свої останні бої. Там її застав кінець війни (8 травня 1945 р.). Відступаючи на захід, дивізія здалась в англійський полон; тільки незначна кількість здалась американцям.

Дивізію зформували німці. Були сподівання, пише шеф її штабу німець майор Гайке, що дивізія буде українською частиною в складі німецької армії; фактично, вона стала німецькою частиною, складеною з українців. З самого початку німці, крім словесної обіцянки вжити її тільки на Східньому фронті проти більшовиків, жодного іншого зобов'язання на себе не взяли. Зокрема вони не хотіли, щоб вона мала український характер. Дивізія навіть у назві мала регіональний характер "галицька".

Ситуація основно змінилася тоді, коли вже було запізно, коли німці опинилися вже поза межами наших земель. Створений Український Національний Комітет з генералом Павлом Шандруком у проводі проголосив також створення Української Національної Армії з дивізією, як її першою одиницею.

Воєнна дорога дивізії була коротка. Дивізія, як висловився шеф її штабу, не була як слід підготована до бойових дій, зокрема таких, треба додати, як була битва під Бродами. Там були цілковито знищені загартовані німецькі дивізії XIII корпусу, а що ж говорити про недосвідчену в боях дивізію "Галичина". В дивізії бракувало українського командного складу. Щойно після бою під Бродами прийшли до дивізії перші молоді випускники старшинських шкіл. Українських старшин дуже бракувало на вищих командних постах (від батальйону

вгору). Німці навіть не старалися влаштувати для українських старшин відповідний курс чи перевишкіл на командирів. Німецький командний склад, з командиром дивізії включно, вишшов, з малими винятками, з лав порядкової поліції. Їм бракувало достатнього військового вишколу та бойового досвіду і, що найгірше, зрозуміння вояків дивізії. Сам командир дивізії, ген. Фрайтаг, ніколи не розумів політичного значення дивізії.

Українська молодь бажала дістати добрий військовий вишкіл і зброю в руки, щоб могли продовжувати боротьбу за державність в майбутній українській армії.

Тоді мало хто вірив у перемогу німців, але багато людей сподівалося, що повториться те, що було при кінці Першої світової війни, а саме, що обидва наші вороги, вичерпані втрацями, не зможуть протиставитись силам українського і других поневолених народів при побудові своїх власних держав. Були також надії, що між західними державами і Радянським Союзом прийде до конфлікту, який допоможе поневоленим Москвою народам стати незалежними. Війна, одначе, покотилася іншим шляхом.

Поява генерала Павла Шандрука в дивізії наприкінці війни все таки мала своє значення. Його незаперечна заслуга в тому, що він зумів у таких несприятливих умовах ясно і недвозначно виявити те, чого бажав український народ. Генерал прийняв присягу від вояків дивізії на вірність Україні та наказав замінити німецькі відзнаки на уніформах українським тризубом.

Мирослав Малецький

Початки української дивізії "Галичина"

З моментом зайняття німцями українських земель участь українців у піввійськових і суто військових формаціях помітно зросла. На території Генеральної Губернії, внаслідок прилучення до неї Галичини, збільшилося число української допоміжної поліції, збільшилася участь українців у "Веркшуцах" і в інших допоміжних військових формаціях, які підлягали адміністраційній, точніше - поліційній владі. Тут і там у "дикий спосіб", без ніякого порозуміння з українськими чинниками, а часто і без відома центральної німецької влади в Генеральній Губернії, рекрутовано людей до формацій "Ваффен-СС" (наприклад, у Коломийщині); крім того, багато українців опинилося в рядах німецької армії з інших, різних причин. В далеко більшій мірі набирали українців до військових і піввійськових формацій на центральних і східних землях.

Всі ці формації не мали для українців поважнішого значення, політичного чи військового: вони навіть були невеликі, переважно не мали українських старшин навіть на найнижчих щаблях, за ними не стояла ніяка політична декларація. Те саме стосується т.зв. "Українського Визвольного Війська", яке почали організовувати з початком 1943 р. Така німецька поведінка була тому, що для німців у той час політична українська проблема не існувала, а творення більшого військового з'єднання з українським змістом було б політичним актом.

Воєнні події на початку 1943 р. дозволяли сподіватися, що справа організації більшої української військової формації може стати актуальною. Катастрофа німецької армії під Сталінградом і зайняття східних окраїн України большевиками, а, з другого боку, вдалий десант західних альянтів у північній Аф-

риці, могли принести деяке протверезіння німецької політики на Сході і підбадьорити тих німців, які були речниками деякої співпраці німців з неросійськими народами. Певними ознаками зміни німецької політики на Сході могла бути декларація Гітлера, який в лютому 1943 р. висловив надію, що й інші народи, загрожені большевизмом, опиняться в спільному фронті проти большевиків, - а також організація більших військових з'єднань (литовського і латвійського) в рамках зброї СС. Реальна оцінка українсько-німецьких взаємин приводила до висновку, що розмови в справі творення української збройної формації можна проводити лише в Генеральній Губернії, зокрема в Галичині, де режим щодо українців був незрівняно легший, ніж у "Райхскомісаріяті Україна". Отже, 8 березня 1943 р. я знову написав листа до генерального губернатора Франка з проханням вжити заходів у справі створення добровольчої української збройної формації на території Генеральної Губернії, яка разом з німцями воювала б проти большевиків. Того самого дня відбув я на цю тему офіційну конференцію з д-ром Льозакером, президентом внутрішніх справ у правлінні Генеральної Губернії, колишнім віцегубернатором Галичини, який розумів потребу українсько-німецької політичної співпраці. Для реалізації проблеми української військової формації треба було однак знайти відповідного німецького достойника, який взявся б за це діло як за своє і позиція якого давала б шанси, що йому вдасться це зреалізувати. Такою людиною міг бути лише губернатор Галичини д-р О. Вехтер, австрієць з походження (син австрійського генерала), здібна й амбітна людина, з впливами в Гімmlера (був СС-группенфюрером), який під впливом оточення, в першій мірі свого заступника д-ра Бауера, згаданого вже д-ра Льозакера і відомого українцям полковника А. Бізанца, а, з іншого боку, під впливом контакту з українськими чинниками пізнав помилку німецької політики на Сході і виробив собі погляд, що на Сході Європи повинна мати місце співпраця німецького проводу з українцями. Галичина, на його

погляд, була країною, в якій треба відновити німецькі (австрійські) впливи, що походять ще з другої половини XVIII в.; на його думку, в Галичині повинна бути тісна українсько-німецька співпраця, а в адміністрації краю всі пости, за винятком найвищих, мають зайняти українці.

Ця регіональна політика Вехтера була для нас в той час корисною, хоча Вехтер і Бауер вповні реалізувати її не могли, бо були залежні від Берліну, а там щодо української справи перевагу мав напрям, що його репрезентував райхскомісар України Еріх Кох. Свої політичні потягнення Вехтер часто робив без порозуміння із своїм шефом Франком, який, між іншим, проблем Сходу не розумів і зоря якого в той час у Берліні доволі приблідла. При тому Вехтер зручно користав з розходжень між Франком і Гімmlером.

Про потребу організації українських збройних формацій розмовляв я декілька разів загальниково і з Вехтером, і з Бауером. В березні 1943 р. Вехтер вважав, що справа організації української військової сили на території Галичини є зрілою для розмов у Берліні. Провів він їх з шефом "СС-Гауптамту" Бергером, до ресорту якого належали чужонаціональні формації в рамках зброї СС, і з Гімmlером - і дістав у березні загальну згоду зробити перші кроки в справі організації військової формації з галицьких українців.

З кінцем березня і в перших днях квітня, коли Вехтер ще не почав переводити офіційні розмови з українцями, його співробітник - полковник Бізанц широко розповідав по Львові про творення українського війська, починав розмови з поодинокими комбатантами і просто вербував вже людей до неіснуючої української формації. Загрожувала небезпека, що приїде, принаймні в деякій мірі, до "дикого" творення військових відділів з українців, без попередніх розмов з організованою українською суспільністю. З другого боку, треба було взяти до уваги, що німцям вдасться зорганізувати якусь галицьку формацію навіть без порозуміння з українським громадянством.

В такій ситуації я рішив активно втрутитися в ці справи. 3-го квітня 1943 р. я відбув довшу розмову з губернатором Вехтером і д-ром Бауером і підніс волю зорганізованого українського громадянства спільно з німцями боротися проти большевиків, але рівночасно перестеріг, щоб німці не проводили в Галичині вербувальної акції до неокресленої ще військової формації без оперття на українську суспільність і без політичної бази. В той спосіб ведена акція, говорив я, не може мати поважніших успіхів і її не може підтримувати українська суспільність. Наслідком цих моїх завваг розпочалася довга дискусія, яка з черги довела до виміни думок, з одного боку між мною і Вехтером та його співробітниками, а з другого боку, між мною і численними українськими громадянами; очевидна річ, Вехтер був у постійному контакті з Берліном.

Тут буде доцільно зробити деяку дегресію і подати загальні міркування на тему, в чому полягав український інтерес творити збройну формацію в рамках німецької збройної сили, яку ціль у творенні такої формації мали німці і які були розбіжності між українським і німецьким поглядами. На цю тему я обмінювався думками з поодинокими українськими громадянами, зокрема комбатантами, майже явно проголосив свої тези на конференції проводу Українського Центрального Комітету з членами Військової Управи, комбатантами і головами українських окружних комітетів, що відбулася 18 квітня 1943 року у Львові, і повторив їх у численних своїх виступах у краю, а також в Нойгаммері в час відвідин Дивізії в травні 1944 р.

Ось які міркування подав я з нагоди творення Дивізії на згаданій конференції 19 квітня 1943 р. (подаю лише головні тези цієї довірочної доповіді): ми живемо в час найжорстокішої війни, в якій немає милосердя, в якій цінується лише сила, в першій мірі фізична. Ми високо стоїмо морально, але фізичної сили нам бракує, і з цієї причини ми є об'єктом, а не суб'єктом у теперішніх подіях. Щоб поправити наші шанси, нашою задушевною мрією є створити власну збройну силу, і в цьому напрямі йдуть найрізномодніші спроби від вибуху вій-

ни... Українська Збройна Сила - це наше бажання, бо тоді стаємо співвоюючою силою і здобуваємо в боротьбі за наше становище найсильніший козир: ми проливали кров. І таким чином стаємо підметом у політиці...

Різні збройні відділи, які організуються, зокрема на східних землях - це відділи з українців, але не українські. Вони не зв'язані з українським зорганізованим світом, за ними не стоїть український політичний чинник, бо в справах жодного з цих відділів не було німецької політичної декларації. Проллята українцями кров (наприклад, кров соток українців у Сталінграді), не впливає на українсько-німецькі відносини і на нашу роль у світі. З двох способів постання армії - повстанської і регулярної - ми є вповні за другим...

Щойно тепер приходить до частинної реалізації наших заходів. Чому доперва тепер? Бо німці не хотіли допустити українців на політичну арену навіть у найскромнішій мірі. Є дві німецькі системи щодо українців: Еріха Коха, зовсім негативна, і галицької влади, яка полягає на компромісі між ідеєю райху і потребами інших народів. Обі ідеї поборюють одна одну. На галицькому відтинку перемогла ідея співпраці, і це є перший конкретний вилім в українсько-німецьких відносинах. Та нова політика може бути точкою виходу до потягнень на Сході, якщо вона складе іспит зрілості...

Цей скромний почин не задовольняє наших бажань, але це справа сантименту. Холодний розум і тверезий життєвий і політичний реалізм, піддержаний досвідом трьох років, каже нам бачити дійсність такою, якою вона є, а не розмальовувати її яскравими чи то темними фарбами, залежно від нашого настрою.

Ми є за творення Дивізії, бо цього вимагає український інтерес. Наші користі такі:

- 1) ми включені в боротьбу з большевизмом не як безіменні;
- 2) ми входимо на політичну арену, хоча і в скромній формі, а навіть на європейську, на світову;

- 3) ми рятуємо себе фізично, ми творимо зав'язок армії;
- 4) це може бути точка виходу для дальших плянів;
- 5) лише в цей спосіб можемо творити під проводом українських старшин військову школу для української молоді. Ця школа дасть дисциплінованість, послух, одвертість, чесність, прямолінійність, почуття відповідальності і інші вояцькі чесноти.

Наша боротьба з Москвою набере офіційних форм.

А що вийшло б, якщо ми не скористалися б з цієї можливості?

Перемогла б теза Коха і Г'любочніка.¹ З цих причин беремося за справу, мимо того, що вона в таких скромних формах і що вона в частині нашої суспільності відгомону не знайде.

Немає тут місця на негачію, але потрібне якнайбільш позитивне наставлення. Труднощі в реалізації цієї справи будуть і з сторони німецької (течія Коха), і з сторони української...

А щодо нашої молоді високих шкіл, я говорив, між іншим, що якщо вважаємо за доцільне висилати наших студентів вчитися у вищих школах Німеччини, то чому ми не мали б висилати молодих людей вчитися в німців військового ремесла?

До цих міркувань треба ще додати. В час, коли приходило до організації Дивізії, поразка німців була ясна. Але програна німців не мала ще бути рівнорядною з виграною большевиків. Можна було мати надію, що в Східній Європі прийде до хаотичних відносин, можна було мати надії на десант західних альянтів на Балканах, а в цих відносинах Дивізія могла відіграти роль ядра української національної армії. Ми мали теж деякі надії, що створення Дивізії може спричинити зміну ні-

¹ Шеф німецької поліції в Люблинській області, відомий з повної негачії української справи і з терору супроти українського сільського населення, жертвою якого впало коло 500 наших селян.

мецької політики на східньо-українських землях, що і на ці землі поширяться "політика Вехтера", яка дозволить і за межами Галичини творити українську силу, зокрема збройну.

Міркування німців, зглядно Вехтера, були дещо відмінні: шляхом українсько-німецької співпраці доцільно впрягти українські сили в німецький віз, а самим вибитися на ролю носіїв нових форм німецького панування на Сході. Повного довір'я обі пертрактуючі сторони ніколи одна до одної не мали. До того підхід обох партнерів був різний. Вехтер говорив: ви, українці, маєте шанси, покажіть, що ви можете, а згодом дістанете в Європі відповідне місце.

Український підхід був такий: створіть відповідну політичну базу, покажіть нам це місце в Європі, а згодом ми з вами підемо.

Ведучи пертрактації в справі Дивізії, я мав на оці ще низку конкретних користей, які ми могли досягнути і про які я частинно також говорив на різних зборах. Завдяки створенню Дивізії автоматично лагіднів би політичний режим у Генеральній Губернії, а тим самим задержувалася б українська субстанція. Рівночасно, шляхом дрібних поступок, а не шляхом підписання договорів, можна було б скріпити українські позиції, зайняти нові становища в адміністрації краю, добути нові осяги на полі господарства і культури. Тому і перед творенням Дивізії, і після акту 28 квітня 1943 р. Український Центральний Комітет ставив німецькій владі такі вимоги: амнесія для політичних в'язнів, зокрема для членів Організації Українських Націоналістів Степана Бандери, реприватизація українського суспільного і приватного майна, незалеження Української Допоміжної Поліції по округах від німецької поліції, віддачі преси на терені Галичини в українські руки, переорганізування так званої Будівельної Служби, полегші для українських робітників, вивезених на роботу до райху. По військовій лінії йшло нам про поширення права набору до Дивізії на територію цілої Генеральної Губернії і на райх, про ступневе вилучення з різних військових

і піввійськових формацій українців - принайменше тих, які походили з українських земель в Генеральній Губернії, і старших емігрантів, та включення їх до Дивізії.

Під час переговорів з Вехтером виявилось, що його компетенції є обмежені й що багато від нього "виторгувати" не можна. Як було сказано, він добув підтримку для ідеї Дивізії у Бергера, але мав він і противників в роді Еріха Коха чи високих достойників з гестапо, які бачили українську проблему лише з негативного погляду, з погляду "Абвер". При цих відносинах Дивізія не могла носити загальноукраїнського характеру, а лише регіональний - галицький. Її український характер міг полягати більше в змісті, ніж в зовнішніх формах. Вехтер не міг давати українцям ніяких політичних гарантій і не міг за ними їздити до Берліну, бо і так не дістав би їх, а лише послабив би свою позицію і справу Дивізії. А втім - яку вартість мали б якісь політичні гарантії з боку тих, що всі переговори і пакти вважали за клаптик паперу. Іншими словами, оцінюючи ситуацію реально, зміст переговорів з Вехтером був доволі скупий. При всіх тих пертракціях треба було ще брати, як вже було сказано, до уваги, що німці могли зорганізувати Дивізію і понад голови українців.

В розмовах з Вехтером устійнено такі точки: галицька війська формація мала б бути дивізією, її характер мав бути регіональний, зазначений у назві "Дивізія Галичина", в однострої і відзнаках, дивізія підлягала зброї СС, як і інші чужонаціональні більші з'єднання в рамках німецьких збройних сил, набір до дивізії мав бути добровільний, релігійна опіка - в руках українських духовників, носієм дивізії перед українськими і німецькими чинниками мав бути УЦК. Рівночасно з актом проголошення Дивізії з німецького боку мав з'явитися також мій заклик до української суспільності ставати в ряди дивізії. Набором до дивізії, опікою над жовніром та його родиною і поміччю в організації дивізії має займатися Військова Управа, членів якої номінуватиме губернатор Вехтер на мою пропозицію, при чому, з огляду на вагу справи,

очолювати Військову Управу мав я. Старшинський корпус мав бути мішаний: німецький і український. Ціла низка доволі важливих подробиць мала бути устійнена в найближчому часі. Також мало прийти принаймі до частинної політичної амнесії.

Після розмови з Вехтером і Бауером я розпочав розмови в справі дивізії з українськими громадянами, в першій мірі з комбатантами і членами проводу УКЦ. Але першу розмову я відбув з найвищим для українців авторитетом - з Митрополитом Андреем і почув з його уст ті самі слова, які я чув влітку 1941 р.: "Немає майже ціни, яку не треба б дати для створення української армії". Безпосередніх розмов з українськими політичними угрупованнями я не мав, але вів їх посередньо, бо особи, яких я запросив увійти в склад Військової Управи, належали до різних політичних угруповань, і вони, перше ніж дати свою згоду, порозумівалися з своїми політичними середовищами. Деякі з них вели також розмови з тими політичними середовищами, прихильники яких не входили в склад Військової Управи. Треба додати, що ніхто з осіб, яким я пропонував увійти до Військової Управи, не відмовилися, за винятком полковника д-ра Романа Дашкевича. Політичні середовища ставилися до справи дивізії позитивно або негативно (оба відлами ОУН). Очевидна річ, що справу дивізії обговорював я докладно з д-ром К. Паньківським.

Після згаданих розмов я міг у листі до губернатора Вехтера з 8 квітня остаточно його повідомити, що наша суспільність готова і ставиться позитивно до формування Дивізії, хоча її регіональний характер зменшує значення цього акту. Рівночасно я подав проект організації Військової Управи і список кандидатів на її членів. 15 квітня відбулося перше засідання Військової Управи, а згодом крайова конференція голів комітетів і комбатантів. 28 квітня відбувся урочистий акт проголошення Дивізії з маніфестом губернатора Вехтера і генерал-губернатора Франка, якого заступав д-р Льюзакер; того самого дня появилася моя відозва. В обох маніфестах зазначувалося

про формування СС-Стрілецької Дивізії "Галичина" на принципі добровільності для боротьби з більшовиками, підкреслювалося правне зрівняння вояка Дивізії з німецьким вояком, забезпечення його родини парівні з родиною німецького жовніра, а вкінці підносилося, що релігійна опіка, релігійне піклування добровольцями спочиватиме в руках українських священників. Натомість в останній момент, без попереднього порозуміння з УЦК, поминено роллю УЦК як носія Дивізії, а на чолі Військової Управи поставлено полковника Бізанца. Була це ясна тенденція: з одного боку, не збільшувати впливів УЦК, а з другого, підпорядкувати собі Військову Управу безпосередньо. Все таки Військова Управа працювала весь час у повній гармонії з проводом УЦК і всі важливіші рішення справ наступали лише після узгодження. З різних вимог, поставлених українською стороною німецькій владі, вдалося зреалізувати небагато. Мимо постійних заходів у справі загальної політичної амнесії для українців, випущено в час формування Дивізії лише коло 150 політичних в'язнів, в тому числі старшин з українського поліцейного куреня 213, на який було перетворено один з двох українських куренів зорганізованих проводом ОУН влітку 1941 р.

Після акту 28 квітня найважливішими речами, крім проведення набору, було його поширення на всю Генеральну Губернію (що й удалося) і на райх (що було майже без результатів) і притягнення до Дивізії українських старшин та виклопотання старшинського вишколу для кількох соток нашої молоді з середньошкільним цензом. Але ці моменти не входять уже в рамки цієї статті.

На закінчення треба піднести, що ті українці, які доклали рук до зорганізування Дивізії, мали на меті виключно український інтерес. В їх розумінні українська нація вимагала організації більшої української одиниці, як зачатку Української Армії, і за це треба було німцям платити. До справи Дивізії підходили вони не так з сантиментом, як з зимним політичним розрахунком. Може не від речі буде згадати, що людиною,

втаємниченою в усі справи Дивізії, тим, хто мав пильнувати український інтерес в згоді з німцями чи проти їх волі аж до зірвання з ними зв'язку і переходу Дивізії на бік західніх альянтів включно, якби це було потрібно, був незабутньої пам'яті сотник Дмитро Іванович Паліїв.

*"Вісті Братства колишніх вояків 1-ої УД УНА",
ч. 3-4 (41-42), Мюнхен, 1954.*

Військові справи

Дивізія "Галичина"

Справа збройних сил - популярно звана справою дивізії - стояла без сумніву на першому місці політичних питань часів німецької окупації. Вона - нині вже всесторонньо в'яснена і українськими і неукраїнськими чинниками - була предметом найбільших контрверсій. Широкий діяпазон думок сягав колись від ентузіастичного захоплення до суворого засуджування та клеймування малоці не національною зрадою, і то не тільки українських співтворців дивізії, але навіть її членів, себто вояцтва. Розголос довкола дивізії вповні відсунув набік та заглушив біль, болючу й прикру справу, "юнацтва протиповітряної оборони" при дивізії - була мова про добровольців, дорослих і здорових чоловіків, здатних до військової служби, тоді як до помічної служби у протиповітряній обороні німці брали насильно не тільки хлопців, але й дівчат у віці від 14 років. І настанова загалу нашого громадянства до творення дивізії була позитивна, в її будові громадянство приймало активну участь. Настанова нас усіх у справі юнацтва була негативна і наша участь була вповні пасивна.

Як інші проблеми часів німецької окупації, так і військові справи мусимо оцінювати на тлі нашого історичного розвитку й загального положення народів Європи. Значення цих проблем переростало вузькі часові й місцеві межі. Коротко наше позитивне ставлення до творення дивізії можна схопити так: "Ми бажали дати світові знати, що існуємо і хочемо жити". Різні були шляхи вияву того нашого бажання. Одним із таких шляхів була дивізія.

Поставали питання: чи дивізія була "потрібна", чи була "помилкою"? Чи вона мала бути "школою" для другої чи тре-

тої світової війни? Чи вона мала, на випадок сприятливих обставин, становити "базу" для творення української національної армії? Чи вона була "лекцією" на майбутнє, щоб не жертвувати там, де це безнадійне? В умовах наступного розвитку відповідь видається простою: "Нічого не досягнуто, а ціна була надзвичайно висока!" Та перша оцінка - звичайно обманлива, майже завжди звертається проти того, кого перемогли.

Дивізія була продуктом часу Другої світової війни і тому "мусіла бути", так само, як "потрібною" була сама Друга світова війна і так само, як вона стала лекцією на майбутнє.

Недалекий час ділить нас від хвилини створення дивізії, але історія, суворий суддя для всіх невдачників, вже своє слово сказала: Дивізія виконала своє завдання з честю і достойно. Великі і болючі жертви життя і крові не пропали марно. На шляху до нашої державности вписана в обличчі світу ще одна нова світла карта.

* * *

Своє вишколене вояцтво, зокрема командний склад, свої військові частини, були задушевною мрією нашого загалу і всіх наших керівних політичних чинників і на західних наших землях і на еміграції. Якщо дивитися на цю справу галицькими очима, то треба пригадати, що польський уряд пляново не допускав галицьких і волинських українців не тільки до професійних офіцерських шкіл, але в 30-их роках вже навіть і до шкіл офіцерів резерви. Ми здавали собі справу, що тільки наявність вишколеного вояка, а далі наявність своїх по змісту і по суті військових частин, могла дати нам у відповідний момент роллю партнера, а не агента чужих сил, байдуже, чи це були в певних часових концепціях поляки чи німці. З такої перспективи треба дивитися сьогодні на намагання правління УНР на еміграції примістити своїх офіцерів у польській армії та дати їм змогу перейти школу генерального штабу. Так само треба

оцінювати спроби провладу ОУН примістити своїх людей у вишкільних таборах хорватських усташі в Італії.

Із наближенням війни скріпилося бажання бути співучасником боротьби зразу проти Польщі, а згодом проти Советів. В 1939 році, коли війна, яку приготував Гітлер, висіла вже на волоску, виринула справа збройного виступу проти Польщі. Провід ОУН плянував викликати збройне повстання в запіллі польського війська і формував військовий відділ "Український Легіон" під проводом полк. Романа Сушка. Швидкий похід німців та, що більше, виступ Советів не дав часу розгорнутися повстанським задумам, так що тільки в деяких місцях над Дністром, на Гуцульщині дійшло до виступу. Також легіон не міг виконати своїх завдань, бо війна на сході закінчилася вже 22 вересня. Військові пляни на німецькому терені мусли відпасти в обличчі німецько-советського братання із закінченням німецько-польської війни.

Яке сильне було бажання участі в боротьбі, показує рішення Українського Національного Союзу у Франції, який був експозитурою ОУН. У вересні 1939 року, себто в часі, коли німці були союзниками Сталіна, УНС закликав молодь іти до французького війська. При цьому треба пам'ятати, що західним українцям, які жили у Франції, загрожував, як польським громадянам, призов до союзного з Францією польського війська за кордоном. За згодою французького державного правління створено тоді невеликі кількістю українські військові частини, які приймали участь у війні.

Весною 1940 року, після надзвичайних перемог німців у Скандинавії та Франції, поширились чутки про те, що черговий удар Гітлера після Британії буде скерований на Москву. Серед колишніх українських військовиків у Варшаві почались також плянування. Під проводом през. А. Лівичького відбулось таємне засідання 20 червня 1940 року в справі організування повстанської армії. Ген. Сальський предложив плян, який передбачав організацію в Україні ряду місцевих "Січей", які з вибухом німецько-советської війни мали виступити проти

большевиків. Президент затвердив плян, назначаючи командувачем отамана Тараса Бульбу-Боровця. Плян проведено в життя частково, бо створено тільки Поліську Січ, яка під командуванням Бульби-Боровця діяла аж до 1943 року.

В час нападу Гітлера на Совети в червні 1941 року із усіх сторін почалися спроби включитися в боротьбу і творити свої військові відділи. Явно могли ці речі робити в тодішніх умовах тільки обидві групи ОУН, тоді вже роз'єднані. І вони виступили дійсно із своїми окремими плянами.

Група полк. Мельника взялася за об'єднання військовиків і також заініціювала заяву самому Гітлерові від військовиків. В пресі появився заклик члена ПУН-у ген. Капустянського до колишніх військовиків, щоб подали йому свої адреси (Крак.Вісті з 24 і 25 червня 1941 чч. 134 і 135):

Всіх Учасників Визвольних Змагань 1914-1921 рр. та українців-військовиків пізніших років прохаю негайно подати свої адреси й рід праці, яку тепер виконують. Слава Україні!

- Ген.-хор. Микола Капустянський, Краків, вул. Зелена 26 м. 3.

Під проводом ген. Капустянського відбулася в Кракові 29 червня 1941 р. нарада представників військових, на яких вирішено активізуватись та складено "Заклик Ветеранів-Вояків Української Армії, який опубліковано в пресі "Свобода" Джерзі Сіті ч. 215, четвер 18 вересня 1941 р.

В моменті, коли під могутніми ударами німецьких збройних сил валиться невеличкий будівля червоної сатрапії Москви, а на її руїнах, на згарищах український нарід стає відбудовувати свою власну національність - зголошуємось до тієї великої історично-відповідальної праці ми, колишні вояки Визвольних Збройних Змагань.

Конференція представників чотирьох осередків найбільших організацій українських комбатантів, а саме Берліна, Праги, Варшави, Кракова, що відбулася в неділю 29 червня 1941 в Кракові, Зелена 26, під головуванням ген.-хор. М. Капустянського в прияві гостей з-поміж колишніх вояків - однозгідно вирішила:

В цю вирішальну хвилину створити єдиний, спільний Провід усіх Українських Комбатантських Організацій - "Українську Генеральну Раду Комбатантів", що керувала б усіма вже існуючими і в майбутньому створеними комбатантськими організаціями, і репрезентувала б назовні всю Сім'ю Українських Вояків. Склад її: голова - ген. пор. М. Омелянович-Павленко, заступники - ген. бул. ген. хор. М. Капустянський, ген. бул. ген. хор. В. Петрів, ген. бул. ген. хор. В. Сінклер, ген. бул. ген. хор. А. Кравс. Члени: полк. Роман Сушко, голова секції комбатантів при УНО в Берліні - полк. Т. Омельченко, обласний провідник Українських Вояків при УНО в Протектораті - полк. інж. Ю. Дзюбенко, голова Союзу Українських Комбатантів при УЦК в ГГ - сотн. інж. М. Хронов'ят. Секретарі: ген. бул. полк. В. Малець, сотн. П. Сагайдачний.

Рівночасно твориться "Воєнно-Наукова" і "Воєнно-Історична Рада". Президія: ген. бул. ген. хор. М. Капустянський, заступники: ген. бул. ген. хор. В. Сінклер, ген. бул. ген. хор. В. Куц. Секретарі: ген. бул. полк. В. Колосовський, сотн. А. Валійський, секретар Воєнно-Історичного Відділу полк. М. Садовський. Члени: ген. бул. полк. П. Дяченко, ген. бул. полк. В. Малець, полк. В. Чабанівський, сотн. М. Палієнко, сотн. П. Самутін.

Обом Радам належить право кооптації.

Перебираючи на себе ті важні обов'язки Українська Генеральна Рада Комбатантів вітає Вас усіх старшин, підстаршин і козаків і стрільців об'єднаних у наших лавах та разом з Вами згадкою вшановує всіх, що склали своє життя за Українську Національну Державницьку Справу на побоевицях і поза ними, а між ними світлі постаті Головного Отамана С. Петлюри, полк. Є. Коновальця й М. Міхновського. Українська Генеральна Рада Комбатантів стоїть на позапартійному принципі й має одне бажання - створити з нашої організації моральну базу для майбутньої Української Національно-Державницької Будівлі. З-поміж нас вийдуть необхідні кадри для організування національної адміністрації та національної армії. Тому готуйтесь до цих великих завдань.

Кличемо всіх, щоб негайно ставали в наші лави, зголошувались до районних організацій.

Кличемо всіх спрямовувати волю й хотіння, слово й чин у єдиному напрямку для єдиної мети - Здійснення Нашого Найвищого Ідеалу.

Момент важний!

Будьмо готові!

Слава Україні!

ген. пор. М. Омелянович-Павленко влр. голова

ген. бул. ген. хор. М. Капустянський влр. перший заступник голови

сотн. Петро Сагайдачний влр. секретар.

З ініціативи ОУН під проводом А. Мельника подали колишні вищі старшини армії Української Народної Республіки за підписом самого Мельника як полковника, генералів Михайла Омеляновича-Павленка, Миколи Капустянського і інших листа Гітлерові з проханням дозволити їм, разом з українською молоддю, на честь узяти участь у хрестоносному поході проти большевизму, творити українські збройні формації і йти плече в плече з легіонами Європи.

Провідник УЦК Кубійович подав, у порозумінні з проводом ОУН-м, заяву генерал-губернаторові Франкові в справі організації військових формацій із українців в ГГ.

Та з усіх тих задумів і плянів нічого не вийшло.

Група ОУН під проводом Бандери, діючи самостійно, організувала по лінії своєї партії, без порозуміння з іншими організаціями, а тільки у співдіянні з вермахтом, два невеличкі числом легіони "Нахтігаль" на галицькому і "Ролянд" на південно-українському фронті. Про ці справи довідались ми у Львові 30 червня, коли на власні очі бачили легіон "Нахтігаль", який прийшов до Львова під проводом Романа Шухевича, о. Івана Гриньоха, Юрія Лопатинського і Євгена Побігущого.

Ініціатори збройного повстання 1939 року, згаданих легіонів у Німеччині та у Франції і інших формацій - не в'язали своїх плянів із вимогою якихсь політичних заяв, якими німецьке чи французьке державне правління наперед уже визнавало б українську державність. Але було ясно, що всі наші групи, чинники чи особи, що плянували творити більші чи менші

українські військові частини, мали на думці дістати в свої руки зброю і отримати військовий вишкіл. Ніхто й ніколи не думав вислуговуватись кому-небудь із чужинців в їх інтересах.

Багато розмов відбули ми, "підсоветські галичани", літом 1941 року з різними німцями на тему потреби творення української армії. Також і тоді не було мови про передрішенство або державно-правні декларації з боку німців, як про передумову їх творення. Ми свідомі були, що всякі німецькі декларації були ще для кайзера, а тимбільше для Гітлера, тільки шматком паперу. Сам факт творення української армії був би говорив сам за себе. Нам ішло про те, щоб наші хлопці, які у великому числі вже пішли, і такі, що бажали іти до війська та приймати участь у боротьбі проти Москви, не мусіли іти поодинокі і розпливатися у німецьких частинах. У глибинах наших сердець нам усім присвічувала думка, що під кінець кожної війни приходять розпруження та повинні прийти і для нашого вояцтва хвилини, коли можна буде розвинути свій прапор і поставити свої політичні вимоги. Але наші німецькі земляки, передовсім Бізанц, до якого ми всі стояли найближче, розуміючи наші бажання, вияснявали, що вони безсильні супроти негативного становища Гітлера.

При кінці жовтня 1941 інформував мене Кольф довірочно, що з Берліну прийшов наказ зробити серед українців набір добровольців до зброї СС (Waffen-SS). Він показував мені лист, в якому багато було про расові прикмети різних частин Галичини. При наборі добровольців мала бути проведена сувора селекція. Мали приймати тільки таких, що відповідали расовим приписам, а такі були, як писалося, тільки на Поділлі, Покутті й Гуцульщині. Цей набір мав бути пробним і його мали перевести без розголосу. Начальство зброї-СС перевело дійсно на терені Галичини на свою руку такий набір добровольців при кінці 1941 р. В тій акції СС-ів не приймали участі ані наш комітет, поза згаданою розмовою, ані ніякі інші українські чинники. Кольф говорив мені, що акція дала досі зрі наслідки. Із великого числа зголошених хлопців прийнято біля двох тисяч.

Їх розділили по кілька поміж різні німецькі відділи. І в числі тоді прийнятих до зброї СС був мій племінник, який був пізніше під Сталінградом та тяжко ранений чудом дістався із останнім транспортом до шпиталю в запіллі. Я не мав ніякої можливості перевірити правдивість цифрових даних Кольфа, але це була німецька акція - на нашу думку - шкідлива. Наші найідейніші і навідповідніші до військової служби хлопці боролися і пропадали як "Іван без роду" під чужими прапорами. На тому справа наших військових частин в 1941 р. притихла.

* * *

Аж у лютому 1943 року виринула наново справа війська. Тим разом ініціатива вийшла, без ніякого нашого впливу, від губернатора Вехтера. Ми жили в тому часі в атмосфері щораз то частіших розмов німецьких чинників у Галичині про потребу відокремлення Галичини від ГГ, з огляду на окремі національні і господарські умови. Ще перед роком запровадив райхсміністер для східних земель Розенберг крайову самоуправу в колишніх балтійських державах (Естонія, Латвія, Литва). Під кінець 1942 року, після успішної заготівлі контингентів та задовільного набору робітників, почав Вехтер і собі добиватися таких прав для Галичини, зовсім помітно прямуючи до ширшої особистої кар'єри, з дальшим прицілом на весь український простір. Галичина мала стати для нього трампліном. У рамках таких плянів Вехтера мусіло бути військо, як невід'ємна й конечна її частина.

Ця справа була якраз на часі. Акція творення національних військових формацій не була відірваною акцією на галицькому, чи українському терені, але акцією німців у всеєвропейському, а навіть позаєвропейському масштабі. В 1941 році, коли ми всіма шляхами намагалися приймати участь у війні, Берлін дозволив на честь бути союзниками - тільки державним народам. Румунія поставила на фронт боротьби проти Москви 27,

Угорщина 13, Фінляндія 17, а Італія 9 дивізій. Послали свої дивізії також нові держави, створені німцями - Словаччина і т.зв. Незалежна Держава Хорватська. Народи, які зараховуються до нордійської спільноти, зокрема германські, незважаючи на те, що деякі з них були ворогами гітлерівської Німеччини, - німці притягали проголошенням, що війна на сході - це "війна Європи проти большевизму". Таким чином зброя-СС формувала легіони дійсних або примусових добровольців, переважно у формі дивізій СС: скандинавських, флямандських, голландських. Цю акцію поширено і на західноєвропейських негерманців: вальонців, еспанців, французів. Всі вони ставили свої дивізії.

Прийшла черга і на англійців. Геббельс пише 13 травня 1943 року в своєму щоденнику (ст. 383) про Гітлера, який бучімо не знав, що вже існують формації народів Східної Європи.

Фюрер дав інструкції поставити протибольшевицький легіон з англійських полонених. Вони мають прийняти участь у боротьбі проти Советського Союзу як добровольці. Пропаганда, якій мають бути піддані ці англійські полонені, мусить бути ведена з виїнярковою дбайливістю. Я сам візьму цю важливу справу в свої руки.

Продовжування війни принесло зміну в німецькій самопевності. Зима 1941-1942 рр. була переломовою в історії успіхів Гітлера. Великі втрати казали шукати нових сил. Треба було відступити від "расових" приписів. Крок за кроком стандарт "чистоти раси" відпадав. Прийшла черга на естонців, лотишів і на нас. Вже пізніше творили дивізії білорусів, козаків, узбеків, босняків, арабів, індійців, так що число чужонародних дивізій дійшло аж до тридцяти.

Одного дня ад'ютант губернатора Стястни запросив мене телефоном таємничо на розмову за чаєм, не подаючи, як це звичайно робив, предмету розмови. Губернатор, після короткого вступу про відрубність галицької землі від решти ГГ, (до чого я був останніми часами звик), почав говорити про війсь-

кові справи, натякаючи на можливості створення галицької дивізії в рамках плану творення нових ненімецьких дивізій зброї СС. Він сказав, що має на це повну згоду рішальних чинників Берліну, а тепер потрібне запевнення успіху з нашого боку, зокрема УЦК, про якого співпрацю він просить. Ця розмова була прикрашена твердженням про те, як то галицька земля здобула собі прихильність фюрера тим, що добре виконала в 1942 році свої обов'язки в господарській ділянці.

Я не був заскочений словами Вехтера, бо Бізанц згадував вже раніше про ці заходи. Тому я прийняв слова Бехтера спокійно, але із деяким холодом, з яким я ставився вже від дня свого призначення генеральним секретарем Національної Ради до всіх німецьких плянів, сугестій і обіцянок. Але тут не йшло про мої почування. Губернатор, маючи у відповідь на свої заходи згоду Берліна на творення галицької дивізії, мусів виконати плян. Тут вже не стояло питання, чи ми хочемо дивізії, чи ні, тільки в чемній формі була поставлена вимога співпраці в її творенні. Як у господарських справах, так і в справі дивізії наша відповідь губернаторові не могла бути негативною. Поперше, тому, що це було б проти нашого очевидного національного інтересу, в даних умовах, в часі, коли всі загрожені Москвою народи стояли в боротьбі проти неї, подруге, тому, що губернатор мусів би, зберігаючи свій престиж, перевести справу без УЦК, а це було б при всяких можливих умовах шкідливим. Час не був надто пригожий для таких військових задумів. Ані політика і поведінка німців в цілому, ані положення на бойових фронтах - свіжа капітуляція Сталінграду та невдачі держав осі в Африці - не сприяли ідеї ангажуватися по німецькому боці. Час захоплення й ентузіазму з вересня 1939 і червня 1941 належав уже до минулого. Підхід нашої громади до таких справ вже був холодніший і більш розумовий. Я був у тому часі вже настільки знайомий з губернатором, що не вагався йому про те нагадати, підказуючи, що передумовою задуманої акції мусіла б бути виразна зміна німецької політики супроти нас, не тільки на терені Галичини, але передовсім на

сході. При цьому звернув я також увагу на неможливість звужувати справу до терену галицького дистрикту, навіть уже тому, що дистрикт - це частина ГТ, а львівський осередок УЦК - частина всього УЦК. Але й рамки ГТ для такої поважної справи завузькі. Вехтер стояв щодо політичної сторінки на протилежному становищі. Він казав, що так як успіхи нашої праці на господарському відтинку дали можливість розмов про військові справи, так успіх у творенні дивізії дасть, на його думку, напевно основу для зміни політики, а в дальшому пляні для розв'язки українського питання та здійснення наших державницьких вимог, зрозуміло в рамках Нової Європи. Щодо звуження проблеми до терену Галичини, то ця справа була, за його словами, перерішена, бо "українські справи" лежали у виключній компетенції райхскомісара України Еріха Коха, а генерал-губернатор Франк не мав ані зрозуміння, ані зацікавлення українськими проблемами. Все ж таки Вехтер згодився з моєю думкою, що справи не може вести львівський осередок УЦК, але УЦК в цілому.

* * *

І так знову стануло нове питання не тільки перед комітетом, але й перед усім громадянством: якою має бути наша постава? Ми розуміли, що це справа великого національного значення і великої відповідальності, які переростають межі не тільки Галичини. Справа не була довірочною, про неї говорили всі. Керівні кола нашого суспільства у Варшаві, Празі й Берліні прийняли факт творення української військової формації без вийнятку позитивно. Не було відповідального в нашому національному житті чинника, який був би проти творення дивізії. Президент А. Лівіцький і військові чинники Державного Центру Української Народної Республіки, керівники кол. наших політичних партій, усі наші владики з Митрополитом Шептицьким на чолі оцінювали факт створення української збройної сили в боротьбі проти Москви, хоч би у вузьких і

викривлених формах дивізії "Галичина", як поважний і цінний політичний козир. Можливість військового вишколу молоді та відтягнення її від примусової, принижуючої, в тодішніх наших обставинах і в панівній opinio, праці лопатою, вважалася річчю з національного погляду корисною. Верхівки обох груп ОУН поставилися офіційно негативно. Причиною було те, що це не вони, а УЦК мав стати співтворцем дивізії. Внутрі обох організацій думки були гостро поділені. Низове членство і прихильники не поділяли поглядів на справу своїх провідників. Це виявилось у численному напливі добровольців із числа членів обох груп. Тому провід доробляв пізніше до негативного ставлення "ідеологічні" причини. Ще пізніше поширили також вістку про те, що це провід дав наказ іти в добровольці і тільки завдяки тому зголосилося їх стільки, бо люди йшли дисципліновано, згідно з наказами проводу.

Форми дивізії не були зразу остаточно устійнені. Розмови Вехтера з УЦК мали дати основу для вироблення деталей і до того, щоб приступити до дійсного творення дивізії. Засяг терену дивізії швидко поширено на все ГГ. Цю справу поміг перевести в правлінні ГГ в Кракові колишній галицький віцегубернатор Льозакер, що був приятелем Вехтера і Бауера. Він був у тому часі президентом головного відділу внутрішніх справ правління ГГ, а за час свого попереднього півторарічного перебування у Львові набрався знання наших справ.

Весь тягар великої відповідальности, а поруч цього тягар розмови і листування, початково з Вехтером, потім із представниками громадянства, припав виключно на долю провідника УЦК проф. Кубійовича, хоч він мав підтримку і президії УЦК і колегії керманичів. У керівництві УЦК, а згодом у колегії намічених членів Військової Управи панувала повна однозгідність щодо потреби творення дивізії. Провідник відбив розмови з різними нашими діячами усіх політичних напрямків, зокрема з людьми, яких просив про ближчу працю у цій новій для нас військовій ділянці. Після розмов з колишніми комбатантами він захопився ідеєю дивізії. Тоді прийшла черга

на численні розмови про деталі вже також із Бауером і Бізанцом. Дійсним ентузіястом дивізії, не тільки в теорії, але і практично, був ред. Дмитро Паліїв, кол. ад'ютант полк. Вітовського у листопадових днях у Львові, ад'ютант ген. Тарнавського, співторець УВО, потім посол УНДО до польського союму і вкінці провідник Фронту Національної Єдності. Він зразу відмовився від пропонуваного йому проф. Кубійовичем посту члена Військової Управи, був одним із перших добровольців, відбув вояцький вишкіл, став у ранзі сотника політичним співробітником штабу дивізії. Митрополит назначив начальним духовником дивізії кол. начального духовника Галицької Армії о. мітрата д-ра Василя Лабу. Запрошені провідником Михайло Матчак, д-р Юрій Полянський і Роман Сушко відмовилися бути членами ВУ.

Ми поставили німцям по військовій лінії вимоги:

1) українського характеру дивізії, що мало проявлятися в назві, відзнаках і командному складі. Ми хотіли, щоб дивізія була вже по назві українська, щоб її відзнакою був тризуб і щоб командирами і дивізії та її частин були українці. На нашу думку, німецькі офіцери в штабі дивізії мали б тільки забезпечити зв'язок із вищим командуванням. Командира дивізією могли дати тільки військові кола Державного Центру Української Народної Республіки і наша увага вже тоді скерована була, між іншим, передовсім на особу підполк. Павла Шандрука. Він був абсолювентом школи польського ген. штабу, активним старшиною в ранзі підполк. ген. штабу, учасником німецько-польської війни 1939 року на пості шефа штабу бригади.

2) творення дивізії в рамках вермахту, бо частини зброї СС не мали духовної опіки над вояцтвом. Нашою категоричною вимогою *sine qua non* була якраз духовна опіка. Крім цього, *pro domo sua*, ми знали, що ім'я СС не втішалось доброю славою навіть серед німців.

3) повної моторизації дивізії, такої, щоб обіймала всі роди зброї, включно до танкової, і дивізійного летунства. В тому часі

вже новотворені дивізії були такими, а й старі дивізії переводили на такий зразок. Ми бажали, щоб наш вояк не був, так як це бувало в часах середновіччя, пішим помічником колись кінних, тепер німецьких танкових лицарів.

4) запевнення, що дивізія, як цілість, а також її поодинокі частини можуть бути вжиті тільки на фронті боротьби проти большевиків.

Але тільки дрібна частина наших вимог була виконана. Посилаючися на Еріха Коха, дивізії дали назву "Галичина", а відзнакою став наш старий галицький лев. Йому додали три корони, які взято з колишнього гербу краю "королівства Галичина" за австрійських часів. Згідно з рішенням Берліну, всі командні пости від батальйону вгору мали бути тимчасово в руках німців. Старшини українці мали командувати тільки сотнями. Дивізія стала одною з дивізій зброї СС, бо така була генеральна лінія Берліну, мовляв, це краще, бо у вермахті допускаються тільки підсоветські помічні відділи (Hiwi). Зате для нас зламали основний припис СС і наша дивізія, єдина в числі різнонаціональних дивізій СС, дістала духовників. Дивізію сформувавши не як "Panzergrenadierdivision", але як півмоторизовану "Grenadierdivision". Недостаток власних танків, загалом недостаток важкої зброї, відіграв велику роль в битві під Бродами. Ми дістали урочисте запевнення губернатора, що дивізія буде вжита тільки на сході. Ми висунули також вимоги загальногромадського характеру:

1) звільнення політичних в'язнів і офіцерів колишнього бандерівського легіону "Nachtigal".¹

¹ Німці перенесли легіон на Білорусію та вживали в 1942 р. для побороювання советських партизанів. Опісля, після бунтів вояцтва і деяких розстрілів, легіон розв'язали, а офіцерів арештували. Ці офіцери перебували якраз в час творення дивізії в тюрмі у Львові.

2) амністії для дезертирів-робітників у райху і в краю також

3) покращання становища української поліції, передачі преси в Галичині в руки Українського Видавництва і полегш у ділянках господарського життя.

І в цих справах нам більше обіцяли, а менше дали.

Зразу було сказано що для ведення справ дивізії буде створена Військова Управа (Wehrhausschuss Galizien). Здавалося, що це буде новий відділ УЦК - "військовий", бо не було мови про те, щоб це була незалежна від УЦК установа. Перше засідання Військової Управи (ВУ) в складі, паміченому проф. Кубійовичем, відбулося під його провідом 15 квітня 1943. На ньому обговорили і прийняли проєкт правильника та розподілили між собою функції. Проф. Кубійович заявив тоді, що він переймає провід Управи як її голова, а своїм заступником, себто фактичним керманичем управи, призначив сотника Осипа Навроцького. Керманічі відділів УЦК були завжди назначувані, на внесення провідника, правлінням ГГ в Кракові, але ми знали, що у військових справах буде зміна і ці справи належатимуть вже тільки до компетенції галицького губернатора. Дивізія була ж його дитиною і не лежала у сфері зацікавленень краківського правління. Провідник подав свої внески в справі особового складу ВУ до відома губернатора і він прийняв їх без ніяких замітів. Та вже тут показалася перша нельояльність супроти нас. Губернатор на свою руку і без порозуміння з провідником проголосив у Страсну П'ятницю, коли ми з провідником якраз виїхали на Великодні Свята до оселі УЦК в Моршині, створення Військової Управи як установи, що підлягає безпосередньо йому, незалежної від УЦК, і назначив її головою полк. Альфреда Бізанца, а його заступником інж. Андрія Палія. Зрештою, членами ВУ і "уповноваженим Військової Управи" в краю стали люди, запропоновані провідником. Після розмов із членами Управи і з губернатором ці речі змінено так, що заступником голови Управи став кандидат Кубійовича Навроцький, але головою

залишився таки Бізанц. Палій обняв свій реферат, згідно з домовленням, 15 квітня. На тому закінчилися вступні підготовчі заходи.

* * *

В середу після Великодня 28 квітня 1943 року відбувся Урочистий акт проголошення губернатором створення дивізії. У великій вітальні палати кол. цісарських намісників Галичини при вулиці Чарнецького 14 зібралися з одного боку всі німецькі крайові представники правління, партії, війська, поліції, ок-ружні старости та повітові комісарі, а з другого боку - за-прошені представники нашого громадянства, духовенство, уп-рава міста, державні установи, кооперація, преса, начальство, співробітники УЦК і УОК і делегатур, члени і уповноважені Військової Управи та окремі визначні громадяни. Між почес-ними гістьми губернатора був ген. Віктор Курманович, який спеціально приїхав з Відня, і президент внутрішніх справ прав-ління ГТ д-р Людвик Льозакер, що репрезентував генерал-гу-бернатора Франка.

Бажання українців воювати проти большевиків і згода фю-рера на створення української військової частини були змістом всіх промов. Врочистість відкрив шеф правління губернатора Бауер, а перший промовляв губернатор Вехтер:

Раз-у-раз з усіх шарів галицько-українського населення підношено бажання не тільки співпрацю на широких полях Галичини не тільки як селянин на полі, як робітники в про-мисловості, як співпрацівники правління, як члени поліції, також не тільки як робітники в сільському господарстві і військової промисловості ген у Німеччині, але і як вояки зі зброєю в руці протиставитися большевизмові та цим робом взяти безпосередню участь у боротьбі для безпеки своєї батьківщини, в боротьбі за безпеку і майбутнє Європи. ("Наші Дні", Львів, травень 1943)

Льозакер відчитав маніфест генерал-губернатора до "га-лицького населення":

Завдяки вашій активній боротьбі проти большевиків в одному ряді з німецьким вояком будете мати змогу бути не лише співучасниками безсмертної слави європейських народів, але також завдяки вашій жертві, виборете і забезпечите на вічні часи для себе і своїх дітей змогу користати з благодатей європейської культури. (Крак. Вісті з 3/4 1943, ч.88)

а тоді від УЦК говорив провідник д-р Кубійович:

Сьогодні для українців в Галичині справді історичний день, бо нинішнім державним актом здійснюється одне з найширших бажань українського народу - зі зброєю в руках взяти участь у боротьбі з большевизмом. Це бажання, висловлюване при різних нагодах від 22 червня 1941 р., було вислідом переконань не лише провідних кіл, але й цілого народу, що большевизм є нашим найбільшим ворогом, який несе нам не лише матеріяльну й духову руйну, але також національну смерть. (Крак. Вісті з 1/5 1943, ч.89)

Від новоствореної Військової Управи інж. Михайло Хронов'ят:

Від українських комбатантів та від покликаної з-поміж них, з рядів старих українських вояків, Військової Управи, дозволю собі висловити Вам, Пане Губернаторе, та німецькому урядові подяку за те, що нас приєднано до тих націй, що можуть виступити проти свого спільного ворога - большевизму зі зброєю в руках. (Крак. Вісті з 1/5 1943, ч.89)

В Соборі Св. Юра відслужено Службу Божу, на якій були присутні також німці. Факт, що СС-бригадефюрер, а пізніше СС-групенфюрер, провідник партії в Галичині Вехтер, а разом з ним през. Льозакер й інші були на Богослуженні в католицькому храмі був предметом різних коментарів, про що згадаю в іншому місці.

Пополудні Вехтер прийняв у присутності вищих німецьких урядовців членів ВУ і її уповноважених в краю. Він з'ясував завдання ВУ та ствердив і наголосив, що вона є "органом губернатора". Бауер відчитав список членів ВУ і уповноважених. Всі вони отримали номінаційні грамоти. До складу ВУ належали: Альфред Бізанц, голова; Осип Навроцький, на-

чальник канцелярії (фактично керував справами); Євген Пиндус, перший, а Степан Волинець другий заступники начальника канцелярії, мітрат о. д-р Василь Лаба, реф. душпастирства, Михайло Хронов'ят реф. доповнень (організація і вербування), д-р Володимир Білозор, реф. здоров'я; Іван Рудницький, реф. правний; Михайло Кушнір, реф. пропаганди; Зенон Зелений, реф. молоді; Любомир Макарушка, реф. старшин; Андрій Палій, реф. допомоги родинам; Юрій Крохмалюк, реф. історично-архівний, пізніше званий Історично-Військовим Відділом ВУ.

Губернатор запросив на почесного голову ВУ ген. Віктора Курмановича. Вручення йому грамоти відбулося на окремому урочистому засіданні. Ніхто з проводу УЦК не був прошений і не приймав участі при вручуванні грамоти ані діловим членам ВУ, ані генералові.

Поруч маніфесту генерал-губернатора появився в пресі також маніфест губернатора:

Галицько-українська молоде! Ти здобула собі цим право, ти є цим покликана до боротьби з своїм смертельним ворогом - большевиком, до боротьби за Віру й Батьківщину за свої родини й рідні ниви, за справедливий, новий лад у переможній Новій Європі. Продовж сотень років стояли твої предки на сторожі Європи перед навалюю Сходу. У цій важній переломовій хвилині вияви знову мужність та готовість до боротьби. (Крак. Вісті з 30/4 1943 ч.88)

І провідник УЦК видав заклик:

Українські громадяни! Надійшла довго очікувана хвилина, що український народ знову дістане змогу зі зброєю у руках виступити до боротьби... Я вірю, що ці наші зусилля і жертви - це твердий, але певний шлях до нашого Світлого Майбутнього. (Крак. Вісті з 6/5 1943 ч.93)

Склад членів і співробітників ВУ швидко поширювався. Бізанц прибрав собі в члени ВУ свого приятеля, кол. старшину Укр. Армії Северина Байгерта, а також, як представника підвідділу національних справ і піклування, початково Буржуа, а потім Рудольфа Мюллера. При історичному архівному рефе-

раті створено підреферат верифікації старшинських ступнів. Підрефератом керував підполк. В. Малець. В тому підрефераті працювали полк. Варфоломій Євтимович, д-р Богдан Гнатевич, Д. Мандзенко, ред. Михайло Островерха, Петро Пікульський. Окремим співробітником для зв'язку з молоддю був інж. Юрій П'ясецький.

При ВУ створено Головну Жіночу Секцію, якої головою стала пані Анна Гачкевич, мати добровольця, а при уповноважених у краю створено Жіночі Секції.

Після проклямацій і маніфестів прийшов час дійсного творення дивізії.

* * *

Найтяжчою справою в підготовчому стані було домовитися з німцями. Ішло про те, щоб здобути якнайкращі позиції. В другій стадії тягар перейшов на внутрішньо-український відтинок, який повинен би був належати вповні до Військової Управи. Але поруч півурядової ВУ із зовнішнім українським характером німецьке начальство встановило урядову надвладну установу "СС-Ергенцунгсамт (СС-уряд доповнень) під керівництвом гавптштурмфюрера д-ра Шульце. Комітетції цього уряду не були докладно окреслені. Встрявання на свою руку без порозуміння, а то й без попередження, утруднювало і так нелегку діяльність ВУ. Нерозуміння нашої психіки, пруське старшунання викликало в членів ВУ неохоту, а згодом і враження непотрібності ВУ як такої.

Військова Управа почала при допомозі УЦК і його клітин вияснювальну роботу і вербувальну акцію. В усіх окружних і повітових центрах місцеві уповноважені ВУ влаштовували зібрання й інформаційні наради при участі членів президії або керманичів УЦК і членів ВУ. В пресі появилися пропагандивні статті ген. В. Петрова: "Значення збройної сили", МК "Проти спільного ворога", Б. Галіт: "Вояцькі традиції", Б.Г.: "Боевий дух і зброя". Зокрема вибивалася своїм змістом стаття ен-

тузіяста дивізії Дмитра Палієва під заголовком "Продовження"
(Крак. Вісті за 9/5 1943 ч.96)

Осіною 1914 р. плили тисячі української молоді у
стрілецькі лави. Комбатантів-дороговказів тоді в нас не було.

Нині весною 1943 року, як і тоді осінню, плывуть тисячі
тими самими шляхами. Побіч молодих... мужі... старші брати,
а то й батьки синів... Батьки й сини в одних лавах для одної
мети; дороговкази на переді, за якими так дуже око й думка
тужили в 1914 р. Ось вам перша і основна різниця між
осінню 1914 р. і весною 1943 р.

1943-й рік - четвертий рік війни, що відбувається на нашій
землі і на наших таки очах. Війна для нас це не перше зідхання
до невідомого великого, як тоді, але зовсім конкретне
уявлення в усіх своїх нюансах. - Ось вам друга й основна
різниця між 1914 і 1943 роками.

Кожна війна, а зокрема та, що ми тепер в неї активно
включаємось, жорстока. Ніхто не може й не сміє мати ніяких
оман щодо вимог, які вона ставить до кожного окремого
вояка, до кожної військової формації. А не маючи найменших
оман, все таки плывуть тисячними лавами українські сини
Галицької Волости, щоб узяти активну участь у змагу, якого
закінчення можливе тільки одне: фундаментальна пере-
будова світу, а нашого континенту зокрема. Нині плывуть лави
без романтики з 1914 р. але зате з більшим капіталом, як тоді:
йде сотня за сотнею у свідомості, що під час війни тільки
зорганізована збройна участь рішає, чи хтось є підметом
подій та матиме право партиципувати в її останньому акті.

І знову, так як в інших наших справах, виринуло питання
температури нашого ставлення до проблеми. Не було роман-
тики 1914 та зате була романтика 1943 року. Я належав до
числа тих, що заступали думку спокійного і здержаного і
підходу. Ніхто з нас не вважав розв'язки справи задовільною і
не було причини до надмірного захоплення. Німецькій
нелояльності й недовір'ю ми мусіли б протиставити свої
вагання й своє недовір'я. З нашого боку вони були більш
виправдані, ніж з німецького. А втім, дивізія була справою

молоді в призивному віці, а старших треба було притягати тільки на дійсне власне бажання, старшин - тільки при умові признання старшинських ступнів української армії. Дивізія побудована була на принципі добровільності і цього треба було триматися. І такою вона була в 1943 р. не тільки про око, але в дійсності. В тих часах німці багато говорили про приписи міжнародного права, які не дозволяють на примусовий призив в окупованих землях і не було німецького натиску на добровольців. Спроби примусового набору до дивізії з боку німців почалися в часах евакуації східних частин Галичини весною 1944 р. а дійсний примусовий набір аж на терені райху восени 1944 р., коли Галичина вже була в руках большевиків.

Але гарячка охопила з одного боку наїв в уряді губернатора, а з другого боку широкі кола громадянства, в першу чергу комбатантів. І у Львові і в краю верх взяли люди з найкращими інтенціями, але без політичного відчуття, без розуміння положення, люди - які керувалися чистим сапатиментом. Для декого з них факт створення дивізії був рівнозначний із загальною мобілізацією української збройної сили. Ентузіазм, для якого не було ніяких підстав, переходив у гістерію. Кинули клич: "Всі - до дивізії!", хоч було зрозумілим, що це було не до виконання і не мало зміслу з загального національного погляду. Всі не могли покинути постів, які займали в державній адміністрації і самоуправі, здобутих нелегкою працею і зусиллям на протязі півтора року. На місце наших людей мусіли б були прийти поляки, які тільки чекали такої нагоди. Моральний натиск, якому тяжко було протиставитися ішов всіма шляхами. Ось для змалювання настроїв, які опановували гарячу частину громадянства і для характеристики, як творилась публічна опінія довкола проблеми рестрації добровольців, дві вирізки з преси.

"Краківські Вісті" з п'ятниці 7 травня 1943 року ч. 94 подають редакційний репортаж без підпису про Збори українських комбатантів у Львові:

У зв'язку з проголошенням СС-Галицької Стрілецької Дивізії відбулися в залі Інституту Народної Творчості у

Львові в неділю 2 цм великі збори українських комбатантів... Заля була битком набита кол. вояками. Точно в год. 10-ій увійшов на залю провідник д-р В. Кубійович в товаристві ген. Курмановича, міського старости д-ра О. Геллера, майора Лянга, інших німецьких гостей та членів Української Військової Управи... Хор під проводом п. Осташевського відспівав пісню "Що то за грім". Перший промовив голова ВУ полк. А. Бізанц... "Комбатанти Першої світової війни, борці визвольних змагань, вояки, молоде, вихована в душі батьків! У повному зрозумінні ваги хвилин, що їх переживаємо всі разом станемо до бою!" Після старости Геллера говорив від ВУ та від "Молодої громади" інж. Андрій Палій: "Ми все були готові до бою, були готові в 1939, були готові також в 1941 р. Нам дозволено щойно сьогодні взяти зброю. Чому щойно сьогодні? Чому в цій, а не в іншій формі? Мабуть тому, що тільки на таку форму дозволяють сучасні обставини. Та наперед - зброя в руки і зброєю докажимо, чого ми хочемо!" На вістку про те, що в сусідній кімнаті вже почала урядувати Набірна Комісія більшість приявних пішли туди, щоб вписатись та зложити свої заяви. За якої півгодини вже чорніе довгий список перших добровольців. На першому місці проф. д-р В. Кубійович, за ним інж. Палій, дальше інші члени ВУ, за ними - тенор львів. опер. театру д-р В. Тисяк, дир. д-р Кашубинський, проф. Шанковський і т.д.

А в журналі "Наші Дні", Львів, серпень 1943 року читаємо якраз в днях вимаршу перших добровольців дивізії сатиричний нарис "А в неділю, рано-вранці" (Непідмальовані знімки). Автор під криптонімом Вуд подає силуетки різних наших громадян, тих, що відходять на вишкіл. Наприкінці статті під назвою "Подзвінне" ось така силуетка:

До вересня 1939 р. був улюбленцем суспільности. Тряс важливою господарською установою, гримів на зборах, а в середині комбатантів займав різні почесні місця. Чим більше віддалювався від 1918 р., тим більше росла його вояцька слава, а його лицарські подвиги в трикутниках і чотирикутниках смерті з кожним днем також росли, немов на дріжджах. Правда, хтось там злобно шептав інколи, що всі ті подвиги зродилися при директорським бюрку, що властиво, він не таку

то вже високу мав військову рангу, що... Та годі слухати злобних нашептів. Факт був той, що пан Ім'ярек носив завжди комбатантський хрестик у кляпі маринарки. І факт був той, що не було зборів, академій чи імпрез, де б пан Ім'ярек не займав місця в президії. А що вже говорити про пресу! Щодня ви могли вчитати там прізвище достойного Ім'ярека.

У вересні 1939 р. пан Ім'ярек щез зі Львова і ніхто йому того за зле не мав. Відомо ж - людина суспільно заангажована. Його життя - національна цінність, тому годиться зберегти.

Коли в липні 1941 р. треба було на звалищах будувати нове життя, а людей було обмаль, з'явився і пан Ім'ярек. Радість була майже всенародна. - Це справжній патріот, - говорили люди. - Одчайдух, майже з першими стежами вернувся до рідного міста. Слава!..

Мажорний тон загалу помалу мінорів, а згодом уцух. Дедалі пішли погані чутки про заслужену колись людину. Попсувався, мовляв, на еміграції доценту. Тепер, - так говорили, - приїхав він похвално не будувати, а виловлювати для себе жирні куски. У кишені в нього дивний документ, такий, що ніхто не вгадає, хто він зроду: ні то пес, ні то баран...²

- Ви, напевно, на відправу? - питаюся пана Ім'ярека в неділю вранці, перестрівши його біля трамваєвої зупинки. - Ваш багатий військовий досвід пригодиться дивізії...

На відгодованому обличчі Ім'ярека з'явилася цинічна гримаса. Він щось хотів мені відповісти, однак в ту мить надїхав трамвай. Ім'ярек, кивнувши мені головою, як щур, шугнув на... передню платформу.³

Гарячка проявлялася зокрема на деяких громадських зборах, на яких ставлено з боку громадян категоричну вимогу всім іти до дивізії, як національний обов'язок. Це, на їх думку, мало показати нашу силу і дисциплінованість. У рамках вербувальної акції почали поширювати нічим необґрунтовані вістки про

2 Натяк на приналежність до "райхсдойчів"

3 Частина, призначена тільки для німців

політичні декларації, про свою армію. Гарячка губернатора і його співробітників була зрозуміла. Їм залежало на тому, щоб показати перед Берліном високі числа добровольців і то в якнайскорішому часі. Але ми? Не було публічного форуму, на якому можна було б в тодішніх умовах свobodно говорити або писати про ці справи та проповідувати стриманість, і не було легко здобути на відвагу забрати слово. Я дав вислів своїм поглядам таким способом, що не приписався добровольцем, хоч був заклик усім співробітникам УЦК і його клітин приписуватися. Це йшло проти течії і викликало запитання. Відповідаючи, я вияснював свої погляди. Моє становище позитивне для справи дивізії, негативне до ентузіязму, подавав я і в особистих зустрічах і в своїх публічних виступах. Згадка про один із таких моїх виступів виглядає в оформленні пресового звітодавця (Крак. Вісті з 15/8 1943 ч. 178) так:

...У вівторок 10 цм (серпня 1943) відбувся зорганізований Центросоюзом III Крайовий з'їзд української хліборобської кооперації...

В імені УЦК промовив К. Паньківський. "Мусимо здати собі справу з політичного положення. Мусимо твердо і розумно застановитися. Ніяких великих політичних змін ні проклямацій в короткому часі не можемо сподіватися. Однак те, що ми хочемо здобути, залежить не від проклямацій, але від нашої праці". Висловивши признання українській кооперації, заступник провідника взивав і на майбутнє творити позитивні вартості й поборювати безладдя і хаос. "Не неґація, але позитивна праця зробить нас господарями на нашій землі".

На протязі травня і червня приписалося понад 80 тисяч добровольців. З цього числа лікарські комісії визнали здатними до служби дещо понад 20 тисяч. Військовий вік обов'язував у німців для фронтової служби від 17 до 45 років життя, але серед наших добровольців було багато старших людей повище того нормального військового віку, також багато таких, яким і в голові не було йти до війська. Наслідком того почався сильний і шкідливий рух "рекламації".

Призов до дивізії мусів би потягти за собою в деяких урядах і установах відхід вправних співробітників і загрозу припинення праці. Тому німецькі і ненімецькі керівники урядів реклямували своїх співробітників. Та тепер добровольці, що записалися під натиском opinii тільки "для доброго прикладу", але насправді не бажали іти до війська, робили старання, щоб їх реклямували як "необхідних" для праці в краю. Ця реклямаційна акція мала в деяких випадках дуже немилий присмак. Про це почались по кутках широкі розмови, які викликали обурення "покривджених добровольців"; появилися звичайні в таких випадках закиди про підкупство в рефераті реклямацій Військової Управи і по округах. Розголос довкола реклямацій дав привід до дотепів, яких не бракує ніколи, навіть і в найтрагічніші моменти. Бандерівські противники дивізії пустили в обіг дотеп у формі запитання: "У яку третю й вирішальну стадію увійшла тепер справа дивізії?" Відповідь була: "Після "проклямацій" і "маніфестацій" прийшла черга на "реклямацію". Також і офіційна наша преса забирала голос в справі реклямацій, але радше у формі малих фейлетонів, як "Бумеранг дир. Череваня" пера М. Точила (Крак. Вісті з 30/5 1943 ч.114):

Я зайшов до канцелярії Військової Управи. Якось так мимоволі кинув я оком на товстеньку течку, що на ній чорнів напис: "Реклямації". Я попросив дозволу і поглянув у середину. На самому верху лежала реклямація пана Лаврентія Череваня. Під трьома сторінками густого машинного письма пишались підписи та печатки всіх установ, де шановний "охотник" є головою, пів-головою та президентом... Всі вони стверджували, що п. Черевань в цивільному стані конечно потрібний, просто необхідний.

Реакція на акцію "всі - до дивізії" прийшла також від німецьких керівників мобілізації робочої сили в краю і для райху. Щодо Української Служби Батьківщині, то сам губернатор мусів видати на вимогу її команди заклик до юнаків, що покидали свої відділи й ішли до дивізії. Визнаючи мотиви такої дії "чесними", він підкреслював, що передумовою для участі

в боротьбі зброєю є для юнака "праця лопатою". В райху начальство DAF (Німецький фронт праці) і RNS (Державна установа харчування) пригадували заборону робітникам покидати працю. На їх вимогу ВУ видала від себе інформацію про те, а зокрема заклик до робітників у відпустці, щоб верталися до роботи, бо фронт праці не менше важливий, ніж військовий.

Вже з перших днів після проголошення почалась також агітація проти того, щоб йти до дивізії, що більше, проти самої ідеї дивізії. Большевики були без сумніву за кулісами кожної акції, що була проти них, але весною 1943 р. вони не мали поважніших впливів серед нашого громадянства. Дійсна акція йшла з боку бандерівців. Почався галас, мовляв, дивізію творять інтервенціоністи, люди, які шукають собі у німців кар'єри й наживи коштом крові своїх земляків. Появилися летючки проти дивізії, в яких уміло використувано всі слабкі місця і труднощі дивізії, передовсім факт, що дивізія мала бути німецькою частиною, в німецькому мундирі, під німецьким командуванням. Демагогія використовувала всі недоліки, з деталей робила справи рішального значення. Завзятих "соборників" зокрема боліло те, що дивізія має назву "Галичина", що гербом не є тризуб, але галицький лев. Слушно підкреслювано справу реклямацій. Знецінено вартість німецького військового вишколу, підкреслюючи вартість партизанки. В німецьких колах, зокрема в оточенні губернатора, появилися панічні настрої. "Що ж буде, коли справа покінчиться невдачею?!" Щоб протидіяти й успокоїти німців, затривожена ВУ видала вже в травні інформаційний заклик про "формування галицької дивізії". (Крак. Вісті 10/6 1943 ч.123)

Українці Галичини!

Від 28 квітня цього року йде підготовка створити дивізію з галицьких українців. За цей короткий час зроблено вже багато. Для керування справою створено у Львові Військову Управу з колишніх старшин Української Галицької Армії, на кожний повіт призначено одного старшину УГА як уповноваженого Військової Управи. По всій Галичині, по її містах і селах відбулись численні народні збори та ділові наради. На цих зборах і нарадах з'ясовано яке значення має для нас СС

Стрілецька Дивізія "Галичина" та встановлено, що наш найвищий національний обов'язок всіма силами її підтримувати й масово вступати в її лави.

Десятки тисяч охотників зголосились до Набірних Комісій. Зголосилися і старшини і вояки УГА. Ген. Віктор Курманович пригадав нам у своїй відозві давню присягу вояків УГА не покладати зброї, поки Рідному Краєві загрожує небезпека московського большевизму.

Масово зголосилася до Набірних Комісій українська молодь. Цим довела вона, що хоче бути гідною своїх батьків, славних героїв УГА.

Український народ у Галичині виявив свою зрілість і свідомість. Він -

- зрозумів, що його місце на фронтах світової війни,
- зрозумів, що не може він залишатись лише спостерігачем воєнних подій,
- зрозумів, що зброя ріншає долю народів,
- зрозумів, що в цій війні важиться доля України,
- зрозумів, що лише той має голос і право при закінченні війни, хто тримає зброю в руках, хто б'ється за кращу долю свого народу.

Та готовість українців до збройної боротьби збентежила всіх ворогів українського народу. Вони не хочуть бачити зброї в його руках і всіма силами ведуть пропаганду проти створення СС Стрілецької Дивізії "Галичина". Вони вживають всяких засобів, щоб застрашити українців. А де не помагає залякування, там зрадливо вдають вони нібито українських патріотів. Обов'язок кожного свідомого українця - дати рішучу відсіч цій злочинній ворожій кирині.

У власному українському національному інтересі, для забезпечення кращого майбутнього своєму народові, українське населення Галичини йтиме й далі твердо та непохитно тим шляхом, на який воно свідомо вступило від дня 28 квітня цього року.

Львів, травень 1943.

За Військову Управу:

сотн. О. Навроцький, начальник військової канцелярії,
мгр. М. Кушнір, реф. пропаганди.

Преса перейшла від пропагандивних статей до відбивання атак. Одною з перших статей такого характеру були "Історичні аналогії" Лева Шанковського. (Крак. Вісті 29/5 1943 ч.113)

Ви, звичайно, знаєте сентенцію про історію, що повинна бути вчителькою життя, а проте буває багато людей, яких історія і досвід нічого не навчили. Думки ці насуваються з подвійною силою тепер, коли проголошено набір до Галицької Дивізії. Правильно відмічає преса, що ця справа сколихнула тихим життям Галицької Землі і викликала багато шуму по наших містах і селах. Але поруч позитивного зрушення і деякого піднесення помічається серед громадянства, можна сказати, і деяку здержливість

В цьому місці не думаємо дискутувати з різними мальконтентами... Ми хочемо тільки нагадати деякі факти нашої молоді, щодо ідейности якої не може бути ніяких сумнівів... Жертви українського народу в боротьбі з большевицькою Москвою йдуть в мільйони і цього нам забувати не слід. Коли ж сьогодні хтось не здає собі справи з небезпеки, що грозить фізичному існуванню українській нації від Сходу й галасує про боротьбу з Москвою, але сам не хоче причинитися до перемоги, то це виглядає та того струся, що ховає голову в пісок. За свій "пацифізм" ми не раз заплатили, нехтуючи власною збройною силою. І дарма, що вся Україна сколихнулася від соток і тисячів протибольшевицьких повстань, що охопили дослівно всю її територію, результат партизанщини був один: Базар. Регулярна сила червоної Москви мусіла вийти переможцем над українським партизанським рухом, хоча цей рух був сильний і охоплював великі простори. Це вже такий закон збройної боротьби, що регулярна військова сила перемагає зле узброєні і в акції нескоординовані партизанські загони. На довшу мету партизанщина в зустрічі з регулярною військовою силою не витримує і мусить уступити з поля бою. Партизанська боротьба з червоною Москвою коштувала Україні сотки тисяч її найкращих синів. Якщо б тільки 1/10 цього впала в лавах регулярної армії в обороні державности, результат наших визвольних змагань був би напевно інакший. Тому і тепер мусимо здавати собі справу з положення. Досить тієї інфляції всіляких чуток і гасел. Мусимо заглянути правді в очі, відкидаючи всі, що присипляє

нашу енергію і розмах. І треба признати, що наша молодь не зупиняється в тому переломовому часі на напівдорозі! Тисячі української молоді вступає до Галицької Дивізії, щоб навчитись орудувати зброєю згідно з законами модерної війни... І тому ми - охотники Галицької Дивізії з піднятим чолом ідемо на зустріч прийдешнім подіям, бо віримо в себе й живі сили нації. Сьогодні ми - когорта. Завтра нас буде вже легіон, бо завтра не лише мовчазне поготівля жде нас, але й лицарський чин, громадський труд і жертва крові для оновлення української нації.

Місячник "Наші Дні" у Львові, за місяць червень 1943 року, писав на окремій "військовій сторінці" під назвою "Pro memoria" - "Лиш боротись - значить жити".

Оце вже місяць минув від проголошення державного акту про створення стрілецької дивізії "Галичина". Державний акт, як і всякий документ, зв'язкий і сухий. Колись по роках відшукає його дослідник чи архівар, візьме під збільшувальне скло і почне безпристрасним голосом відчитувати зміст. Він зреконструє добу, обставини. Він в інших документах пізнішої дати дошукається напевно результатів акту з 28 квітня 1943 року. Проте, чи в його уяві вирине все те, чого документи ніяк не можуть передати?

Акт 28 квітня зродився в чотирьох стінах кабінетів, при зелених столах. Зродився під час великих змагань народів. Справа, що її він торкається, це ставка народної крові, великий шанс для народу виграти право жити. Тимто й зрозуміле, що започатковане в кабінетах діло вимагало сонячного світла й простору. Впродовж цілого травня маніфестують галицькі українці. Вулицями... марширують десятки тисяч рівними колонами, з піснею на устах з жовто-блакитними прапорами.

Голос народу - голос Божий. Український народ зрозумів, що не в назві справа, не в кольорі одностроїв, а в тому змісті, що його ми вкладаємо в діло. Як можна було передбачити, до формованої дивізії "Галичина" вступили найкращі з найкращих. Не знаємо, як розгорнуться події, не хочемо їх випереджувати. Проте знаємо й віримо, що життя кожного народу, раніше чи пізніше, мусить розвинутись згідно з законами природи і соціології та з логікою фактів. Своєю по-

ставою до справи стрілецької дивізії заманіфестував український народ свою відвічну волю жити. Своєю участю на полі бою виборюють добровольці для українського народу право жити. Їх окрилюватиме дух геніяльного Франка, який ще кількадесять років тому навчав:

Лиш боротись значить - жить, *vivere memento!*

Інші статті жалілися на недостачу єдності, ще інші добачували в протидивізійній агітації большевицьку руку:

Коли 28 квітня цр проголошено у Львові створення Дивізії СС-Галичина, знову виринула вічно жива для нас проблема якнайповнішої національної єдності. ("На новому етапі" - МК, "Крак. Вісті" з 1/6 1943 ч.115)

Наскрізь позитивні висліди набіркової акції до Галицької Дивізії насторожили ворожі чинники й вони силкуються своєю пропагандою шкодити, де тільки можна... Зокрема большевики бачать у тому зміцнення протибольшевицького європейського фронту, а тому стараються разом з іншими своїми прихвостнями вишукувати різне "але" та "проти". ("Затроєні стріли" - В.Б., "Крак. Вісті" з 10/6 1943 ч.123)

Вкінці забирав слово і провідник УЦК проф. Кубійович:

...витривалости, жертвенної витривалости, волевої напруги на довгий час, на далеку мету, вимагає від нас справа формування Галицької Стрілецької Дивізії... Ворожа пропаганда підсуває думку, начебто зголошення добровольців до дивізії було лише формальним актом без більшої ваги. Та це - чиста брехня!.. Зголошення до дивізії це демонстрація, не "приклад". ("Іспит громадської зрілости" Крак. Вісті з 16/6 1943 ч.126)

Нервовий час швидко минувся. Агітація, з якого вона боку не йшла б, не мала поважнішого успіху. Добровольців було більше, ніж сподівалися.

Захоплення дивізією серед військових кіл Державного Центру у Варшаві не відставало і не стояло позаду ентузіазму в Галичині. Наплив добровольців був дуже великий. Від УДК у Варшаві, якого головою був полк. Михайло Поготовко, надійшла пропозиція, щоб у склад Військової Управи запросити когось із вищих старшин кол. армії Української Народної Рес-

публіки. Створювалося враження, що голова мав на думці себе, але після розмов запросили, згідно з бажанням през. А. Лівницького, полковника, пізніше генерала, Михайла Садовського. На прохання ВУ архиєпископ краківський, лемківський і львівський Палладій назначив духовником для православного вояцтва дивізії панотця протоєрея Олександра Новіцького, підвищуючи його до сану протопрезвітера.

В неділю 18 липня 1943 року відбувся від'їзд першої групи добровольців із Львова на вишкіл. На площі під цитаделею відслужили урочисто Службу Божу, на якій знову були всі німці, після цього відбулася маніфестаційна відправа під великим театром, дефіляда добровольців під будинком університету й прощання на залізничній стації. Незрозумілим для нас, різким і неприємним скреготом було й лишилось у зв'язку з тими урочистостями рішення німців в справі промови від імени УЦК. Проф. Кубійович і полк. Бізанц, складаючи програму дня, домовилися, що з промовами під театром виступить першим Бізанц від Військової Управи, тоді Кубійович від УЦК, губернатор від правління і вкінці від добровольців наймолодший віком Юрій Ференцевич. Та в суботу 17 липня Кольф повідомив телефоном, що бажанням правління ГГ є, щоб від УЦК не виступав Кубійович, тільки голова львівського осередку, себто я. Кубійович був промотором дивізії, він вів розмови й переговори з усіма німецькими і українськими чинниками, на ньому лежала вся відповідальність та вкінці з ним домовлялися, що він буде промовляти. Я знайшовся в прикрому положенні. Разом із своїм заступником М. Добрянським відвідали ми і Кольфа і Бізанца з проханням залишити програму так, як її устійнили. Обидва панове переконували нас, що рішення прийшло "згори", що воно викликане певними міркуваннями політики генерал-губернатора. Тому його змінити неможливо. Вони просили не робити ніяких демонстрацій з нашого боку. Стало на тому, що від УЦК промовляв я. Як в усіх інших промовах з нагоди створення дивізії, так і в цій моїй промові провідним мотивом було наше бажання вою-

вати проти Москви і в майбутньому стати членом європейської спільноти народів.

Вважаю своїм обов'язком висловити Вам признання й подяку за те, що Ви пішли за покликом нашого провідника і вступили під прапори дивізії. Заклик провідника був диктований глибоким відчуттям добра нашого народу. Ви, що пішли за ним, дали найкращий доказ громадянської дисципліни і патріотизму... Бути, чи не бути - це вже не тільки доля вояка, але доля всього нашого народу. А всі ми - це нерозривна єдність, одна родина, один світ, одна спільнота долі й призначення. Ми з надією і гордістю дивимось на Вас і ми певні, що Ви не обманете сподівань і не посоромите українського імені... Ми будемо завжди з Вами. Заєдно пам'ятатимемо, що серед Вас, Вашими трудами і жертвами вковується наша доля... Ви знаєте, що достойне місце в новому світі, новій Європі, матимуть тільки ті, що воюють за ту нову Європу з її найлютішим ворогом.

Наступними днями й тижнями відійшли далші групи добровольців вже без таких парад. Всі вони - це цвіт нашої молоді, в двадцятих роках життя, багато - пониже двадцяти, мало хто - повище тридцятки. З повною відповідальністю можна сказати - добровольці з переконання. Були між ними без сумніву люди, яких манила чиста романтика і пригодництво, були такі, що їм здавалося, що дивізія допоможе їм в робленні кар'єри, були й такі, що в дивізії шукали пристановища, втікаючи перед зненавидженою службою праці або розрахунками з поліцією. Та це були одиниці. Загал тих, що не дали себе реклямувати, ішов до дивізії з думкою, що це служба нації, що нам треба людей з військовим вишколом.

Почався новий етап - етап вишколу.

* * *

Праця Військової Управи поширилася тепер на ділянки піклування вояцтвом, посередництва в утримуванні зв'язку між вояцтвом, родинами і громадянством, матеріальної безпеки родин вояків, а передовсім утримання морального стану вояцтва на висоті. Справа безпеки родин найменш скомплікована, хоч нелегка до ведення. Вона почалась уже в липні, себто в часі вимаршу перших добровольців. Тяжче було в тодішніх умовах із утриманням моралі вояцтва.

Військові справи належали в Галичині завжди до справ далеких і незвичних. Наше громадянство, на чолі з національним проводом, не мало розуміння суті військового діла. Військова служба була або прикрим тягарем в чужій армії, або романтикою. Василь Стефаник представив майстерно в своїх новелях "Виводили з села" і "Стратився" ставлення до військової служби на переломі 19-го і 20-го століття основи народу - нашого селянства, бо ж нашого міста ми не мали. Не інакше було воно і з провідною верстюю. Старша наша генерація була виховувана за Австрії в атмосфері зневажливого відношення до війська, зокрема до військової кар'єри. Помилковість виявилася в усій силі в 1918 році, коли проголосили державність і треба було імпровізувати свою армію без своїх кваліфікованих офіцерів. У такій же атмосфері виростала також і молодша генерація. І за польських часів ми, як загал, залишилися амілітарною, а то й антимілітарною нацією. Факт, що у воєнному ділі немає легкого шляху, та що ціною побудови власної армії мусить бути і піт, і кров, що вишкіл війська, яке має ставити чоло безоглядному ворогові, щоб бути добрим, мусить бути твердим і суворим - був цьому загалові чужим.

У зустрічі з вояцькою, рекрутською дійсністю прийшло для загалу добровольців швидко розчарування і розгублення. Старших вражав суворіший від давнього австрійського німецький режим; усіх, зокрема молодших, разила постава німців. Тут знову в повній силі виявилось, які неспідготовлені ми були як нація до проблем, що стояли перед нами, як тільки чуттєво

наші добровольці підходили до справ. Після ентузіазму в молодій братії зразу виринули ідеологічні сумніви: "Чи дивізія має змисл у такій дійсності? Чи треба було іти?" Наші хлопці не могли помиритися з думкою, що німці кажуть знімати українські прапори, які вони вивішували на залізничних вагонах, що присягу кажуть складати "на вождя в боротьбі з большевизмом", а не на Україну. І події наприкінці липня 1943 не впливали на піднесення настроїв - упадок Муссоліні, советські партизани в Галичині і перший наочний розстріл українських підпільних сил у Галичині, наступ большевиків на сході і альянтів в Італії. У зв'язку з тим всім прийшли докори, жалоби, нарікання на тих, хто своєю намовою був причинником приписання до дивізії - отже, на ВУ, УЦК...

Стан у дивізії під німецьким обухом був дуже напружений. Атмосфера у вишколі була тяжка - незвичні труди початкового вишколу видавалися не до видержання. Але найприкріші були взаємини між німцями і нашими добровольцями. Німецький інструктор і український новобранець не становили такої спільноти, яку мусять становити ці дві військові групи. Німецький вишкільний персонал - панівний, звиклий до привілеїв, пройнятий духом нацизму і зневажливого відношення до чужих народів, втомлений довгою війною. А наші добровольці, до яких приділили без винятку всіх (молодих новаків і колишніх літніх старшин, разом з ними людей, що прийшли до дивізії як професіонали, напр., лікарі), - невідготовлені, але й велика частина між ними такі, що все краще знають, із критичним поглядом на все, тільки не на себе, нетолерантні, тяжкий матеріал на вояка. Все воно разом не створювало такої атмосфери і не давало таких духовних сил, які конечні воякові, щоб нести труди щоденного життя у вишколі, а тим більше пізніше в обличчі ворога на фронті. Із вишкільного табору в Пусткові біля Дембіці (Truppenübungsplatz Heidelager) надходили і до родин і до ВУ листи з описами нестерпного життя. Колишні комбатанти відвикли, а молодшим тяжко було звикнути. Розвага, яку давали відвідини

театру, що був першим зв'язком з світом, не вистачала. Військову Управу облягали родини львівських і околичних добровольців із жалями й вимогами. Край відгукнувся листовно. Члени ВУ під проводом Бізанца відвідали Дембіцу, познайомилися із умовами життя і праці та відбули розмови з командуючим генералом і офіцерами його штабу. Німецьке начальство заявило, що німецький командний склад відчуває у зустрічі з українськими добровольцями недостачу безпосередньої військової традиції та військової психіки. Їм не заперечили та намагалися витлумачити причини того. Німецькі панове прислухалися виводам членів ВУ та їхнім твердим вояцьким головам не легко було зрозуміти, що української військової частини не можна було творити методами, які випробувано на німцях і які виправдовують себе у вишкільній німецького вояка. Заходи для зміни відношення німецького вишкільного персоналу, зрозуміло, закінчилися на обіцянках і не мали ніякого успіху. УЦК і ВУ підняли заходи на громадянському відтинку для налагодження найживішого зв'язку між рядовим вояцтвом і всім громадянством, а на німецькому через губернатора, щоб вибороти зміну ставлення вишкільного персоналу. Таким зв'язком стали відвідини родин. Та в цій справі тяжко було утримати рівновагу. Наїзд великого числа людей спричинював натовп на залізниці, яка працювала в обмежених розмірах. Приїзд родин із великою кількістю харчів, не зважаючи на те, що всі нарікали на тяжкі часи, викликав злу кров у німців, які постійно були зголоднілі, ненасичені і зависні. Нарікання на дивізійний режим і на ВУ, що ані не може, ані не хоче в нічому допомогти, викликали негодування вдома.

Таке тривало аж до грудня 1943 року, коли прийшли перші обмеження. На вимогу команди вишколу Військова Управа видала оповіщення про обов'язок писемного дозволу на відвідини табору:

Оголошення: 14 Галицька Добровольча СС Стрілецька Дивізія заряджує в справі відвідин добровольців їх родинами таке: Добровольці, які бажають відвідин своїх найрідніших у

дуже важливих родинних справах, мають дістати на це письмовий дозвіл належного команданта. Такий дозвіл висилають добровольці своїм родинам. Щойно після предло-ження такого дозволу видає відповідний уряд від 20 грудня 1943 р. перепустку для їзди залізницею. Вступ до вишкільного табору 14 Галицької Добровольчої СС Дивізії допускальний тільки на підставі дозволу, даного відповідним командантом. - Військова Управа. (Крак. Вісті з 24/12 1943 ч.290)

Та вже з початком січня 1944, під претекстом, що в таборі появилася плямистий тиф, відвідини вояків заборонено. Про те появилася знову оголошення в пресі.

Іншими засобами зв'язку громадянства з вояцтвом було посилення відвідин театрів, листування з самітними вояками, дрібні посилки харчів, книжок, газет і вояцька преса. Зокрема велику роль виконав тут театр легкого жанру "Веселий Львів".

Львівське радіо привітало вояцтво радіовим концертом, що відбувся 15 вересня в оперному театрі. Поруч виконавців львів'ян - солістів-співаків і хорів, оркестри театру та піаністів і скрипалів виступав під орудою В. Осташевського хор дивізії, що спеціально приїхав до Львова. Заклик до громадянства в справі цього концерту ("Наші Дні", Львів, серпень 1943) казав:

Галицькі українці! Рідна пісня - найкраща і найглибший вияв нашої духовости, вона - найвірніша супровідниця цілого нашого життя, вона найтаємніша і найживіша сполука українських душ. І таким виявом нашої духової сполуки буде в середу 15 вересня 1943 року у львівському Оперному Театрі за участю українських мистців великий радіовий концерт пісень, присвячений добровольцям СС-Стрілецької Дивізії "Галичина".

Нашими щедрими жертвами з нагоди цього концерту вибраних пісень, усі ми засвідчимо нашу глибоку духову сполуку з найкращими синами нашого Народу, засвідчимо тісний зв'язок нашої України з фронтом протибольшевицької боротьби.

Ціла сума пожертв (із призначенням на опіку над добровольцями) буде вручена в день концерту Українській Військовій Управі.

Наше громадянство зложило з нагоди цього концерту кругло три мільйони злотих.

Велику роботу виконала Головна Жіноча Комісія при ВУ та Жіночі Комісії в краю. Ті Жіночі Комісії зібтали на Різдво в січні 1944 р. й переслали воякам понад 10 тисяч пакетів.

Довго тривали підготування та багато формальних перешкод треба було перебороти, щоб врешті появилася пресовий орган ВУ під назвою "До Перемоги" - тижневик Військової Управи Галичини для добровольців Стрілецької Дивізії Галичина і їх родин ("Zum Sieg" - Wochenschrift des Wehrausschusses Galizien). Головним редактором був Михайло Острроверха, а членами редакції Д. Корбутяк, Новицький і Плакида. Цей орган появлявся до липня 1944 року у Львові (Смольки 5/1), а потім аж до січня 1945 р. в Кракові (Оржешкової 7/11). Перше число "До Перемоги" з 23 грудня 1943 р. мало вступну статтю провідника УЦК Кубійовича.

Всі ті труднощі в процесі зживання наших добровольців з вояцьким життям у німецькій дійсності використала ОУН для своєї нової "акції" - заклику до дезерції. Коли при агітації проти приписування добровольців ОУН не мала успіхів, то в агітації за дезерцію такі успіхи були. Треба було вяснювальної протиакції, щоб опанувати ситуацію. Розклад чи розвал дивізії не був би ударом по УЦК, а був би ударом по нас як нації. Ані УЦК, як такий, ані ніхто з "уцекістів" особисто не були зацікавлені в справі утримання дивізії. Але раз створена дивізія - стала українським військом. Із військового погляду військо має лиш одну мету - перемогу над ворогом, і лиш одну-єдину чесноту - дисципліну. Без дисципліни військо перестає бути військом. Якийсь політик сказав, що демагогія - це злякисний наріст на національному організмі, так як пістряк в індивіда. Відпорність організму виявляє здоров'я людини, а здоровий національний організм не піддається демагогії. Акція ОУН за дезерцією в цій стадії показала, що наш національний організм був здоровий. Дезерція не переступила "нормальної" норми, яка є в усіх арміях.

На переломі 1943 і 1944 року закінчився початковий вишкіл піхоти. Недостача війська в окупованих краях і підфронтових полосах казала німецькому командуванню використовувати піхотні частини дивізії для різних завдань утримування порядку, а тим самим подекуди й для боротьби проти партизан. Незважаючи на спротив УЦК і Військової Управи проти розподілу і розпорощування нашого вояцтва і на заходи проти того, щоб приділювати його до частин, яким давали назву "поліційних полків", поодинокі частини розіслано в усі закутки Європи. При цьому одночасно ведено дальший вишкіл. Кандидати на старшин і підстаршин і для спеціального вишколу перейшли до всяких можливих військових шкіл і на всякі курси в усіх сторонах окупованої німцями Європи. Деякі піхотні частини дивізії зустрічали вже Новий Рік 1944 року і Різдво аж під Піренеями у Франції. ВУ організувала в святочний час відвідини тих найдалі розкинених відділів нашими мистецькими групами.

В лютому-березні 1944 основна вишкільна група дивізії переїхала з табору в Дембіці до вишкільного табору в Нойгаммер біля Саган на Долішній Сілезії (сьогодні Swientoszkòw біля Zagan, woj. Zielonogòrskie). Тут мала бути сформована дивізія в бойовому складі після закінчення вояцтвом різних спеціальних вишколів.

* * *

В лютому 1944 року появились перші окремі українські піхотні курені також у Галичині і в Холмщині. В Галичині їх завдання були вже зовсім фронтового характеру, в Холмщині - утримання порядку. Тут виринула нова проблема для вояцтва, а за цим для ВУ і УЦК - зустріч у терені з частинами УПА. Втомлені військовою службою, із відчуттям національного приниження та зневірені браком ідеї, за яку треба нести тягар служби, вояки були податні на підшепти, щоб утікати в ліс. Найшлися такі, хоч не дуже багато, що пішли цим

шляхом, не думаючи надто про те, що не досягнуть ніякого поліпшення ані своєї особистої долі, ані для загальної справи. Відомість про те, ще й у сполучі з загальним положенням на фронтах і в краю, викликала занепокоєння і навіть паніку у німців. Через Бізанца передалася вона і Військовій Управі. На швидку руку склали проєкт відозви до вояцтва та молоді і пішли з ним до Бізанца. Він переробив відозву по-своєму і її помістили в органі ВУ "До Перемоги" чч. 9-10. Оголошення заклику ВУ без порозуміння з УЦК стало приводом розходжень і викликало деяке напруження у взаєминах між провідником УЦК і Військовою Управою, із присмаком компетенційного спору. Ми стояли на становищі, що ВУ, незважаючи на свою формальну підлеглість губернаторові і незалежність від УЦК, є таки у внутрішньо-українських взаєминах військовим підрозділом УЦК. Всі керівні особи ВУ були покликані до праці у військовому секторі провідником, а тільки прийняті до відома губернатором. Здавалося, що в такій поважній справі, виразно політичного значення, як взаємини вояцтва дивізії з підпіллям, обов'язком ВУ було, якщо не порозумітися, то хоч повідомити, а не заскакувати.

Частини, що стояли під Бродами, першими отримали вогняні хрестини в першій зустрічі з ворогом в останніх днях лютого. Тут впали перші жертви вбитими і пораненими. Похорон двох стрільців Романа Андрійчука і Олекси Бобака, обидвох із Станіславівщини, відбувся в Бродах 2 березня в присутності губернатора Вехтера, представників ВУ на чолі з Бізанцом та УОК в Золочеві з головою Миколою Алиськевичем. Постава вояцтва в цих перших боях була добра, командування признало перші відзначення. Дивізійний військовий звітодавець Олег Лисяк пише з нагоди вручення відзначень під назвою "У відвідинах в галицькій дивізії" - (Крак. Вісті з 10/6 1944 ч. 124):

В першу річницю створення нашої дивізії вона вже фактом. Галицька дивізія це вже не плякати, маніфестації, промови. Галицька дивізія - це дійсність, це сила.

І я сам мав швидко нагоду побачити, що "дивізія - це дійсність і сила".

Перший раз бачив я почесну сотню вояків дивізії на похороні віцегубернатора Бауера в половині лютого у Львові. Але з частинами дивізії в дії зустрівся я під кінець лютого випадково в Радехові. Я приїхав туг у справі арештованого німцями голови нашої делегації лікаря д-ра Мотлюка. Якраз попереднього дня прийшов до Радехова, що був так як Броди у підфронтовій смузі, курінь нашої піхоти. Хоч день був понурий, а наші настрої, - у зв'язку з подіями на фронті і арештуванням нашого голови, - мінорні, то все ж таки вид нашого куреня виструнчених вояків на радехівському ринку діяв добре. Я радий був, що прикра справа з головою дала мені нагоду зустріти наш курінь і привітати вояцтво від громадянства, а вояки раді були з зустрічі з нами.

З вояцтвом дивізії в цілому зустрівся я в квітні 1944 у вишкільному таборі в Нойгаммері. Губернатор Вехтер вибрався на відвідини дивізії з головою Військової Управи Бізанцом і запросив мене їхати разом. І так поїхали ми п'ятеро, бо від ВУ був зі мною ред. Степан Волинець, а в товаристві губернатора також його ад'ютант Стясни. Ми перебули в Нойгаммері повних ділових два дні й вечори, 24-ого і 25-ого квітня, приймаючи від 6-ої години ранку весь день участь у польових вправах різних родів зброї, а ввечері у зустрічах з вояцтвом у великій залі таборового театру та з кандидатами на старшин. На спання ми не витратили багато часу, хоч примістили нас усіх п'ятьох у вигідному генеральському будинку. Глибоке враження зробили на мене зустрічі із старшинами, зокрема згадаю Палієнка, Рембаловича, Бригідера, та наших вояків і їх вміння орудувати новою, незнаючою нам з Першої світової війни модерною зброєю, як гармати протиповітряної оборони, радіовий зв'язок, тощо.

Сотник Дмитро Паліїв, що був начальником персонального офіцерського відділу та першим щодо значення українським старшиною при штабі дивізії, інформував нас про

труднощі співжиття з німецьким командним складом, спеціально з дивізіонером Фрайтагом. Ми домовилися щодо тактики, як ці справи передати губернаторові, щоб вимогти допомоги для нашого становища. Тут ми ближче познайомилися з Фрайтагом і самі бачили, що вибір командира дивізії був найгірший. Наше знайомство з Фрайтагом обмежувалося до того часу до короткої зустрічі у губернатора у Львові. Тепер ми були з ним, мало що не повні дві доби. Як людина - холодний, непривітний, а як вояк - нуля. Колишній вищий офіцер поліції, на швидку руку пройшов курс дивізійних командирів, видно по нім було недостачу військового виступу, його поява не показувала вояка, ознаюмленого з вояками, а вже не говорити про фронт. До того приєднувалася повна недостача політичного вироблення й обізнання з проблемами сходу Європи, що мусіло б бути передумовою для командира ненімецької дивізії.

Місяць пізніше відвідала Нойгаммер велика делегація громадянства на чолі з проф. Кубійовичем, а в червні дивізія була зформована і перевезена до Галичини. Спочатку говорили, що вона піде на фронт у районі Станиславова, але воєнна konieczність казала німцям кинути її під Броди.

На долю нашої дивізії припала участь в обороні шляху на Львів.

Положення німецьких армій було весною 1944 року безвиглядне. Вони трималися вже тільки надією на нову чудесну зброю - "вундерваффе", що мала знищити ворогів. На всіх фронтах німецькі війська були вже тільки в обороні і не могли витримати одночасного удару на заході і на сході. Під кінець березня затримали в Галичині зимову большевицьку офензиву при допомозі панцерних військ, що їх перекинули з Франції. Та коли в червні прийшов висад альянтів на заході, ті війська вернулися до Франції, не зважаючи на те, що на сході чекали нового советського удару. На східний фронт кинули новови-

школені дивізії, недостатньо озброєні, невипробувані в боях, без фронтового досвіду. В їх числі була й наша дивізія. В другій половині червня її перевозили до Галичини і в перших днях липня вона вже була тут ціла.

На білоруському фронті вже почався советський удар. На західно-українському відтинку були три напрямки сподіваного советського наступу: 1) Овруч-Ковель-Люблін; 2) Київ-Рівне-Львів; 3) Вінниця-Тернопіль-Золочів. На кожному напрямку німецьку оборону становив один корпус. Доступу до Львова боронив 13-ий корпус і до нього приділено нашу дивізію, як резерву біля Бродів, із завданням розбудовувати другу лінію оборони. В склад 13-го корпусу входили поруч нашої ще дві німецькі піхотні дивізії і одна охоронна. Лінія позицій корпусу, зміцнена системою польових укріплень, що звалася "лінія принца Євгена" (Prinz Eugen Stellung), знаходилася ще в стадії розбудови. Ключовою позицією було розбудоване до ступня польової фортеці місто Броди (der feste Platz Brody). Корпус мав із важкої зброї тільки важку корпусну артилерію, ніякої іншої - танків, літаків, які мали деякі інші корпуси - не було. Всі дивізії, що входили у склад корпусу були, так як наша, півмоторизовані. Їм недоставало навіть тракторів для пересування гармат. Їх заступали вантажними автами, що не надавалися до такої функції на полях.

Наша дивізія мала в своєму складі як бойові частини: 1) три полки піхоти двобатальйонного складу з сотнею піхотної і сотнею протитанкової артилерії, 2) курінь фюзілерів,⁴ 3) полк польової артилерії з батареями легких і важких польових

⁴ Фюзілери - це в німецькій армії окрема, можна сказати передова, елітарна частина, із завданнями розвідки: 1) забезпечувальної, 2) теренової (мости, дороги і т.п.), 3) тактичної (сила, рухи, положення і наміри ворога), 4) змілювання ворога, і 5) насильна розвідка. Курінь фюзілерів нашої дивізії складався з однієї сотні розвідувальної, двох бойових, однієї важкої - скорострільної і гранатометної.

гавбиць, 4) дивізіон зенітної артилерії з батареями легкою, середньою і важкою, 5) дивізіон зв'язку, і 6) курінь саперів. Крім цього була ще одна сотня протипанцерної артилерії, що підлягала безпосередньо штабові дивізії.

В половині липня почався большевицький наступ на західно-українському відтинку східного фронту. Ось як описують положення советські і англійські військові літописці:

Одночасно з наступом советських військ у Білорусії в липні-серпні 1944 року нанесений був шостий удар в Західній Україні, в ході якого війська Першого Українського Фронту (командуючий маршал Советського Союзу І. С. Конев) розгромили великі угруповання ворожих військ на львівському і сандомирському напрямках і визволили Західну Україну... На львівському напрямку противник побудував три укріплені смуги загальної глибини до 70 км. За тими смугами знаходились сильні водні лінії - Дністер, Сян і Вісла, також приготовані для оборони. Основою оборонної системи на території Західної України був трикутник: Броди, Томашів, Львів... Війська почали наступ 13 липня. Після триденних завязаних боїв на львівському напрямку советські війська прорвали ворожу оборону на фронті до 200 км. Дальший наступ советських військ розвивався настільки швидко, що противник не зміг організовано зайняти ані другої полоси оборони, ані тилових ліній. Танкові і кавалерійські з'єднання Першого Українського Фронту, що прорвалися в глибину ворожої оборони 19 липня в районі Бродів, оточили до 8 дивізій противника... Ворог втратив понад 15 тисяч полоненими, в тому числі двох генералів і залишив на полі боїв до 30 тисяч вбитими. В лісах на схід від Львова советські війська захопили в полон штаб 13-го німецького армійського корпусу.⁵

5 Полк. Ф. Д. Боробьев і полк. В. М. Кравцов - "Победы советских вооруженных сил в великой отечественной войне 1941-1945" (краткий очерк), ВоенИздат Министерства Обороны Союза ССР, Москва 1953, стор. 306, 307, 308, у розділі: "Шестой удар - разгром немецко-фашистских войск в Западной Украине".

Довго очікувана кампанія на півдні була в повному розмаху. Перша українська група, тепер під командуванням маршала Конєва, почала 16 липня удар на фронті 125 миль між Луцьком і Тернополем. І тепер знову сила удару повністю розвіяла всі німецькі калькуляції. Передові оборонні позиції були швидко перейдені й почалася битва на головній оборонній лінії "Принца Євгена". Її центром була фортеця Броди, що берегла доступ до Львова. Після триденних боїв зроблено пролом на північному крилі того бастиону і росіяни прордерлися крізь нього, зайняли Броди і відтяли рештки 4 або 5 дивізій, що були знищені впродовж наступних п'яти днів із втратами для німців 45 тисяч вбитими і полоненими.

Пролом був швидко використаний. Незважаючи на розпачливі протиудари німецької танкової зброї, сили Конєва дійшли до Буга, зискуючи 31 милю. Вони перейшли 19 липня на широкому фронті Буг і наступного дня важливий залізничний вузол Рава Руська був у їх руках. Глибокий клин, вбитий на півночі від Львова, відрізував цю велику базу. Одночасно пониже Львова ліве крило Конєва вдарило на Станиславів і перервало доступ до гірських провалів у Карпатах.⁶

В числі знищених і втрачених дивізій, незважаючи на те, чи дані советських літописців про 8 дивізій перебільшені, була й наша дивізія. Великі були втрати вбитими, раненими, полоненими і тими, що пропали без вісти. Під Бродами разом із цвітом нашої молоді згинули: ентузіяст дивізії Паліїв, визначні старшини Палієнко, Рембалович і інші. Тільки невеликим частинами вдалося, одним пробитися з оточення на захід, іншим приєднатися до відділів УПА.

У статті "Дороговказ волі" ("Вісті Братства кол. вояків Першої Української Дивізії" - Мюнхен, липень 1951) казав св. п. Любомир Ортинський, поручник 29-го піхотного полку дивізії:

⁶ Edgar Mc Cunis, Assoc. Prof. of History, University of Toronto - "The War - Fifth Year", Oxford University Press, London-Toronto-New York 1945, pp. 275-276.

Ми пішли під Броди, щоб на визвольному шляху поставити ще один дороговказ, що веде до Волі. Там, у стіп Маркіянової гори, принесли ми кровну жертву молодого українського покоління, що зроджене в бурі революції, виховане на традиціях Маківки, Крутів, Чортківської офензиві і Львівських "Бригідок", зміст і ціль свого життя вбачало у здійсненні заповіту великого Коновальця: "Здобудеш Українську Державу, або згинеш в боротьбі за Неї".

Ми вірили і віримо, що кров і тільки кров виведе нас з неволі. Ми щасливі, що могли скропити нею українські подільські лани і закарбувати на сторінках визвольного змагу українського народу ще одну дату чинної дії на полі бою. Ми ті, що творили цю дію, наші друзі, що там лягли й ми, кому Боже Провидіння дозволило вирватися з оточення і жити, вважаємо Брідську битву ще одним випробуванням сил, ще одним етапом на шляху до Волі.

Труд і кров українського вояка не йдуть намарне. Українські Січові Стрільці, боротьба українського війська за утримання державности 1917-1920, повстання, УВО і ОУН, Карпатська Україна, дивізія й Броди, УПА, це все назви мильових стовпів на шляху, - шляху, який не завів нас до нашої мети, але шляху, з якого ми не зійшли з порожніми руками. Наш світ побудований так, що нічого цінного не дістається даром. За своє право і свою волю треба постійно і невтомно боротись. Своєю участю в боротьбі проти Москви в Другій світовій війні ми дали свідоцтво тому, що живемо й хочемо жити для України, а коли треба - готові при всяких умовах стати до боротьби і вмирати за Неї.

("Роки німецької окупації", ст. 479. Життя і мислі, Нью-Йорк-Торонто, 1965).

УПА й Дивізія

Про відношення підпілля ОУН до Дивізії вже писали. Не завжди писали про нього згідно з правдою. В колах підпілля ОУН ніколи не дивилися на старшин і вояків Дивізії, як на якихось гітлерівських наємників, чи колоніальних аскарі. Кожному, не виключаючи і найбільших противників концепції Дивізії, завжди було ясно, що під мундиром українського старшини й вояка Дивізії б'ється українське серце. Кожному було ясно, що старшини й вояки Дивізії взяли зброю з рук ворогів на те, щоб боротися за Українську Соборну й Самостійну Державу. Невже ж може, в цих істинах сумніватися українець, коли навіть колишній польський міністер Ігнац Матушевський старався їх викласти своїм землякам у брошурі п. н. "Ганьба чи слава?", виданій ще в 1945 р. в Єрусалимі (стор. 11-12).

І коли нам скажуть сьогодні, що ОУН поборювала Дивізію, то ми мусимо з наголосом це заперечити. Підпілля не поборювало Дивізії, але таку концепцію Дивізії, яку тоді пропагували певні українські кола. Не хочемо оперувати фразами, хай за нас говорять документи. Коли Гітлер зволив згадати в своїй промові з дня 26 квітня 1942 р., що теж "українці й татари борються проти большевизму", здавалося, що німці приступлять до творення якихось більших за своїм складом бойових одиниць, складених з українців. Сьогодні вже знаємо, що певні німецькі кола робили тоді й пізніше все, що можливе, щоб переконати Гітлера в доцільності творення української армії. В той час появилася в "Бюлетені", підпільному органі "Краєвого Проводу ОУН стаття п. н. "В обличчі одної можливості" (ч. 5, 1942). В ній було з'ясовано ставлення підпілля до справи творення українських військових частин.

Було підкреслено, що без української держави, без українського уряду не може бути й української армії. Тоді, весною 1942 р., скінчилося все на короткотривалому шумі, але рік пізніше справа ця знову заактуалізувалася. Дня 28 квітня 1943 р. стався у Львові "державний акт" проголошення СС Стрілецької Дивізії "Галичина". Слідом за цим проголошенням почала діяти т. зв. Військова Управа, а з її рамени т. зв. набірні комісії. Почався набір до Дивізії. Очевидно, підпілля ОУН мусліло зайняти становище до цієї справи. Не завжди оцінювали правильно це становище. В ім'я правди треба сказати, що коли погляди на концепцію Дивізії були в колах підпілля менш-більш однозгідні, то щодо справи набору до дивізії такої однозгідної opinii не було. Колишні "дружинники" на чолі зі сл. пам. ген. Тарасом Чупринкою, які самі отримали військовий вишкіл у рядах німецької армії, заступали думку, щоб наборові не противитись, а навіть, щоб значну кількість військовоздатної молоді з кіл підпілля вислати на вишкіл до Дивізії. Цієї думки були теж військовики, згуртовані в Красному Військовому Штабі (КВШ) ОУН Львівського краю, а деякі з них, як автор цих рядків, або сл. пам. сотні Степан Новицький ("Спец") та ін. демонстративно пішли до набірної комісії і зголосилися до Дивізії. Одначе, проти Дивізії рішуче запротестувала тодішня ГК УПА (полк. Клим Савур, ген. Леонід Ступницький) і Краєвий Провід ОУН ПЗУЗ (Волинь-Полісся), які вимагали перевести акцію бойкоту набору до Дивізії. Становище Волині підтримали деякі члени Проводу ОУН, а також Провід ПвУЗ (Південна Україна й т. зв. "Трансністрія" мали тоді сильну підпільну організацію). Поскілки тодішній тимчасовий Провідник ОУН - Максим Рубан цієї справи сам вирішувати не хотів, почалось узгоднювання протилежних становищ, яке вимагало багато конференцій і нарад. Підтримуючи акцію участі підпілля в наборі до Дивізії, автор цих рядків написав був тоді дві статті: "Що таке модерна стрілецька дивізія?" ("Львівські Вісті") та "Вага військового вишколу" ("Краківські вісті"). Узгоднювання становищ довело до компромісового рі-

шення. Однозгідно рішено поборювати концепцію Дивізії, українські творці якої залюбки шермували порівняннями з Легіоном УСС і лоскотали сентименти західньо-українського громадянства легендами про підняття "Червоної Калини", але рівночасно рішено не проводити бойкоту набору до Дивізії з розрахунком, щоб на кожний рій стрільців припадав щонайменше один член ОУН. Деякі визначні члени ОУН отримали особистий наказ ген. Чупринки, щоб вступити до Дивізії та бути в ній зв'язковими офіцерами між Проводом ОУН і Дивізією. Щоб задобрити противників Дивізії, знайдено офірних козлів у постаті всіх тих, що, не чекаючи обов'язуючого рішення в справі дивізії, пропагували її так, чи інакше серед підпілля. Їх покарано. В справі дивізії оголошено статтю в "Бюлетені" (ч.11 за 1943 р.) п. п. "Довкруги СС Дивізії Галичина", яка виступала, головню, проти концепції Дивізії, і на цьому акцію "поборювання" Дивізії закінчено.

В цьому місці насувається думка, що справа Дивізії прийняла б, може, ще кращий оборот, коли б між Проводом ОУН і Проводом УЦК була краща гармонія і ділове порозуміння, як це було між проводами польського нелегального і легального секторів. На жаль, у нас такого порозуміння не було. З різних причин Військова Управа повела акцію набору до Дивізії, як акцію конкуренційну до "лісу". Дехто потішав себе думкою, що акцією набору до Дивізії потрапить зліквідувати підпілля. А втім, концепція Дивізії, яка була така ясна для цих пропагандистів, в дійсності такою ясною не була. В дійсності, проголошення набору до Дивізії було концепцією галицького губернатора д-ра Вехтера, який бажав зміцнити своє особисте становище серед сатрапів III-го Райху. Ці речі вже докладно висвітлено в німецькій мемуаристиці. Д-р Вехтер, проти волі свого зверхника, д-ра Франка, але за згодою Гімлера, перепер свою "концепцію", на якій мав персонально "вирости". Про неї нічого не знав Гітлер і ми не знаємо, що сталося б з усіма нашими оборонцями "концепції" на чолі з губ. Вехтером та полк. Бізанцом, якщо б хтось був своєчасно сигналізував

Гітлерові цю справу. Одначе, мабуть, боялись Гімлера і про неї Гітлерові нічого не казали. Щойно 23 березня 1945 р. Гітлер довідався про існування Дивізії, що дало йому змогу викрикнути по Головній Квартирі: "Ми, власне, не знаємо, що таке діється довкруги нас! Саме, на своє здивування, я вперше почув, що несподівано з'явилась якась українська СС Дивізія. Я не знав ані слова про неї" (Цитуємо за Фішером: "Опозиція проти Сталіна", стор. 96. Фішер знову цитує за Гільбертом: "Гітлер веде свою війну". Таємні звіти про конференції в Головній Квартирі. Ст. 147-148). Адже ж, у два місяці після львівського "державного акту", дня 8 червня 1943, на конференції німецьких генералів у Берггофі, яку скликано спеціально, щоб передискутувати справу творення частин із "східніх" народів, Гітлер з цілою рішучістю висловився проти набору українців та інших "східніх" народів до німецької армії (Фішер, стор. 176-184 - повний текст цієї конференції).

Тим часом добровольці до Дивізії зголосились і їх почали вишколювати. В скорому часі німецькі чинники почали тривожитися з приводу напливу людей "з лісу" до Дивізії й почали алярмувати "Військову Управу", щоб вона протидіяла. Протидіяти було важко. "Лісовики" їхали на вишкіл до Дивізії й часами зникали з вишкільних таборів разом зі зброєю. Відносилось це головно до т. зв. "Гайделяґру", який приміщено в Західній Галичині, коло міста Дембіци. Цей розвиток справи передбачали самі німці, які з першого набору добровольців примістили в цьому таборі тільки 3508 людей, а решту розмістили по таборах у Німеччині, Чехії та Франції. Звичайно, цих дезертирств ніхто не наказував, вони були самочинні й тому ген. Чупринка видав наказ, що члени ОУН можуть опустити Дивізію тільки на наказ. Відповідну інструкцію видано теж до теренових клітин підпілля і дезертирство припинилось.

В березні 1944 р. перші вишколені частини Дивізії прибули на українські землі. Прибув 4-ий полк "галицьких добровольців" з Ельзас-Льотарінґії й розтаборився на північно-східніх кордонах Галичини: 1 курінь у Радехівщині, 2 курінь у Брід-

щині та 3 курінь у Збаражчині. Прибув теж 5-ий полк, який розташувався в Замойщині та Грубешівщині. Підпілля раділо, що добре озброєні частини Дивізії прибули на українські землі й дружні контакти між вояками і "лісом" стали звичайними явищами. Відносини були цілком нормальні й добрі, наказ ген. Чупринки обов'язував і за цей час не було ніяких випадків дезертирства чи несубординації. Курені "галицьких добровольців" брали участь в акціях проти большевицьких партизанів, а саме 5-ий полк у Тарногородщині й Білгорайщині, а з 4-го полку: 1 курінь у Радехівщині проти сильного партизанського відділу, що знищив села Нивиці й Трійцю, та 2 курінь проти кубла большевицьких партизанів у селі Гута Пеняцька, брідського повіту. 3-ій курінь розтанувався в Заложцях, Доброводах та Шельпаках і займався, головню, копанням окопів.

Цьому куреневі (3/4) першому випало стати віч-на-віч регулярної большевицької армії, яка прорвалася з Шепетівки на Тернопіль у перших днях березня 1944 р. Ось що читаємо про це в підпільному журналі "За українську Державу" (ч.3 з дня 23.3.1944) в статейці п. н. "600 стрільців-Українців стали жертвою ганебної втечі німецьких старшин": "5.3.1944 р. частина СС Дивізії "Галичина" зупинилася біля станції Збараж, чекаючи на поїзд. Большевицькі відділи були вже недалеко. В час розташування стрільців по квартирах старшини-німці сіли самі на поїзд і від'їхали, лишаючи всіх стрільців напризволяще. Ранком під большевицьким обстрілом стрільці самі відступили на Тернопіль, потім на с. Доброводи. В той час друга група ССДГ копала окопи біля Збаража. Їх не повідомлено, що большевики вже в сусідньому селі і всі вони попали в большевицьке оточення. Під вогнем большевицької піхоти і танків згинуло дуже багато стрільців. Така сама доля стрінула відділ у с. Доброводи. Загальною з 3-х сотень вернулося до Тернополя тільки 40 чоловік. Так виглядає німецька військова служба, так піклується німецький старшина українським стрільцем і так, нарешті, виглядає "політика" з Дивізією на практиці".

Стільки підпільний журнал. Одначе було б помилкою думати, що з цього куреня пропали всі стрільці, які не повернулися до Тернополя. Значна частина підстаршин і стрільців цього куреня перейшла тоді в підпілля й стала зав'язком для розгорнення групи УПА "Лисоня", що діяла на Поділлі. Командиром групи був поручник Осип Безпалько ("Остап"), що загинув 3.8.1947 р., шефом штабу колишній поручник польської армії Володимир Якубовський ("Бондаренко"), що загинув 17.6.1947 р. Під командою цих двох старшин група УПА "Лисоня" вкрилася славою в рр. 1944-1947. Переможні бої: під Альбанівкою (24.9.1944), у Слав'ятинському лісі (5.4.1945), під Довжанкою (4.11.1945) і т.д. знаменують шлях цієї боєвої групи, відділи якої "Буйні", "Бурлаки", "Голки", "Лісовики", "Рубачі", "Холодний Яр" мали в своєму складі багато колишніх вояків 4 полку, що до цих боїв готувалися в далекій Ельзас-Льотарінгії.

В березні 1944 р. значна частина підстаршин і стрільців з 5-го полку, що стояв у Замості, покинула свій полк, перейшла р. Буг і зголосилася до загону ім. полк. Івана Богуна, що оперував у Порицьких лісах у південній Володимирщині. Загоном цим командував пор. Острізький, колишній старшина польської армії. Він радо повітав прихід біля сотні бійців зі зброєю до загону. Причиною "дезертирства" був факт, що німці не дозволяли 5-му полкові, який замкнули в казармах, виступити на оборону українських сіл у Грубешівщині, що їх нещадно палили, а українське населення вимордували відділи польської АКа. (Це були трагічні події, про які ми недавно писали на сторінках "Америки", в статті "По кривавих слідах"). Серед новоприбулих до загону вояків 5-го полку був теж українець Холмської землі підстаршина Ягода-Черник. Йому пор. Острізький доручив зформувати з холмських утікачів сотню УПА. Ягода-Черник виконав це доручення й таким чином постала сотня УПА "Вовки", першим командиром якої став Ягода. В квітні 1944 р. загін ім. полк. Івана Богуна, зміцнений ще куренем УПА ім. Наливайка й сотнею "Вовки" перейшов р. Буг розбив відділи АКа і прогнав їх за р. Чучву. Заспокоївши цей терен, відділи УПА перейшли р. Гучву і прогнали відділи

АКа поза лінію м. Грабовець-Томашів. У всіх цих боях визначилися були "Вовки" к-ра Ягоди-Черника. Під большевицькою окупацією "Вовки" збільшили свій стан до куреня і прославилися боротьбою на Холмщині й далекими рейдами на Підляшшя. В рядах цього куреня було чимало вояків колишнього 5-го полку.

В липні 1944 р. прибула на українські землі Дивізія в своєму повному складі. Німці спочатку плянували вжити Дивізію в Коломиїщині та Городенщині до самостійних дій. На жаль, цей плян не був виконаний, бо німці зрозуміли, що вживати Дивізію в терені, в якому УПА була вже досить сильна, було першим ризиком для них. В цьому часі в Карпатах, крім старшинської школи "Олені" та підстаршинської школи "Беркути", існувало вже, щонайменше 12 зформованих боєвих сотень УПА і може вдвоє стільки вишкільних відділів, а крім цього такий осередок УПА, як "Чорний ліс", тількищо очищений від большевицької партизанки Кулагіна-Жори. Дивізію несподівано кинули в район м. Бродів, де частин УПА було цілком мало. В цьому районі діяла тільки одна сотня УПА "Дружинники" під командою хор. Черника. В цій сотні було відносно багато колишніх вояків ДУН-ів. Існувала ще тут одна вишкільна сотня (золочівська), яку вивели з цього району ще перед брідським боєм та один волинський відділ УПА, що його розбито зимою під Дубном і який переформовувався на терені Брідщини, чекаючи нагоди дістатися назад на Волинь. Це, мабуть, і була та "карна сотня" УПА, про яку згадує в своїх спогадах пор. Підгайний.¹

Після бою під Бродами "Дружинники" трикратно збільшили свій стан. Постали нові сотні УПА "Дружинників" I, II, III. Треба також зазначити, що хор. Черник на чолі одної чоти

¹ "Броди", видання Братства кол. вояків 1 УД УНА, Мюнхен, 1950.

"Дружинників", побільшеної щонайменше двома-трьома чотами дивізійників, вийшов з оточення і пробився з ними з Золочівщини в "Чорний ліс". До табору він прибув з кінцем липня, але в ньому не застав нікого (крім вишкільних відділів), бо основна група "Чорний ліс" пішла в Майданські ліси в Скільщину, щоб прочистити її від великої групи большевицьких партизанів, які в них загніздилися. В "Чорному лісі" хор Черник відпустив частину дивізійників, які не бажали даліше з ним воювати, а з рештою пішов у рідну Станиславівщину, де перейшов фронт.

Старшини й стрільці Дивізії, що вирвалися з брідського кітла й відступали в Карпати, мали доволі часто змогу зустрічатись з відділами УПА на шляху свого відступу. Мусимо і в цьому місці підкреслити, що відносини між відділами УПА й Дивізії були й далі дружніми. Тут і там відділи Дивізії переходили до УПА і даліше вже не відступали. Але коли цього робити не хотіли, ніхто їм не перешкоджав у марші на Мадярщину. Німець, підстаршина Дивізії Еріх Корн, у своїй цікавій книзі п. н. "Танок смерті" розкажує про зустріч відділу, з яким він відступав із брідського кітла в Карпати, таке (стор. 195):

"Під час загальної втечі я йшов з відділом українців у напрямі до Карпатського підгір'я. Несподівано ми опинилися віч-на-віч з важко озброєними партизанами, що тримали свої автомати напоготові.

- Куди?

- До Ужгороду.

- Ми є бандерівці. Віддайте зброю!

Мої українці відповіли, що вони теж воювали проти большевиків. Провідник партизанів був цілком заскочений, чуючи, що натрапив на українців і лявіною слів старався переконати українських есесів, щоб приєдналися до нього. Проте мої хлопці відмовились і партизани пустили нас без перешкод."

Коли ж Дивізія опинилася на Словаччині, УПА повітала цей факт з полегшею. Рахувалися знову з можливістю, що колесо війни обернеться в такому напрямі (напр., висадка альянтів на

Балканах), що може наступити потреба об'єднання УПА й Дивізії в одну українську збройну силу. А втім, ні одну хвилину, або безпосередньо, або через своє представництво за кордоном, Провід УПА й підпілля не спускав Дивізії з свого ока. Коли Дивізія покинула Словаччину й перейшла в Каринтію, група ЗП УГВР покинула теж Братиславу і перенеслася до Загребу, щоб бути близько до Дивізії й покерувати нею, коли б для цього виявилася потреба. Треба підкреслити, що в той час Дивізія мала доброго керівника в особі ген. Павла Шандрука, що теж зумів покерувати Дивізією й завести її в безпечне місце. На жаль, не було тоді при Дивізії тих, що у Львові піднімали "Червону Калину".

Розділ воєнної історії Дивізії закінчився з капітуляцією Німеччини. Не закінчився він для тих дивізійників, що залишилися в УПА. Ніхто не знає докладно їхнього числа, але ми схильні думати, що воно перевищує тисячу старшин, підстаршин і бійців Дивізії, які воювали під прапорами УПА. У цьому числі були "дезертири" з Гайделяґру, а підстаршини й бійці з 4 і 5 полків "галицьких добровольців", що скомплектували три нові сотні "Дружинників" і бійців, що залишилися в Карпатських горах. Ще зі Словаччини прибували більші й менші групи дивізійників у Карпати, чого ми, як військовики, не можемо похвалити (вони наражували своїх товаришів, які залишились), але їхню тугу й бажання боротися в УПА мусимо зрозуміти. Серед цього дивізійного "нарибку" було кільканадцять старшин, що себе прославили в УПА: пор. Богдан Гвоздецький ("Емір Кора"), що став КВОД ген. Чупринки і разом з полк. Юрком Лопатинським ("Калиною") вів переговори з К-дою польської підпільної армії, які ці два старшини довели до успішного кінця, сотн. Мирон, що прославив себе, як провідник II Рейду УПА в Словаччину (за нього отримав Золотий Хрест Бойової Заслуги I класу), пор. Микита, хор. Василь і багато інших, яких прізвищ ми не знаємо, або їх ще не пора проголошувати. Тежа "Дружинників" і військовиків, що з набору до Дивізії і з вишколу в ній треба скористати, виправдала

себе цілком. На жаль, 2-га світова війна не створила корисних обставин для об'єднання УПА й Дивізії в одну збройну силу, яка могла б заважити на побоевищах Східньої Європи. Можливо, що аж чергова війна такі обставини створить. Дай Боже, щоб ми не стали фальшивими пророками.

("Америка", 12-16 липня 1954 р., Філядельфія, США)

Павло Шандрук

Правда про 1-шу Українську дивізію і Українську Національну Армію

(Скорочено)

В деяких органах польської преси появилися атаки на мене за 1) незрозуміле для них вшанування мене польським орде-ном *Virtuti Militari* та 2) за те, що я ніби командував Дивізією СС "Галичина".

З огляду на те, що, на жаль, деяка частина і нашого грома-дянства ще й досі виявляє повну непоінформованість в тих справах, вважаю за доцільне подати через "Вісті Комбатанта" деякі вияснення. Очевидна річ, що ті вияснення не можна - навіть в найменшій мірі - трактувати за вияснення для поль-ської, згаданої вище, преси, або для польського, поза Польщею перебуваючого громадянства, бо тут повинні би реагувати від-повідні польські поінформовані чинники.

Почну від справи постанови та існування Дивізії "Галичина".

До організації Дивізії "Галичина" в окупованій німцями частині Галичини приступлено в березні 1943 року, коли для кожного не лише вояка, але й малоусвідомленого у мілітарних справах цивільного громадянина було цілком ясным, що Німеччина війну програла, бо німецькі війська перебували у безперервним і безнадійнім дефензивним відступі.

Громадсько-політичну відповідальність за створення Диві-зії перебрав формально Український Центральний Комітет, складений з відомих українських громадян та досвідчених ве-теранів 1 світової війни. Частина з них увійшла до Військової Управи, що стала зверхнім адміністраційно-організаційним ор-ганом для Дивізії. Чи може будь-хто мати сумніви у тім, чи члени УЦК і ВУ знали про наставлення німецької верхівки та

адміністрації на всіх землях України щодо майбутнього України на випадок перемоги німців? Певно, що всі вони були докладно ознайомлені з політичними і територіальними аспіраціями Гітлера та його ближчого оточення, що так виразно, без найменшого приховування імперіялістичних тенденцій, Гітлер проголосив в "Майн Кампф". Але не тільки вважали за доцільну вимушену обставинами свою співпрацю з німцями для зформування Дивізії, але для тої співпраці дали вже в критичнім часі гітлерівського панування в Україні свій громадський авторитет і своє ім'я. Немає необхідности довше і ширше вивчати причини такого поступування тих українських патріотів - вони бачили й навіть на собі досвідчили майже 2-річне панування червоної Москви під час першої окупації москалями Галичини - 1939-1941. Реакція з боку населення Галичини на відозви про вступлення добровольців до Дивізії перейшла найбільш оптимістичні очікування - на рахунок передбаченого контингенту Дивізії коло 20.000 - зголосилося 80.000 добровольців. Бо ж населення Галичини, якому теж добре знаки дався німецький окупаційний режим, мало нагоду порівняти його з методами московського окупаційного режиму і з двох лих вибирало менше, в довір'ї до свого громадського проводу пішло з одним ворогом проти іншого, жахливого в своїй нелюдській поведінці. Пішло проти москалів навіть, як бачимо з наведених цифр, з ентузіазмом. Психологічно зрозуміла реакція реваншу за дізнані духові, матеріальні, фізичні та політичні кривди.

Мені не відомо, чи Військова Управа відчувала потребу й чи засягала опінії знаних їй вищих українських старшин про доцільність формування в тім часі Дивізії, але з її політичних постулатів, поставлених німецькій адміністрації і німецькому командуванню та з її широко розповсюджених звернень-оголошень до українського громадянства виразно видно, що ВУ мала на увазі організацією Дивізії започаткувати творення української збройної сили для боротьби за українську державність - в перспективі й проти обох окупантів. Слід підкреслити, що

з погляду тодішнього мілітарного положення той час для такої акції був цілком виправданий. Хоч Німеччина була побита, але в'язала московські сили, а Москва, ворог ч. 1 України, була дуже знесилена і могла продовжувати війну лише при надзвичайно видатній допомозі Альянтів. Крім того, рішальні в тій справі репрезентативні кола українського громадянства могли рахувати на те, що Альянти все ж, уже принаймі на підставі історії з Польщею, належно зорієнтовані в імперіялістичних інтенціях Москви, й приймуть з належною оцінкою зусилля українців. Ішлося не лише про українців, бо позбутися московської тиранії прагнули також інші підбиті народи - власне поляки, білоруси, балтійські народи, козаки, кавказці, туркестанці, татари. Отже, можна згодитися з тим, що час для можливої спільної з іншими народами боротьби за визволення з-під Москви був відповідний. А чи були інші можливості боротьби, як не поруч з німцями? Але, мабуть, оцінка положення не все була всестороння - бо не взято під увагу, що німці, йдучи за прикладом свого недавнього союзника москалів, не дотримують своїх зобов'язань ані приречень. А ними були: згода на формування в дальшому не менше 5 дивізій, українське командування в Дивізії "Галичина", взагалі цілком національний характер формації. Але, мабуть, найголовніше, чого не взято під увагу, що німці вже не могли мати достатньої кількості технічного і матеріяльного виряду для чужинецьких легіонів. Крім того, вони не мали довір'я до лояльності тих легіонів і цілого населення взагалі з уваги на партизанський рух проти них (УПА), який вже розпочався. Але чи не були то наслідки їхньої політики в окупованих країнах?

Належить згадати, що в складі німецького війська були вже національні формації інших народів, як, напр., латвійська бригада генерала Бангерського, естонські батальйони, козацький кінний корпус генерала фон Панвіца, менші туркестанські, кавказькі, татарські відділи, а в 1944 році мусіла співпрацювати з німцями польська Свентокшиська бригада; була теж в складі німецького війська і російська бригада Камінського. Врешті, з

кінцем 1944 почалися заходи для створення двох російських дивізій зброї СС під командуванням генерала А. Власова.

Чому українська Дивізія початково одержала назву "Галичина"? Очевидно, тому, що її формовано на терені Галичини і основний контингент Дивізії складала галичани. Але вже незабаром Дивізію названо: 14 гренадерська дивізія зброї СС "Галичина". Причини цього, мабуть, треба шукати в тому, що всі чужинецькі легіони приділено до "зброї СС". Тут слід звернути увагу на те, що ті легіони, а зокрема Дивізія "Галичина" не були просто дивізіями, чи бригадами СС, але "зброї СС". Щодо Дивізії "Галичина", то це є цілком зрозумілим, бо хоч майже на всі постуляти ВУ і взагалі українського представництва німці не тільки не реагували, але просто перейшли над ними до порядку дня, то все ж мусіли бути піти на деякі концесії в організаційних домаганнях, а саме:

1. Дивізія мала католицьких, а згодом і православних священників, яких, як відомо, в німецьких СС дивізіях бути не могло.
2. Дивізія мала свого представника Військової Управи в особі майора Д. Палієва, а по його смерті майора д-ра В. Макарушки.
3. Дивізія мала на лівім рукаві відзнаку "Галицького Лева".
4. Дивізіяники-українці в службі і поза нею вживали своєї рідної української мови, лише командна мова була німецька.
5. Наставлення вояцтва Дивізії було цілком виразне, що видно було з тих написів-слоганів українською мовою на вагонах потягів, якими транспортовано Дивізію до місця концентрації для вишколення, або коли її було транспортовано до битви під Бродами - "Слава Україні", "За Україну" і т.д.
6. Дивізія не мала права носити на ковнірі відзнак "СС", які могли носити лише вояки з народів германського походження.

Щоб скінчити з справою національно-політичних підстав до сформування Дивізії, подаємо тут витяг з польської газети пера відомого польського діяча і міністра Ігната Матушевського - "Газета Польска", потім з брошури під заголовком "Ганьба або слава", виданої в Єрусалимі у 1945 р., стор. 11 і 12:

Ось аргументи, якими оправдували українці konieczність військової співпраці з німцями: "...Ми не маємо іншого вибору. Нас чекає смерть зарізуваних баранів. Воліємо боронитися. Вигляди того, що чекає українців в Галичині, дає поступування москалів на Радянській Україні. Винищено там вже перед війною цілу інтелігенцію, а всіх, що бажали хоч би культурної автономії, заслано щонайменше на Воркуту. Сьогодні поведінка Советів виглядає так, якби ходило про винищення самого українського племені. Екзекуції йдуть в мільйони. Ми змушені до позірної співпраці з німцями. Перш за все тому, що як виявляється, й ви, поляки, мимо союзу з Англією і Америкою не маєте можливості перешкодити, щоб Совети на польських землях не поводитися, як найгірші варвари.

Отже, не думайте, що співпрацюємо з німцями для перемоги Німеччини. Просто не хочемо, щоб перемога Англії і Америки та Польщі над Гітлером застала нас в гробах. Тому будемо боронитись...

Це до відома польським патріотам і тим поляками з-під "нашого знаку". Напевно п. І. Матушевського не можна підозрівати в якихось спеціальних симпатіях до українців.

* * *

В днях 17-21 липня 1944 Дивізію, ще невідповідно вишколену, вислано на фронт під Броди. Враз із іншими на тому фронті німецькими одиницями Дивізію розбили большевики, при чому Дивізія втратила біля 70% свого складу. Коли німецькі вояки цілими частинами трапили до полону, Дивізія билася так, що майже з повного оточення мусіла пробиватися на південний захід і ворог не міг похвалитися, що взяв полонених із складу Дивізії, хоч знаємо тепер зі спогадів різних

большевицьких командирів, що вони всіма силами намагалися оточити і не випустити Дивізії з своїх рук. Розбиту Дивізію, після того, як вона вирвалася з оточення, скеровано для переорганізації і поповнення на Чехо-Словаччину і згодом до південної Австрії для оборони німецького заплілля перед Тітовською партизанкою.

Отже, категорично стверджуємо, що ані перед битвою під Бродами, ані тим більше після тієї битви, зокрема в часі, коли почалося повстання у Варшаві 1 серпня 1944 (себто через 10 днів після Бродів) ані одного окремого вояка, ані звичайно якогось відділу із складу Дивізії у Варшаві не було. Дивізія мала чисто польове німецьке умунирвання того кольору, що носили німецькі СС. Ми хотіли б бачити вірогідні документальні докази того, що українці, а не "українці" були чи то у Варшаві, але десь взагалі у Польщі та виступали поруч з німцями проти поляків.

Треба тут зазначити, що українське громадське представництво, відповідальне за організацію Дивізії, категорично застереглося перед німецькою адміністрацією проти можливого вживання Дивізії чи її відділів будь-де на фронті проти Альянтів. Німці того застереження не порушили. Відомо, що на Західньому фронті були частини і поодинокі вояки, що носили на рукаві на блакитному щиті літери - "У(країнське) В(извольне) В(ійсько)", але, мабуть, серед тих УВВ-ків, насильно втілених до німецького війська, вже так багато українців не було. Одного разу на запитання при нагоді скероване до кількох таких УВВ-ків, чи вони українці і звідки походять, вони відповіли: "какіє ми українці - ми калужські; вот нас взяли і приказали одеть еті букви, вот і носім".

Українців з волі їх і з неволі уживано німцями більше для допоміжної служби при охороні залізниць, складів тощо.

Політичні антагонізми процвітали, навіть в гостріших формах, поміж народами високої культури, як, напр., Ірландія, Англія, Чехія і Словачія, Італія і Франція. Але скрізь у світі, де приходило чи приходить до національно-політичного визво-

лення, свідомість цілей і обставин має продиктувати оцінку можливостей, власних спроможностей, мусить допровадити до віднайдення шляхів для здобуття в певних відповідних формах і в певних нормах державної незалежності. Нераз говоримо, але все забуваємо, що минуле є наукою для майбутнього. Тим більше, що тепер те майбутнє закрите тяжкими хмарами непроглядних політичних перспектив, затьмарюваних цілево біжучою штучно створюваною дійсністю. Чи не на довгі роки? Здається, що єдиною зіркою в тих хмарах туману могло б бути бажання і прагнення знайти досить сили всенаціональної волі, принаймі в провідних колах, до поєднання зусиль на основі взаємного пошанування, з метою бодай приготувати ґрунт до реалізації своїх політично-національних прагнень. Напевно, спільні зусилля сотки мільйонів підбитих чи поневолених народів не можуть піти намарне, мусять принести позитивні наслідки.

У висновках в справі постановня Дивізії "Галичина", в концепції її політично-громадського проводу і в настроях мас самого вояцтва належить просто бачити зрозуміння прагнень і використання даної ситуації для продовження боротьби Українського Народу за відновлення своєї державної незалежності.

Але теж не можна оминати і загально-політичних висновків, бо долю України і інших народів можна було вирішити лише в комплексі міжнародних політичних рішень, зрештою передбачених в проголошеній на нараді в Касаблянці та потім неодноразово підтверджених, а ніколи не виконаних постанов т. зв. "Атлантийської Хартії".

* * *

Тут треба дещо вернутися до кінця 1944. Перед відповідальними особами різних національностей постає проблема декларативного вияснення свого положення, вияснення, чим була продиктована конечність іти поруч із німцями в боротьбі проти російського імперіалізму та з'ясувати, чи

немає перспектив на те, щоб здобути зрозуміння та можливо й підтримку з боку переможних Альянтів для досягнення своїх національно-політичних цілей. Безпосереднє завдання полягало в тому, щоб поінформувати Альянтське Командування про ціль існування в складі німецької збройної сили національних формацій та забезпечити членам тих формацій відповідне позитивне трактування.

Мабуть, з боку певних протигітлерівських німецьких кіл теж вийшла ініціатива, якщо не перекреслення, то бодай політичного знеутралізування понердніх німецьких імперіялістичних тенденцій щодо Сходу Європи. У зовнішній формі інтенції збіглися - мало б прийти до створення на терені Німеччини національних комітетів. Це був кінець 1944 і початок 1945.

Треба зазначити, що створення національних комітетів натрапляло в першій мірі на, так би сказати, внутрішні труднощі. Хто хотів би піднятися політично неясної та впрост небезпечної ролі очолення таких комітетів, коли ще існувала необхідність співпраці з німцями в тій чи іншій формі? Для українців справа представлялася з одного боку найбільш небезпечно, але з другого - стояла в проблемі політичної консолідації та спільної відповідальності. Бо представництва майже всіх інших народів - білорусів, козаків, грузинів, горців Кавказу, татарів, туркестанців тощо - проголосили готовість створити свої національні комітети в залежності від того, коли і як постане Український Національний Комітет. В історичній правді перебіг домовленості спочатку Уряду УНР з націоналістичними угрупованнями, а пізніше, коли одна з тих партій відсепарувалася від тої акції, домовленість визначних представників українського громадянства про визначення кандидата на Голову УНК довело до того, що Комітет було остаточно складено під час наради у Ваймарі в днях 12-14 березня 1945 в складі: Голова - генерал П. Шандрук (стара еміграція), 1-ий Заступник Голови професор В. Кубійович (Галичина), 2-ий Заступник Голови адвокат доктор О. Семененко (нова еміграція) і Секретар інженер П. Терещенко.

Вже з датою 12 березня 1945 німецький уряд визнав УНК і видав таке листовне освідчення (подаємо в перекладі):

Раїхсміністер Альфред Розенберг Берлін, 12 березня 1945

До Пана Генерала Павла Шандрука
Берлін-Шарлотенбург, Кант-Готель

Щоб у рiшарючій фазі війни проти большевизму і для правдивого народного впорядкування Європи всі протибольшевицькі національні сили могли стати до чипу, визнаю в імені Німецького Уряду покликаний Вами до життя діючий орган українського національного представництва під назвою Український Національний Комітет.

Стверджую:

1. Що Український Національний Комітет, як єдиний представник українського народу, є визнаний Німецьким Державним Урядом.
2. Національний Комітет має право своє наставлення до майбутнього України заступати, та у відозвах і маніфестах проголошувати.

Я заступатиму справу після остаточного вияснення, щоб усіх українців, які перебувають в складі німецьких збройних сил зібрати разом для створення української армії визволення.

(-) підписав Розенберг

Майже одночасно визнано національні Комітети інших, вже згадуваних, народів, з якими УНК обмінявся зв'язковими представниками.

До роботи було дуже багато, але її можливості і наслідки залежали від того, яку дійсність для неї створять німці. В цілій справі нашого й усіх інших національних комітетів з німецького боку відіграли: професор д-р Ф. Арльт, професор Г. фон Менде, генерал О. Вехтер, які за силою ще існуючих в Німеччині "гітлерівських" обставин мусіли були шукати опертя на цілому ряді вищих протигітлерівських німецьких кругів. Їм вдалося втягнути в цю акцію: генерала Е. фон Кестрінга (командуючий всіх ненімецьких формацій), державного секре-

таря барона фон Штеенграхта (заступник Рібентропа), професора В. Маркерта, полковника Г. Шпармана, полковника Г. фон Герварта (тепер амбасадор Німеччини в Англії). Крім того їхню акцію протегували міністер А. Розенберг і генерал Г. Бергер (заступник Гімлера) - з ними я мав можливість відбути конференції. Від представників інших національних Комітетів я мав, передусім у своїх домаганнях до представників німецької влади, повну беззастережну підтримку, зокрема від грузинів - д-ра М. О. Кедії, д-ра С. Кордзаї, князя Магалова, д-ра М. Алчибаї, генерала О. Захаріядзс (з яким знався ще з Польщі); від козаків, від генерала В. Глазкова, генерала О. Краснова мол.; від білорусів, від президента Р. Астрауського, від горців Кавказу, від князя Кабарди Тамби, інж. Б. Бічатті; від вірмен - д-ра А. Авегіяна і т.д.

Передусім треба було довести до відома широких мас українського громадянства і вояцтва, що покликано до життя УНК, з'ясувати, яку політичну роль він має і може відіграти, які ставить собі завдання. З усіх закутків ще зайнятих німцями територій сотки телеграм і телефонів про повне підпорядкування. Бо декларацію УНК і відозви до громадянства та вояцтва швидко надано по радіо. Тут все ж здається доцільним навести витяги з деяких документів, проголошених УНК.

Декларація Українського Національного Комітету

Український Національний Комітет постав з волі Українського Громадянства, що перебуває в Німеччині і союзних з нею країнах.

Створення Українського Національного Комітету є новою сторінкою в житті українського громадянства, що глибоко просякнуте любов'ю до Рідного Краю і хоче бачити його вільним від окупантів.

Тому УНК приступає до створення Української Національної Армії, що має відновити боротьбу за українську державність.

УНА, в українській уніформі, під українським національним прапором, освяченим попередньою боротьбою, під українським командуванням перебуватиме під ідеологічним і

політичним проводом УНК. УНА буде складено передусім з тих українців, що є в складі німецької збройної сили та в інших військових та поліційних формаціях.

Довгі роки життя в чужих кордонах, що ділили Край, витворили різницю в ідеї й чині. Це мусить зникнути в нашім спільнім марші до спільної мети. УНК хоче прискіпити процес об'єднання українських душ.

В своїй діяльності УНК буде співпрацювати з Національними Комітетами інших народів, поневолених більшевиками, що теж борються за свою свободу і незалежність так як ми.

УНК зобов'язується виконувати свої обов'язки на користь українського громадянства якнайкраще.

Це напевно буде досягнуто, якщо кожен українець віддасть всі сили для спільної боротьби за спільну перемогу.

Постій, 17 березня 1945

Підписали: (-) Павло Шандрук, Генер. Штабу, Генерал-Пор.;
(-) проф. д-р В. Кубійович; (-) д-р Олександр Семененко;
(-) інж. Петро Терещенко

Вже на цьому місці вважаємо за доцільне підкреслити, що в Деклярації ані одним словом не було згадано про взаємовідношення УНК до німців, хоч звичайна куртуазія цього вимагала. Але, укладаючи цю Деклярацію, я мав на увазі лише і виключно українські інтереси в ближчій та історичній перспективі.

Щодо взаємин з Російським Національним Комітетом, очолюваним ген. А. Власовим, то цю справу я докладно висвітлив у своїх спогадах "Arms of Valor" і в ряді статей - між іншим в "Розбудові Держави" ч. 3/14 з 1954.

З боку німців був виразний тиск, щоб порозумітися з ген. Власовим. Теж і наші партійні кола при виготовлені проектів меморіялу про УНК для німців уважали за можливе в тих своїх проектах - які я зберіг - стверджувати необхідність співпраці "з ген. А. Власовим". Я такі постуляти цілком зігнував і в остаточній редакції меморіялу навіть не згадав про К(омітет) О(свобожденія) Н(ародов) Р(оссії), ані про

генерала Власова, спрваджуючи проблему до "Російського Національного Комітету", з яким "можемо співпрацювати як рівний з рівним".

НАКАЗ
ВІЙСЬКУ І ФЛОТИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

ч. 8

15 БЕРЕЗНЯ 1945

§ 1

ПО ГЕНЕРАЛЬНОМУ ШТАБУ

Генерального Штабу Генерал-Поручника Павла Шандрука призначається Командуючим Українською Національною Армією з днем 15 березня 1945 р.

Підписали: (-) Андрій Лівницький, Головний Отаман;
(-) М. Садовський, за Міністра Військ. Справ;
(-) А. Носаченко, Підполковник

ПОСТАНОВА ч. 2 ПРЕЗИДІЇ УНК

Президія УНК у повному складі рішенням з дня 17 березня 1945 призначила Генерального Штабу Генерал-Поручника Павла Шандрука Командуючим Українською Національною Армією.

Постій, дня 18 березня 1945

За Президію УНК: (-) Професор д-р В. Кубійович;
(-) Д-р О. Семененко; (-) інж. П. Терещенко.

8 квітня 1945 в органі УНК "Голос - Українські Вісті" ч. 20/226 видруковано Відозву УНК до Українського Громадянства та Відозву Командуючого Українською Національною Армією до Українських Вояків. Зміст відозв подаємо у витягах:

ВІДОЗВА УНК ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА

На протязі тисячолітнього політично-державного існування Український Народ виявляв завжди непереможну волю і самопосвяту до оборони своєї Батьківщини-України, до утворення своєї державної незалежності. Одночасно творчий

геній Українського Народу потрапив піднести українську державу до найвищого ступеня міжнародної вартості політичної, культурної та суспільно-громадської і зробити її незразком для інших народів. Так було за часів княжих, так рівнож було за часів славних наших гетьманів Богдана, Дорошенка, Мазепи...

В новітніх часах Український Народ знову твердо і непохитно заявив про свою волю відновити своє політично-державне життя... Протягом чотирьох літ батьки і брати наші боролися за свою і нашу волю. Перемогла нас підступна обіцянка ворога створити новий національний та соціальний лад на своїх і наших землях. Цьому повірила змучена війною та визвольною боротьбою частина Українського Народу. До тої перемоги ворога спричинився також брак необхідних для провадження війни технічних і матеріяльних засобів... Жорстоко хазяйнував ворог на нашій землі. Але кращі сини України, кращі сини Українського Народу на Рідній Землі незабаром переконалися, що приніс ворог Україні. Він приніс колгоспне кріпацтво для селянина, неволю для робітника, льохи чезвычайки, Соловки і Сибір для українського інтелігента. ...Коли тепер почалася нова світова війна, большевики в перших рядах послали на смерть за себе українців, щоб знищити їх, щоб позбутися тих, хто не хоче підпорядкуватися їхній неволі... Всі ті мільйони українців повинні пам'ятати, що поворот на Рідну Землю є можливий тільки зі зброєю в руках, що добровільно ворог з нашої землі не уступить... В нашій спільній боротьбі ми з подякою приймаємо допомогу Німеччини на умовах, що впливають із засади взаємного пошанування національної гідности та признання суверенної незалежности Української Держави...

Основним завданням своїм, якому повинні бути підпорядковані всі інтереси громадянства в цілому і особисті, УНК вважає творення Української Національної Армії за співдію її зі всіма національно-політичними силами, які вже провадять боротьбу проти червоних...

Здійснення важливого в своїй актуальності завдання в обставинах сучасного напруження воєнних подій може створити підстави для праці законного Уряду України над розрішенням проблем по:

забезпеченню державного ладу і організації державного та суспільного впорядкування всіх умовин життя,
приверненню всім верствам Народу приналежних їм прав на власність,
забезпеченню цілковитої рівноправності...,
забезпеченню утримання на старість...,
забезпеченню свободи релігії, слова, друку, зборів тощо,
знесенню раз на завжди штучного поділу України, створеного через розподіл України поміж сусідами, усталенню добросусідських взаємин зо всіма народами, які пошанують нашу державну незалежність...

УНК є свідомий своєї великої відповідальності... свідомий великих труднощів... він бачить, що можливості розгорнення його праці є дуже обмежені... у ваших руках спочиває можливість визброєння УНА... Українські Вояки! До вас звертається з окремою відозвою ваш командуючий Генерал Павло Шандрук... його наказ для вас, то є наказ УНК... Нехай живе Українська Самостійна Національна Соборна Держава!

Підписали: Павло Шандрук, Генер. Штабу Генерал-Поручник; професор д-р В. Кубійович; д-р Олександр Семенко;
інженер Петро Терещенко.

Українські Вояки!

Ви віддали вже все, що людина може віддати найдорожчого на боротьбу з ворогом - родину, життя, майно враз із рідною хатою...

Українська Національна Армія, про що Ви вже знаєте з Деклярації УНК, має одне завдання - боротьбу за Народ, за власну суверенну державу. Червоний ворог несе смерть і знищення. Він шукає перш за все тих, що не зігнули перед ним голови, бо вони для нього страшні силою свого духа, своєї віри в перемогу...¹

¹ Порівн.: С. Петлюра, Є. Коновалець, Т. Чупринка, Л. Ребет, С. Бандера.

Мусимо перед цілим світом довести свою політичну і громадську карність, повсякчас бути готовим нести жертви життям, кров'ю, майном... До боротьби і перемоги!

(-) Павло Шандрук, Генер. Штабу Генерал-Поручник.

Зі змісту всіх вище наведених документів видно, що в жоднім з них немає найменшої згадки про будь-які зобов'язання відносно Німеччини, а навіть про співпрацю на полі мілітарному, хоч в практичній дійсності це було само собою зрозуміле, бо ж звідки ми могли дістати зброю та весь необхідний виряд. З них теж видно, що УНК стверджує необхідність боротьби з усіма окупантами України.

Несвідомим необхідно вияснити, що:

1. Організацією збройної сили, якщо вона справді має існувати в державному масштабі, мусить зайнятися якийсь вищий військовий орган.

2. В нашім випадку зорганізуванням вже існуючих в німецькій збройній силі українських більших і менших частин і об'єднання їх у вищі одиницю чи формацію мало займатися Командування УНА.

3. З політичних міркувань, щоб позбутися політично шкідливої приналежності Дивізії "Галичина" до зброї СС і організаційної залежності від німецького командування, необхідне було заснувати УНА - треба було, щоб політичну відповідальність перебрав на себе якийсь вищий орган; крім того Дивізія "Галичина" в цілості та всі інші групи і формації, складені з українців (ще раз підкреслюю - з волі чи з неволі), якщо б не було УНА, були б просто частиною німецької збройної сили.

4. З заяви німецького уряду видно, що його міністер розумів конечність поєднання всіх перебувавших в складі німецької збройної сили формацій, частин та навіть поодиноких вояків в одній "українській армії визволення", може навіть не в інтересі самої Німеччини - розумів, що УНА мусить постати; на жаль, цього навіть досі, після безлічі різних публікацій, дехто не може зрозуміти; з наказів Головного Отамана і Вій-

ського Міністра теж добре видно, що вони бачили konieczність покликати до життя УНА; теж це розуміла Президія УНК - Деклярація і Постанова ч.2.

Відразу після проголошення Деклярації та Відозви розпочинається формування 2 УД (спочатку під назвою Протипанцерної Бригади), командиром якої призначаю генерала П. Дяченка (тоді полковника). Формування Дивізії закінчено на протязі винятково короткого часу, бо Дивізію поповнено вояками-українцями з советських полонених, яких німці вживали до організації протипожежних команд в Берліні та околицях, себто людьми військово вишколеними. Дивізію формувалося в м. Німек під Берліном і відведено їй прегарні бараки. Дивізія складалася, з огляду на спеціальне призначення з 3 куренів, разом на 1.900 людей. 28 березня Дивізію, у виконанні інтенції про цілковите політичне і адміністративне відсепарування УНА від німецької збройної сили, заприсяжено о. мітратом Білецьким на вірність Українському Народові й Українській Державі - мабуть щось коштувало, щоб поставити німців перед фактом такого акту. Це була перша українська в чужій державі формація, що присягала під українським національним прапором, (див. "Arms of Valor" ст. 227-248).

В міжчасі разом з д-ром Арльтом я відвідав командуючого Середньою Групою Німецьких Армій в Чехії фельдмаршала Г. фон Шернера і просив його прийняти Дивізію до складу своєї Групи та в міру можливостей не вживати її аж до часу, поки буде освоєна з умовинами фронту та буде остаточно відповідно озброєна. Фельдмаршал погодився і визначив цілком відповідний тилловий район до заквартирування і приділив Дивізію до панцирного корпусу генерала графа Г. фон Штрахвіца, якому я теж склав візиту і який, на моє прохання, справді подбав про належне забезпечення Дивізії та відповідно потрактував її.

На протязі 10 днів сформовано (24 березня - 5 квітня) Бригаду Особливого Призначення (парашутну) з того самого контингенту полонених вояків-українців, командиром якої при-

значено отамана М. Бульбу-Боровця. Бригада складалася з 2 куренів, разом коло 400 людей. Її теж перетранспортовано до Чехії. Там вона мала закінчити своє вишколення, але передбачалося вжити її в разі потреби як піхотну частину.

Зголосила свою приналежність до УНА Бригада Вільного Козацтва, під командою полковника Терещенка в складі номінально біля 350 вояків. Її теж перетранспортовано початково до Чехії.

Телефонічно зголосив мені своє повне підпорядкування командир 281 запасної Бригади полковник Ф. Гудима, вона стояла залогами в різних містах Данії в силі біля 5.000 людей. Полковник Ф. Гудима просив про негайне перетранспортування Бригади до району формування УНА.

Так само зголосилися 2 полки в Голляндії і Бельгії, разом біля 1.000 вояків, що несли там охоронну службу.

Безпосередньо я особисто відвідав кілька груп протилетунської оборони в районі Берліну і проголосив їм, що від тої хвилини вони належать до УНА. В тих протилетунських батареях було понад 250 наших хлопців і дівчат. Манускрипт професора Т. Білостоцького про ті батареї я передав до редакції "Америки".

Зголошувалися з різних кінців Німеччини відділи жандармерії.

Я носився з думкою, щоб, коли час і обставини на це дозволять, сконцентрувати всі формації УНА в Австрії, десь недалеко від фронту, що його тримала Дивізія "Галичина".

За підрахунками генерала фон Кестрінга в німецьких збройних силах було понад 220.000 вояків української національності, які вже формально, хоч ще не фактично мали увійти до УНА.

7 квітня, коли вже большевики опанували східні передмістя Берліну, я з доктором Ф. Арльтом через Прагу виїхав до Дивізії, що тримала фронт в районі Фельдбаху в Австрії.

В Празі я конферував з професором Р. Смаль-Стоцьким і через його законспіровані зв'язки вдалося подати до відома Альянтів про УНК і УНА. Після капітуляції Німеччини, коли

Альянтів про УНК і УНА. Після капітуляції Німеччини, коли рішалося долю Дивізії й довелося шукати контакту з командирами наступаючих англійських дивізій, виявилось, що заходи проф. Р. Смаль-Стоцького були доцільні.

18 квітня я дістався до м. Фелькермаркт після дуже утяжливої дороги через Альпи. Там стояв запасний полк. Першим, кого я стрінув, був сотник д-р М. Малецький, він був дуже здивований, побачивши генерала з тризубом на рукаві, тризубом на кашкеті і з зовсім нового зразка нараменниками. Він знав з німецького радіоповідомлення, що постав УНК, але видно було, що зустріч була для нього несподіванкою. Доктор Малецький, а потім сотник інж. М. Ліщинський і майор д-р Л. Макарушка були тими першими старшинами Дивізії, які поінформували мене про її моральний і матеріальний стан та про її тактичне положення.

Дуже докладно про своє перебування при Дивізії та про заходи, щоб відірвати її від зброї СС, нагадую, я написав у моїх спогадах "Acts of Valor". Тут хочу лише підкреслити, що між іншими заходами було: переіменування Дивізії відповідним наказом на 1 Українську Дивізію, запряження її згідно з попередніми плянами на вірність Українському Народові та Українській Державі та наказ мій про усунення з умундирування відзнак приналежності до зброї СС і накладення на шапки української кокарди з тризубом, яких в кількості 4.000 шт. вдалося було замовити під час перебування в Празі й привезти до Дивізії. Ті, кому забракло кокард, мали накласти національні стрічки. Треба все ж не забувати, що Дивізія мала на рукаві символ Галицької Землі - золотого лева на блакитнім тлі.

Хотів би ще раз підкреслити, що серед заходів, яких вживалося для, так би мовити, зовнішнього націоналізування Дивізії було крім запряження Дивізії, офіційне підпорядкування мені Дивізії, офіційне (в наказі ч. 71 з дня 27.4.45) проголошення про відхід Дивізії до Альянтів при капітуляції Німеччини та відвідини мною бойових становищ фронту Дивізії.

національний прапор. Внутрішнього "знаціоналізування" Дивізії, річ очевидна, не потребувала. Я мав на увазі теж змінити командира Дивізії й для того приїхав зі мною до Дивізії генерал М. Крат, але на місці виявилось, що таке розпорядження в останніх днях перед капітуляцією могло б бути недоцільним з огляду на можливість саботування нашого командира Дивізії німецьким технічним персоналом інтендантської служби.

Після відвідин фронту Дивізії я вернувся до Фелькермаркту, де була постійна квартира постою.

7 травня вранці зайшов до мене генерал Вехтер і повідомив, що по радіо подано до відома, що з днем 9 травня год. 0.01 Німеччина капітулює і додав: "Тепер, Генерале, Ви є центральною фігурою в акції рятування Дивізії та всіх нас, що тут є з Вами".

Я зараз же виїхав до Дивізії й там наказав генералові Фрайтагові, що Дивізія мусить зійти з фронту найпізніше о світанку 8 травня. Це сталося. Ми всі, я, д-р Арльт, генерал Вехтер, майор о. Левенець, майор д-р Л. Макарушка, генерал Фрайтаг і мій ад'ютант поручник Р. Цьолко вирушили пару годин пізніше й їхали серед колон Дивізії та перейшли р. Мурк. Леобен, а наступного дня вирушили до Юденбургу.

Запасний полк, а при нім штаб Армії на чолі з генералом М. Кратом були у дорозі до Юденбургу. В часі маршу большевики зробили випад з Бруку своїми легкими танками й розділили Дивізію на дві частини - одна, більша, через Санкт-Вейт пішла на Філлях й там була інтернована англійцями, друга, в якій я був разом з усіма згаданими щойно особами, пішла на Тамсвег і там була інтернована американцями. З огляду на те, що напад большевиків мав місце в гірському залісненім терені, втрати у людях були мінімальні - оскільки мені відомо було 2 вбитих та 11 ранених вояків, але згинули всі табори і коні.

В дальшому, після великих і несподіваних пригод ми всі приїхали до Мюнхену і там за допомогою апостольського візитатора на Німеччину о. Николая Вояковського пощастило пере-

тора на Німеччину о. Николая Вояковського пощастило передати лист до перебуваючого в Римі Архієпископа Івана Бучка з проханням взяти під опіку Дивізію, яка вже була в англійськiм таборі для інтернованих в Ріміні. Тою групою, що залишилася в Тамсвергу, а згодом перенесено її до іншого табору, заопікувалася Санітарно-Харитативна Служба на чолі з майором д-ром Воробцем. Моя спроба дістатися до Ріміні скінчилася поповним інтернуванням мене, пані І. Лаврівської, що була за перекладачку, о. М. Левенця і шофера Т. Косовича. Інтернували нас англійці в таборі Агатенгоф к. Кляґенфурту.

Я вже згадував про зовнішні політичні обставини, що вимагали, на мою й всіх інших наших видатних громадян та всього вояцтва Дивізії думку, переіменування Дивізії на 1 УД. Але теж були й моменти внутрішнього характеру, які диктували той крок, саме: назва "Дивізія Галичина" вказувала на певний провінціалізм, а цього в моєму ідеологічно-політичному наставленні не повинно бути. Й мені видавалося, що все вояцтво Дивізії, якого це торкалося в першій мірі, прийняло цю назву з належним розумінням. Дуже добре цей психологічний момент навітив Олег Лисяк в своїй книжці "За Стрілецький Звичай".

Мабуть, слід підкреслити, що хоч вояки Дивізії добре бачили кінець війни і своєю долею були затривожені, проте цей їх настрій в жодні разі не носив характеру якоїсь психози і капітуляції - в засаді вони зберегли до кінця спокій, мораль, довір'я до свого командування і ретельне виконання заряджень. Серед німецького складу Дивізії (11%) відчувався настрій повної резигнації - командир Дивізії покінчив рахунки зі світом самогубством, інші старшини і підстаршини просто здезертували до чисто німецьких формацій (дехто з них побоювався заслуженого реваншу з боку наших вояків). Зате начальник штабу Дивізії майор В. Гайке формально зголосив мені, що відходить до першої-ліпшої формації Вермахту (він був старшиною Вермахту й був лише в приділенні до Дивізії).

рядів аж до одержання мого наказу через зв'язкових, що дозволяється кожному шукати виходу з положення на власну руку, бо не було ніяких інших можливостей.

("Вісті комбатанта", ч.1(17), 1965)

Кінцеві зауваження до споминів "Українська дивізія "Галичина"

З приходом німців 1941 року на Україну, нічого по суті не змінилося. Німці відразу почали вважати Україну своєю колонією, а українців - колоніальним народом. Замість комунізму німці принесли українцям нацизм - нічого кращого за комунізм. Вони навіть не провели земельної реформи, а перетворили колгоспи на громадські двори. Збільшення присадибної землі селянам у два рази ще не відрізняло однієї системи від другої. Усі вияви незалежності були німцями брутально придушені, а носіїв тих ідей вкидувано до в'язниць. Засоби насильства німецького райхскомісара України були такі жорстокі, що Сталін використав цю обставину в боротьбі проти німців, а українські націоналістичні кола були змушені вести боротьбу проти німців, одночасно з боротьбою проти комунізму. Навіть назва найвищого німецького представника на Україні - "райхскомісар" була дуже невдала, бо нагадувала большевицьку систему.

Коли під час війни Україна знову попала під владу большевиків, Сталінові легко було запрягти українців до свого воза, тим більше, що він проголосив "Велику вітчизняну війну", надав значні привілеї офіцерському складові та ввів великі полегші на церковно-релігійному полі. Українець не перетворився на большевика, він далі залишився його ворогом, але сумний досвід з німцями на багато, багато років викликав його недовір'я до Німеччини.

В Українській Дивізії ця німецька політика виявилася ще яскравіше. Згідно з плянами, Українська Дивізія мала залишитися чужонаціональним з'єднанням, а не перетворитися на німецьке з українським поповненням. У безглуздій політиці щодо особового складу Дивізії полягав увесь корінь зла, що

негативно впливав на українців аж до кінця існування Дивізії. Також українські старшини в Дивізії повинні були мати більше можливостей на виявлення своїх здібностей. Ними треба було замінювати відповідальніші пости та довірити їм тактичне керування або, принаймі, брати їх до штабів на навчання. Принагідно треба ствердити, що українські старшинські й підстаршинські кадри здали бойовий іспит в Дивізії з дуже добрим результатом.

Також введення Дивізії в бойові дії було зроблене неправильно. Треба було звертати більше уваги на звіти командування Дивізії про її особливий характер та певні риси характеру українського вояка, що вимагало обережнішого трактування. А Дивізію безоглядно кинено на найважче випробування, якого навіть добрі німецькі частини не витримали. Верховне командування сухопутних військ та група армій "Північна Україна" належно не доцінювали великого політичного значення Дивізії. Розвиток фронтових подій на відтинку на схід від Львова можна було передбачити. Введення Дивізії в бої відбулося на основі чисто німецького мислення, без найменшої уваги на її відмінні властивості. Через брак досвіду в сучасному веденні війни, кинення українців у вайважчий фронтний пункт боїв мусіло заздалегідь бути приречене на невдачу.

Доброго командира для цього важливого з'єднання також бракувало. Ним повинна була бути людина здібна, великодушна, політично мисляча, а не честолюбний, неприємний, дрібничково-бюрократичний генерал Фрайтаг.

Дозвіл на українські національні відзнаки, національний гімн, присягу на вірність Україні прийшов надто пізно, хоч українці постійно їх вимагали. Створення Українського Національного Комітету та Української Національної Армії, які очолив генерал Павло Шандрук, відбулося ще пізніше.

Врешті, сучасна німецька піхотна дивізія зброї СС була для українців спершу занадто складна, як з погляду організації, так і озброєння та бойового командування. Практичніше було б для них утворити спочатку простішу дивізію, поза нормами

німецьких збройних сил, кінно-тяглову, яка відповідала б їхнім існуючим тоді старшинським і пістаршинським кадрам як щодо кількості, так і якості.

З перспективи часу, ми бачимо ще одну трагедію української визвольної боротьби. Доля вказувала кращі шляхи, але недосконала людська вдача все знівечила. Тільки будьмо справедливі. Не в усьому можна складати вину на німців. Деяких причин невдачі мусять шукати українці в себе самих.

Попри все, українські вояки Дивізії виправдали себе в найважчих обставинах жорстокої боротьби. Їм треба побажати, щоб їхні бойові діла не залишили у їхніх противників лише почуття ненависти. Українські вояки взяли в руки меч з доброю вірою і без ганьби боролися за шляхетну ідею свободи й незалежності. За моїми спостереженнями, вони завжди готові знову вступити в боротьбу за ті самі ідеали.

Українська Дивізія не існує. Жорстока доля не дозволила їй воякам повернутися в Україну, де ще немає свободи, за яку вони боролися. Там панує російський комунізм, який вони самі пережили і який не дозволяє їм докласти своїх сил і знання до будови їхньої держави.

Тут я складаю подяку всім українцям і німцям, що з ними я працював в Українській Дивізії. Не менша подяка належить моїм тодішнім найближчим співробітникам у штабі, який я очолював. Моє перебування в Українській Дивізії відзначалося безперервною працею. В ній я провів також багато приємних і корисних, але повних неспокою та небезпеки годин. Спогади про Українську Дивізію залишаться для мене найдорожчим скарбом назавжди.

("Українська Дивізія "Галичина", записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том 188; Праці історично-філософської секції, Торонто-Париж-Мюнхен, 1970)

Джон Армстронг

Чи "легіонова політика" така безнадійна?

Передмова до споминів майора Вольфа-Дітріха Гайке,
начальника Української дивізії.

Ці спогади замають унікальне місце в історіографії українського націоналістичного руху з часів Другої світової війни. Майор Вольф-Дітріх Гайке - це один із небагатьох неукраїнців, що був тісно пов'язаний з українцями й прихильно ставився до них в тому критичному періоді. Як начальник 1-ої Української дивізії від січня 1944 аж до безумовної капітуляції перед британською армією в травні 1945, Гайке з винятково сприятливою позицією спостерігав, як велика група галицьких українців реагувала на надходячу кризу на Східньому фронті. Він теж був свідком безмежної відданості, яку вони виявляли до справи української державності. Починаючи свою службу в Дивізії, Гайке був мало обізнаний з українськими проблемами. Впродовж свого 16-ти місячного побуту в Дивізії Гайке мав до діла більше з рядовими українськими вояками, ніж з їхніми старшинами. Отже, тут ніхто не може очікувати ревелаций про внутрішню роботу націоналістичного руху. Такі інформації можна дістати з інших джерел. Спомини майора Гайке цінні тим, що вони кидають світло на ментальність "звичайних" інтелігентів, студентів і селян, кинених у воєнний вир для оборони їхньої справи.

Майор Гайке був офіцером Вермахту з боєвим досвідом на Східньому фронті, а не членом кадрів СС-івських службовців, що організували Дивізію. Отже, Гайке був сторонньою людиною так для українців, як і для нацистських фанатиків, які пробували використати українців для своїх потреб. Проте він мав свої "упередження" щодо людей "зі Сходу", як це було прийняте серед більшості німців його генерації. Його завваги

(стор. 18) про позірно "емоційний ляйтмотив" українського життя, як характеристичний для всіх слов'ян, може для українців вважатися образливим, а одночасно може бенкетити чужого дослідника. Але уважне читання авторських дискусій про його взаємини з українцями показує, що його упередження не виникли з поблажливості, але з співчутливого намагання зрозуміти спеціальний характер тих прекрасних людей. Про його щирість свідчить також його готовість критикувати гостро специфічні риси німецького характеру. Звичайно, Гайке складає всю вину на нацистський режим. Все таки він дбайливо вказує на різницю між деякими нацистськими особистостями, як ось:

Безжалісний райхсфюрер СС Гайнріх Гімлер, якого згода була потрібна для утворення Дивізії, але який вважав її тільки інструментом німецької політики. Офіцери СС, нпр., Фріц Арльт, що ставився прихильно до Дивізії як військової формації.

Губернатор Галичини д-р Отто Вехтер, що відіграв вирішальну роль при формуванні Дивізії. (Про його подвійну роль буде мова пізніше).

Крім того, Гайке не щадить також інших німців, включно з Вермахтом.

Обговорюючи свій досвід з 1-ою українською дивізією, майор Гайке підносить питання, яке не мало такої уваги, на яку воно заслуговує в загальній історії України воєнного часу. Домінуючою темою в тому розділі української історіографії, особливо в останніх роках, була УПА - Українська Повстанська Армія. Воно зрозуміло, чому розповідь про одночасну опозицію повстанців проти комуністів і нацистів стала головним компонентом "геройського віку" українського націоналізму під час 2-ої світової війни. Також ясно, чому справа рішучого спротиву до обох тоталітарних окупаційних режимів була головною темою українських звернень до західного світу. Проте, правдива історія УПА, подібно як і Дивізії, має свої тіні і спалахи геройського світла. На всякий випадок, турбота про повне

висвітлення фактів вимагає, щоб історик докладно й критично розглянув епізоди, які могли б мати більше значення для мілітарних досягнень, ніж для повстанської дії. Також справедливність вимагає, щоб хоробрість вояків Дивізії, так само, як і бійців УПА, не пішла в забуття.

Про початки Дивізії майор Гайке говорить тільки загальною, бо він формально вступив до неї щойно вісім місяців після проголошення її утворення. На щастя, ця книжка має (як додаток) короткий звіт д-ра Володимира Кубійовича, що як голова Українського Центрального Комітету в Генеральній Губернії мав знамениті кваліфікації на те, щоб належно представити історичні факти. Крім того, доволі багата документація в німецьких архівах дає науковцеві змогу перевірити всі найважливіші деталі того початкового періоду.

Ініціатива творення Дивізії виникла так в німецьких, як і українських колах. Альфред Розенберг, якому Гітлер доручив завідування окупованими східними територіями, звернувся в березні 1943 року до СС за допомогою. Розенберг хотів притягнути Український Центральний Комітет до підтримки німецьких воєнних зусиль, і тим одночасно послабити наміри деяких нацистів, які хотіли опертися виключно на російського генерала Андрія Власова. Майже в той сам час д-р Кубійович звернувся до генерал-губернатора Ганса Франка з пропозицією створити більшу українську бойову силу. На ділі, це не був Франк, а його підлеглий Отто Вехтер, що мав близькі контакти з Гімmlером, і якраз він виступив з тим пляном в межах свого дистрикту Галичина. Це територіяльне обмеження перехитрило Гітлерову фанатичну настанову, що слов'яни взагалі, а в даному випадку українці, не здатні носити зброю. В результаті нова формація дістала назву "СС Дивізія "Галичина", що мало вказувати на обмежені територіяльні рамки, хоч всі розуміли, що рекрутами будуть, якщо не виключно, то в переважній більшості, українці з усіх земель.

Ясно, що наміри німецького проводу та українських діячів такої орієнтації, як Кубійович, що вважали співпрацю з нім-

цями жалюгідною, але неминучою konieczністю для охорони українського суспільства були зовсім протилежні. Розуміючи ті розходження, майор Гайке явно симпатизував з становищем українських організаторів Дивізії. І справді, він постійно картає навіть німецький компонент Дивізії (включно з командним складом і нижчими кадрами) за нерозуміння політичного потенціалу Галицької дивізії. Він бачив, що це був досконалий інструмент для звербування українських національних сил для боротьби з комунізмом. Проте Гайке в спосіб, типовий для німецьких офіцерів його генерації, притемнює той очевидний і ясний пункт, стараючись оминати у своїх споминах якунебудь "політичну мету". Читачеві легко вияснити таке позірне протиріччя, бо Гайке під поняттям "політичний" вважає те, що відноситься до партії і партійного суперництва так німецького, як і українського, а це в німецькій армії традиційно відкидалося. Все таки він був глибоко стурбований "політичними моментами" для тих завдань, які переступали чисто тактичну й стратегічну військову мету, тобто тему, яку, згідно з твердженням Клявзевица, не всіля оминати ті військові, які співпрацюють з чужинцями.

Велике бажання українців створити сильну регулярну військову силу виникло з традиційного нахилу і раціональної калькуляції. Козацький мотив, що проник українську історію, спонукав сучасне покоління вважати досвід із зброєю основним атрибутом мужчини, а теж істотним оборонним чинником України, яка опинилася між сильними сусідами. Свіжий ще спомин про визвольну боротьбу з часів 1-ої світової війни скріплював їхню традиційну пошану до збройних сил. Гайке неодноразово підкреслює, яке велике значення для 1-ої української дивізії мали ветерани визвольних воєн, а доказом того було перебрання командування ген. Павлом Шандруком. Ці ветерани творили живий зв'язок з першим "героїчним віком" українського націоналізму двадцятого століття, та були необхідні для втримання військового духа. Безперечно, всі ті офіцери були застарі для фронтових боїв. Досвід багатьох з них був

застарілий для сучасного командування на вищому рівні. Все таки деякі з них доповнили свій давніший досвід службою в чужих арміях, головню в армії польської держави, до якої формально належала Західна Україна. Потреба затримати бодай мінімальну кількість кваліфікованих українських офіцерів додала запалу українцям створити за всяку ціну власну військову формуацію. Звичайно, українці воліли армію під прапором незалежної української держави або принаймі якогось органу, що в початковій стадії діяв би як держава.

Гайке не розглядає відносин між армією і державою, бо це лежить поза сферою його компетенції. Проте, від моменту, як Розенберг почав співпрацю з СС для повалення Власівської російської альтернативи, то аж до самого кінця існування нацистського режиму всі, безвиможно залутані, переговори в справі творення "українського комітету" були тісно пов'язані з долею Дивізії. Не місце тут, навіть коротко, описувати ті складні маневрування, однак треба мати на увазі одне: нагода для творення української військової сили завжди була сполучена з надією на встановлення українського державного апарату. Тим часом в Дивізії прийшлося зносити болючі політичні приниження, як от: назва - "галицька", замість "українська", німецькі кадри від штабів вниз, аж до рівня підофіцерів-капралів; служба при боці найбільш нікчемних елементів нацистського режиму - йшли рука в руку з готовістю проливати кров молодих українців - в безпосередньому розумінні - за німецькі інтереси. В розумінні українських провідників (схваленому рядовими воюючими) ті жертви були оправдані виглядами на можливість організування регулярної військової сили.

Без сумніву, сьогодні тяжко собі уявити, як такі перспективи - з погляду на довшу мету - могли бути здобувати прихильників серед мислячих українців, і багато тяжче, ніж тим дослідникам, які зараз після війни старалися зрозуміти українські калькуляції. На початку 1943 року багато українців вважало, що на Східньому фронті створиться становище, в якому ніхто не матиме вирішального голосу. В такому випадку існу-

вання української дивізії давало б більше козирів у переговорах з німцями. В 1943 році майже всі українські провідники не вірили в німецьку перемогу. Вони були переконані, що воєнний союз між Сталіном і англо-американцями розпадеться, як тільки впаде нацистський режим, а негайно після того дійде до збройного конфлікту між СРСР і західними альянтами. Такий конфлікт доведе до знищення комуністичної системи, а безпосереднім наслідком того буде невирішене становище в Східній Європі, подібне до періоду 1918-1920 років. В таких обставинах навіть невеликі свої військові з'єднання можуть перехилити рівновагу сил у їхню користь (зокрема між поневоленими народами, як українці і поляки) та можна буде їх вжити для охорони своїх суспільств. Кінець-кінцем (якщо на це погодяться переможні західні альянти) такі військові формації відіграли б свою роллю у творенні нових держав.

Якщо такі розрахунки були б притаманними тільки українцям, то можна б їх зарахувати до нереального романтизму, який, на думку Гайке, є українською національною прикметою. Але в той час такі самі калькуляції робили також поляки й, до деякої міри, старшини словацької армії. Вони теж слов'яни. Однак досвід з далекосхідного воєнного театру скріплює моє переконання, що такі калькуляції не мають нічого спільного з "слов'янською ментальністю". Згідно з Дж. МекТурнан Кагіним ("Націоналізм і революція в Індонезії", 1952) провідники індонезійського визвольного руху рахувалися з постановлянням нестабільного періоду після поразки Японії. Тоді ті повстанці Третього світу думали, що відносно малі місцеві збройні сили матимуть вирішальне значення. В їхньому розрахунку найважливішим прагненням було не допустити до повернення західного колоніялізму (голландських службовців, підтримуваних британськими військами), тому вони воліли, щоб прийшла радянська інвазія. Подібно, як українці, поляки і словаки надіялися на допомогу Заходу, щоб запобігти новій радянській агресії, так само деякі індонезійські провідники

вважали за вказане старатися про інтервенцію СРСР, щоб не допустити до повної колоніальної окупації їхньої батьківщини.

Ці цікаві розрахунки народних провідників на протилежних кінцях земної кулі віддзеркалювалися у творенні уявних ролей для офіцерів переможних окупаційних армій. Як німецькі офіцери, що працювали із східно-європейськими національними формаціями, старалися використати їх як відносно "незаражені" мости для зближення до британських і американських сил, так само й японські офіцери розвідки були в контактах з індонезійськими повстанцями й старалися використати їх антиколоніалізм, як легітимацію на зближення до "антиімперіялістичної" Москви.

Всі ті пляни показалися безпідставною фантазією. Англо-американці не мали бажання ризикувати й приносити нові жертви в інтервенції у Східній Європі, а Сталін теж не був готовий в той час уплутуватися у війну в південно-східній Азії. Однак, коли пригадати собі, як близько до загального конфлікту був світ в 1948-50-тих роках, то тяжко вважати українські й індонезійські калькуляції як звичайні мрії. Війна, наприклад, в Кореї, може вибухнути внаслідок помилкових розрахунків великих держав. Так само бувають помилки щодо сподівань малих держав на більшу війну. Так і ставка на галицьку дивізію у тих непевних часах, здається, не була нерозважною.

Інший фактор підказує, що українські калькуляції не були так короткозорі, як на це побіжно вказувала б їх кінцева невдача. Щоб утворити дивізію, то по суті всі українські політичні фракції вкінці погодилися (принаймі мовчки) на співпрацю з німцями. Як вказано раніше, ініціатива з українського боку вийшла від д-ра Кубійовича, провідника Українського Центрального Комітету. Для такого завдання Кубійович був повністю кваліфікований: повне знання німецької мови, видатний географ з міжнародною репутацією, трирічний досвід в контактах із службовцями Генеральної Губернії. Хоч він не репрезентував ніякої української партії, то все таки втішався серед усіх загальною пошаною за свої значні досягнення. Але понад

усе (тут я покликуюся на свої особисті контакти з д-ром Кубійовичем з пізніших років) він завжди був холоднокровний і мав здоровий розсудок. В результаті, його міркування про потребу української військової сили, хоч в основному зроблені незалежно від нікого, вимагали підтримки майже всіх інших українських провідників.

Проте найголовніша підтримка прийшла від Української Греко-Католицької Церкви. Єпископ Йосиф Сліпий (пізніше кардинал Сліпий) публічно схвалив творення Дивізії. Виглядає, що й Митрополит Андрій Шептицький, найбільш шанований українець, зробив це приватно. За їх заохотою, о. д-р Василь Лаба став відповідальним за священників Дивізії. Основною вимогою Української Греко-Католицької Церкви для підтримки справ Дивізії було те, щоб українські священники, працюючи в Дивізії, могли забезпечити молодим воякам-новобранцям духовну й моральну опіку та неутралізувати всі спроби нацистської ідеології. В тому відношенні духовні зусилля мали повний успіх. СС Дивізія "Галичина" була єдиною СС формацією східно-європейських народів, що мала священників, при чому нацистська пропаганда була фактично виключена. В заміну за це Церква погодилася з думкою, що національна військова формація є необхідна для українських інтересів на довшу мету, і тому заохочувала добровольців вступати до Дивізії. Ця підтримка Церкви сприяла також тому, що до Дивізії почали зголошуватися старші офіцери, які належали до передвоєнних галицьких партій, напр., УНДО.

Одержання підтримки групи Мельника (ОУН-М) було нескладне. Як Кубійович вийшов з цією пропозицією, повстанці ОУН-М на Волині ще далі виступали проти німецьких окупаційних властей. Під тиском советських партизанів і конкуруючих націоналістичних повстанців групи Бандери, послідовники Мельника швидко втрачали ґрунт під ногами. В часі набору до Дивізії їх оцілілі партизанські сили (відділ "Хріна", пізніше "Волинський легіон самооборони") погодилися вступити на німецьку службу. Згодом, як пише майор Гайке, Во-

линський легіон противився включенню його до Дивізії. Однак в середині 1943 року ОУН-М повністю була згідна з набором до Дивізії. Справді, фракція Мельника сама прийшла до заключення, що регулярна військова формація є необхідна. Мельник стояв близько до католицької Церкви, а його прихильники співпрацювали з Кубійовичем. Як високий офіцер Української Галицької Армії з 1918-1920 років, Мельник розумів і доцінював вагу регулярної військової формації і він справді волів керувати своєю політичною організацією на військовий лад. Вкінці, як уже згадано, розвиток подій на Волині не залишав ОУН-М іншої альтернативи, як поновлену співпрацю.

Позиція ОУН-Б є більш невизначена. Безсумнівно, послідовники Бандери на початку відкидали якунебудь співпрацю при наборі до Дивізії. Підпільна пропаганда ОУН-Б в Галичині і на Волині (включно з легючками УПА, яку в половині 1943 р. перебрали бандерівці) засуджувала організовану німцями військову формацію. Замість того "нова" УПА далі закликала до збройної боротьби проти нацистів і СРСР. Деякі підпільні публікації повторювали ті заклики ще в половині 1944 р. Все таки якось трудно збагнути, як міг набір до Дивізії в Східній Галичині проходити так успішно, якщо ОУН-Б, найповажніша політична сила серед української молоді, так сильно противилася тому наборові, як на це натякала підпільна пропаганда. Майор Гайке кидає деяке світло на ту справу, коли говорить про вояків Дивізії, які відвідували відділи УПА й потім за їх дозволом верталися до своїх відділів (ст. 51). Особисті свідчення й опубліковані спомини деяких дивізійників, що мали близькі контакти з ОУН-Б, твердять, що бандерівський командир УПА Роман Шухевич секретно доручав своїм людям добровільно голоситися до Дивізії. Шухевич сподівався пізніше використати тих добровольців у партизанській боротьбі. Тому теж аж до літа 1944 р., коли Дивізія вступила в катастрофічну битву під Бродами, а ЧА окупувала Галичину, ОУН-Б не виступала так сильно проти Дивізії. Згодом приклонники Бандери активно підтримували нове формування 1-ої української дивізії. Вкінці

ОУН-Б разом з Кубійовичем, Церквою і ОУН-М признавали, що регулярна військова формація важлива для майбутньої України.

Та несподівана однозгідність українських націоналістичних поглядів на творення Дивізії не знаходила такого самого відгуку по німецькому боці. Коли в 1943 р. роблено перші кроки в справі Дивізії, тоді, правдоподібно, всі годилися з тим, що ця формація має допомогти німцям досягнути перемогу. Але вже навіть тоді головні есесівські провідники довкола Гімлера вважали українську формацію тільки тактичним інструментом, який треба буде розв'язати, як тільки досягнеться військові цілі. Обіцянки, що вояків Дивізії влада буде трактувати нарівні з німцями, мали залишатися в силі лиш до часу, коли можна буде - згідно з фундаментальною нацистською програмою - всіх слов'ян перемістити на невідьників-гельотів. Секретно легковажено також "великодушні" поступки для католицьких священиків Дивізії. В одному есесівському звіті до Гімлера писалося: "Ми той зуб незабаром вирвемо" (натяк на небажану проповідь о. д-ра Лаби). В останніх днях свого панування Гімлер, мабуть, думав про свою нібито підтримку для визволення українців та інших східньо-європейських народів з тим розрахунком, що це буде для нього добре "алібі" в можливих контактах із західніми альянтами. Але це була радше фантазія, ніж якийсь макіявельський підступ.

Більш загадковою є роля допоміжних СС офіцерів, таких, як, нпр., д-р Вехтер. Як член ближчого Гімлерового оточення, Вехтер, правдоподібно, не мав застережень, щоб регулярно "бенкетувати з чортом". Як губернатор Галичини, Вехтер ледве чи міг би уникнути відповідальності за вбивства багатьох тисяч євреїв, поляків та інших національностей, що заселявали той район. Все ж, як виглядає, він старався помірковано обходитися з українцями, й може в тому відношенні не погоджувався з віроломними намірами своїх зверхників. Подібно, як офіцери Вермахту, що мали близький контакт з національною проблемою Східної Європи, Вехтер вже на початку 1943 р. був свідомий того, що Німеччина не має іншої

альтернативи, як щирий компроміс з деякими більшими націями. Отже, він позірно дотримувався Гітлерового наказу - не погоджуватися на слов'янські військові формації, а на ділі він гордився розвитком Дивізії, яка була - а він про це докладно знав - українською націоналістичною одиницею. Майор Гайке розповідає, як в квітні 1945 р., коли поразка вже була певна, Вехтер (який вже раніше мусів покинути губернаторський пост) утримував близький контакт з 1-ою українською дивізією. Він навіть накреслив конкретний плян, як перекинути Дивізію до північної Італії, де вона мала б приєднатися до польської армії Андерса, яка там воювала пліч-о-пліч з британцями. Якби той плян не вдався, то Вехтер з обережності додав, що принаймі домовитися про капітуляцію Дивізії перед британцями. Однак в червні 1945 р. загальне положення було таке безладне, що дорога через Альпи була непрохідна для більшої військової формації. Сам Вехтер якось в останньому моменті продерся через гори до Італії. Він мав напевно добрі італійські знайомства, які дали йому змогу скритися в монастирі впродовж двох останніх років його життя.

Правдоподібно, українцям Дивізії було б краще без такого непривабливого опікуна, коли надійшов час капітуляції перед британською армією в Австрії. Виглядає, що вермахтівські офіцери, як нпр., Гайке, не грали поважнішої ролі при тій капітуляції; не мали вони теж з того ніякої користі, бо їх швидко відокремили від українських військовополонених. В тому відношенні початкове положення переможених українських вояків різнилося від власівців, які залишалися під керівництвом вермахтівських офіцерів аж до остаточної капітуляції перед західними альянтами. Більшість галицьких дивізійників, що перед війною були польськими громадянами, задержано в полоні західних альянтів, тоді як власівців репатріовано до пекла сталінських концтаборів.

Я доцільно ширше зупинився на політичних аспектах Дивізії, бо, хоч майор Гайке кидає багато світла на ту скомпліко-

вану проблему, то він не був готовий її аналізувати. Навіть пересічний читач завважить, що його трактування політичного аспекту (як у "Передмові" і "Кінцевих заввагах") повне вагань і повторень. Зате розповідь про бойові операції виявляє виразну майстерність досвідченого штабового офіцера. Тому для мене було б незручно, а навіть зухвало, пробувати аналізувати ті головні частини його споминів. Все, що я можу зробити - це високо оцінити його яскраве зображення боєвих операцій Дивізії, відмітити, що він у знаменитий спосіб доповнює інформації про дії Дивізії, а принагідно підкреслює також її політичне значення.

Вклад Гайке особливо цінний, коли взяти до уваги, що в німецьких архівах (які повернені Німеччині), ані на на мікрофільмах з них у Національному архіві США немає матеріалів про Дивізію, хоч такі є про майже кожен німецьку дивізію, що була на Східньому фронті. Як вказано вище, в них є багата документація про творення Дивізії. Також появилася багато споминів українських ветеранів.

Але крім Гайке, ніхто не написав вичерпної історії про операції Дивізії і, правдоподібно, ніхто з українців не зможе цього зробити. Тому спомини Гайке залишаться схемою або основним мірилом для орієнтації та оцінки інших важливих, але фрагментарних військових споминів.

Міркування Гайке про рішення післати Дивізію під Броди в липні 1944 р. впевнює нас, що в цьому німецькому рішенні не було нічого підозрілого. В тодішніх обставинах становище німецької групи армій "Північна Україна" на лінії від Варшави до Поділля було справді розпачливе. Львів - безпосередня советська мета - був вирішальний для німецької оборонної тактики, а одночасно символічно важливий як центр галицько-української батьківщини. Тому незважаючи на брак фронтового досвіду, українські вояки в повному запалі йшли до оборони того сектора. Плян впровадити в бої Дивізію поступово, як одну цілу одиницю, не можна було здійснити, бо її, з іншими німецькими дивізіями, оточили більшовики. Незважаючи на

завзятий і відносно ефективний спротив, більшість вояків Дивізії полягла або попала в полон. Деякі з них, що вирвалися з оточення, індивідуально або малими групами приєдналися до УПА. Хоч мале, але важливе ядро Дивізії (три тисячі з одинадцяти тисяч) таки прорвалося з оточення і відступило на Подільську височину.

У своїх споминах Гайке присвячує цьому три розділи, повні драматичних подій та численних виявів героїства.

На цьому місці слід зробити висновки, які випливають з того епізоду: незважаючи на жахливі втрати, ядро Дивізії існувало в серпні 1944 р. Хоч чисельно зменшена, формація далі затримала своє значення як загартована в бою військова сила і через те викликувала подив в очах німецьких спостерігачів. Деякі науковці думають, що не було потреби наново формувати Дивізію. Врешті головне управління СС погодилося дати для вояків найважливішу національну символіку, наприклад, змінити назву Дивізії.

На жаль, підпорядкованість зброї СС знову погано відбилася на Дивізії. Після поповнення проріджених рядів новими рекрутами, Дивізію плянувалося ввести у бої з Червоною Армією на початку 1945 р. Тим часом в жовтні 1944 р. головна квартира СС наказала перемістити Дивізію на Словаччину для здушення повстання великої частини армії Словацької Республіки. Гайке вважає, що це повстання було комуністичною інтригою, а його придушення - звичайною операцією у війні проти Москви. Насправді ситуація була більш складна, ніж це бачить Гайке, навіть тепер, після сорока років. Словацька Республіка постала в 1939 р. після ліквідації чехо-словацької держави. Хоч словацька незалежність була щирим бажанням населення, то фанатичні елементи з партії Андрія Глінки захопили в руки владу й на перегони з нацистами переслідували євреїв та інші національні меншості. Як впродовж 1944 р. вигляди на німецьку перемогу зменшилися, вищі офіцери словацької армії підготували повстання, щоб звільнити свій нарід від залежності нацистів. Восени 1944 р. вони мусіли

почати повстання передчасно зі страху, щоб країна не перейшла під контроль советських партизанів, якими керував з Києва провідник чехо-словацької комуністичної партії Рудольф Сланський. Отже, словацьке повстання не було кероване Москвою. Насправді це була відчайдушна спроба (подібно, як Варшавське повстання Армії Крайової пару місяців раніше) звільнити край від нацистів, ще заки ним заволодіють комуністи.

В таких обставинах участь 1-ої української дивізії в придушенні повстання словацьких офіцерів, якщо дивитися об'єктивно, ледве чи можна вважати славною сторінкою в її анналах. Але Гайке зауважує, що ані Вермахт, ані українські офіцери не могли бути збагнуті складності ситуації. Перед ними був наказ здавити повстання і це все. Правдоподібно, вони вели свої дії з якнайбільшою турботою про добро братнього слов'янського населення Словаччини. Навіть трактування захоплених німцями словацьких частин було лагідне, (подібно, як і в Варшавському повстанні), у порівнянні до загально застосовуваної нацистської практики. Докладне дослідження доступних німецьких військових джерел про Словаччину з 1944 р. може додати багато до опису майора Гайке про операції 1-ої української дивізії на Словаччині. На жаль, спеціалісти в справах СРСР і Східної Європи ніколи не вивчили глибше тих матеріалів.

1-ша українська дивізія перебувала на Словаччині від половини жовтня 1944 до половини січня 1945. Потім Дивізію перенесено до південної Австрії і північної Словенії, тобто, до областей з мішаним населенням. В тому районі Дивізія залишилася до кінця війни, тобто до часу, коли вона відступила в глибину Австрії, щоб здатися британцям. Більшість боїв, особливо в останніх тижнях війни, проводила Дивізія з регулярними советськими військами, що посувалися з Угорщини в напрямі південно-східної Австрії. Іншими словами, хоч далеко від батьківщини, Дивізія виконувала свою місію (з української точки погляду), воюючи з советською армією і

здобуваючи більш військового досвіду. Майор Гайке, як звичайно, зображує ті операції майстерно і живо. Тому, що досі немає доступу до німецьких документів у тій справі, його п'ять розділів про кампанію в Штірії залишаються, мабуть, основним джерелом інформації про останніх чотири місяці 2-ої світової війни.

Як щойно вказано, операції проти советських сил творять, з політичної точки зору, відносно несконплікований предмет. Однак, перші операції Дивізії, разом із деякими пізнішими спорадичними діями, були звернені проти антинімецьких партизанів. А це були слов'яни, що воювали проти окупаційних сил, тому ті операції поверхово нагадують дії проти словацького повстання.

Але в Словенії, де рядові повстанці склалися із словінців, що виступили проти нацистських планів включити ті терени до Райху, повну контролю над повстанням мали комуністичні партизани під проводом Тіта. Українські вояки тут билися проти справжнього заступника їхнього головного ворога, тобто проти советського режиму. Насправді, Тіто в своїх намаганнях анексувати німецькомовні райони довкола Клягенфурту (як рівно ж італомовні райони Трієсту) перевищив Сталіна. Партизани Тіта переганялися з британськими військами, які наступали з Італії, щоб перед ними зайняти ті неслов'янські терени. Тіто був готовий битися з британцями, ризикуючи вибухом 3-ої світової війни, щоб досягнути своєї мети. Зовсім можливо, що британці, роздратовані такою зухвалістю Тіта, доручили українському зв'язковому офіцерові, який переговорював в справі капітуляції, примістити Дивізію в тому пункті, де могло б дійти до конфлікту з партизанами Тіта. В кінцевій аналізі можна прийти до висновку, що конфлікт Дивізії з югославськими партизанами об'легчив їй перехід до західних альянтів.

Як свідчить цей епізод, спомини майора Гайке висвітлюють багато аспектів воєнного досвіду українських вояків. Це якраз те, що добрі спомини повинні подавати. Гайке є, очевидно,

людиною дії, він краще почувається на полі бою, або в бізнесі, ніж за столом історика. Тільки людина такого зразка, глибоко занурена в комплекс людського досвіду, могла написати таку яскраву і глибоко чутливу розповідь. Стоячи віч-на-віч з таким документом, науковець має обов'язок упорядкувати периферійні справи і дати ширшу перспективу, віддаючи одночасно честь добре схопленій розповіді та геройським ділам, про які тут мова.

переклав Василь Федорович

Heike, Wolf-Dietrich. "The Ukrainian Division "Galicia".

A Memoir (Toronto: Taras Shevchenko Scientific Society, 1988).

Translated by A. Wynnyckyj, with an introduction by J. Armstrong.

Edited by Y. Boshyk, 160 pp.

Про авторів

Джон Александер Армстронг народився 4 травня 1922 року в м. Санкт Августин, штат Фльоріда, США. Докторатську дисертацію оборонив у Колюмбійському університеті. Читав лекції з порівняльних політичних дисциплін в Колорадському та Колюмбійському університетах, а від 1954 року став професором Вісконтського університету в м. Мадісон. Армстронг написав багато праць з проблематики Східньої Європи. Про Україну вийшли дві книги англійською мовою: "Ukrainian Nationalism 1939-1945" ("Український націоналізм 1939-1945") у двох виданнях - 1955 і 1963, та "The Soviet Bureaucratic Elite: A case Study of the Ukrainian Apparatus" ("Радянська бюрократична еліта: Студія про апарат України"), 1959.

Вольф-Дітріх Гайке народився 27 червня 1913 року в Східній Пруссії. Його батько був майором в німецькій армії, а два з його братів загинули на Східньому фронті.

Після закінчення гімназії вибрав професійну військову службу. У 1939 році він уже сотник і командир гарматної батареї у вермахті, з якою бере участь у війну проти Польщі та Франції. В 1941 році перейшов на службу до штабу дивізії, а при кінці 1942 року і на початку 1943 року пройшов вишкіл штабного офіцера в дивізії та корпусі на Східному фронті, а згодом закінчив піврічний курс у військовій академії в Берліні. Від січня 1944 року відряджений до Української дивізії на пост начальника штабу, де його підвищено до ранги майора. Після закінчення війни Гайке опинився в таборі інтернованих, де написав спогади із своєї служби в Українській дивізії, які вийшли українською мовою п. н. "Українська дивізія "Галичина", німецькою мовою "Sie wollten die Freiheit" ("Вони

бажали свободи”) та англійською мовою “The Ukrainian Division ‘Galicia’” (“Українська дивізія “Галичина”).

Після звільнення з табору Гайке повернувся до навчання і згодом працював у великій автомобільній фірмі Audi, як директор етату, адміністрації та закупу. Він був співосновником, головою чи членом управи нових професійних і добродійних товариств в Німеччині, як от: Товариства працедавців у Інгольштадті, Баварського Червоного Хреста й інших.

Володимир Кубійович народився 23 вересня 1900 року в Новому Санчі (Польща), помер 2 листопада 1985 року в Парижі (Франція). Від 1928 до 1939 року був лектором Краківського університету, в 1940 році став професором Українського вільного університету у Празі. В 1931 році обрано його звичайним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові й головою географічної секції. Кубійович був промотором відновлення праці НТШ у Вільному світі, коли його зліквідували в Україні. Від 1947 року до 1963 року він був його генеральним секретарем, а від 1952 року головою Європейського відділу.

Під час 2-ої світової війни Кубійович очолював єдину визнану німецьким урядом допомогово-суспільну організацію - Український Центральний Комітет в Генеральній губернії. В 1943 році брав участь в організуванні української дивізії “Галичина”.

Кубійович написав і видав понад 80 наукових праць про антропографію і демографію українських земель, особливо про Карпати. Опрацював з іншими науковцями й видав “Атлас України і сумежних країв” (1937), “Географію України і сумежних земель” (1938 і 1943). При співпраці М. Кулицького й А. Жуковського він видав кілька мап України і сумежних країн на еміграції. Дописував до українських, польських, чеських фахових журналів.

Він зорганізував редакцію та видавництво “Енциклопедії українознавства”, 10 томів якої вийшло від 1949 до 1985 року, був головним редактором двотомної “Ukraine Encyclopedia”

англійською мовою (1963 і 1971), та головним редактором чотиритомної "Encyclopedia of Ukraine" англійською мовою. Опрацював багато статей до цих видань.

Кубійович зумів в дуже невідрадних умовах зібрати докола себе нечисленних науковців на поселеннях та продовжувати українську вільну науку. Сьогодні його праці й здобутки стали незаступним джерелом для українських науковців на рідних землях.

Кубійович написав спомини "Українці в Генеральній губернії", "Мені 70" та багато статей до журналів і газет.

Мирослав Осип Малецький народився 8 червня 1918 року в Бортятині, в Західній Україні. Гімназію закінчив у Перемишлі. Студював в університетах у Варшаві, Відні, Мюнхені й Торонто; ступні - магістер економічних наук, доктор політичних наук. Політичний в'язень польської тюрми, член Легіону ДУН "Ролянд", учасник похідних груп ОУН, поручик, згодом сотник української дивізії, учасник боїв під Бродами, член штабу ген. Павла Шандрука, командувача Української Національної Армії.

Виїхавши до Аргентини, став співосновником Українсько-аргентинського інституту й редактором його квартирного еспанською мовою "Вільна Україна".

Від 1957 року живе в Торонті, в Канаді. Член середовища УГВР, голова крайової, згодом головної управ Братства кол. вояків 1-ої УД УНА, від 1973 року редактор двомісячника "Вісті комбатанта", автор збірки статей-коментарів п.н. "Без ілюзій" (1981), голова Ради українських комбатантських організацій (1983-88). Одружений.

Кость Паньківський народжений в 1897 році у Львові. За студентських часів у Празі був головою Групи української поступової молоді. У 1924-1939 рр. адвокат у Львові, оборонець у політичних процесах, активний у ділянках харитативній

(Товариство охорони дітей і опіки над молоддю, допомога інвалідам) і туристично-спортовій (голова Товариства "Плай"). В 1941 році генеральний секретар Української Національної Ради у Львові, голова Українського Крайового Комітету, 1942-1945 - заступник голови Українського Центрального Комітету. В роках 1945-1949 жив у Німеччині, де був членом Української соборної громадськості, згодом Українського національно-демократичного союзу, заступником голови УНР в екзилі. З 1949 року перебував у США, де був головою Союзу українських національних демократів та головою Представництва Виконавчого Органу Української Національної Ради і американського відділу Ліги поневолених Росією народів. Автор спогадів "Від держави до комітету" (1957), "Роки німецької окупації" (1965), "Від комітету до державного центру" (1968). Помер 20 січня 1974 р.

Генерал Павло Шандрук, командуючий Української Національної Армії, народився 28 лютого 1889 року в Борсуках на Волині. У 1911 році закінчив Історично-філософський інститут в Ніжині, в 1913 році Алексеївську військову школу в Москві. Від 1911 року служив в російській армії.

Учасник 1-ої Світової війни у ранзі штабс-капітана. В Армії Української Народної Республіки з 1917 до 1920 року. З квітня 1920 року - командир бригади Третьої залізної дивізії і генерал-хорунжий. З кінцем 1920 року перебуває в польських таборах для полонених, один із засновників журналу "Табір", згодом - керівник ресорту військових справ в уряді Української Народної Республіки.

Закінчивши польську школу для старшин генерального штабу, брав участь у німецько-польській війні, за заслуги в якій після війни був нагороджений орденом "Віртуті мілітарі". Попав у німецький полон, з якого його звільнено з причини важкої хвороби.

При кінці 2-ої світової війни генерал Павло Шандрук очолив Український Національний Комітет і став командуючим Української Національної Армії. Заприсяг вояків на вірність Україні.

Після війни ген. П. Шандрук виїхав до США, де брав активну участь в комбатантських і громадських організаціях. Написав свої спогади "Arms of Valor", Robert Speller & Sons, Inc. New York, 1959 (переклад Романа Олесницького).

Помер 15 лютого 1975 року в м. Трентоні, Нью-Джерсі.

Лев Шанковський народився 9 вересня 1903 року на Стрийщині, дійсний член НТШ. Педагогічну й економічну освіту здобув у Львові й Варшаві. Був доцентом Української економічної високої школи у Мюнхені в 1946-1949 рр. Закінчив українську й польську старшинські школи. Служив в УГА й Армії УНР. Учасник 1-го зимового походу (1920). В 1942-1945 рр. брав участь у революційній підпільній боротьбі, співзасновник і член Української Головної Визвольної Ради (1944), співробітник її закордонного представництва в Німеччині і США, редактор журналу "Prologue" (1957-1961) у Нью-Йорку і щоденника "Америка" (1968-1976). Автор статей з найновішої політичної і військової історії України в різних журналах і збірниках та "Історії українського війська" (видання І. Тиктора, 1953). Окремі праці: "The Ukrainian Liberation Movements in Modern Times" ("Українські визвольні рухи в сучасній добі", 1951 - англійською та 1952 - еспанською мовами), "УПА та її підпільна література" (1952), "National Problem in USSR" ("Національне питання в СРСР"), "Похідні групи ОУН" (1958), "Українська армія в боротьбі за державність" (1958), "Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія" (1974) та інші. Співробітник "Енциклопедії українознавства".

